

ALKAA MEINAAN PUURISTIN TIENUU
KUOLEMAN KIERTOILMAUKSET VÄINÖ LINNAN
TUNTEMATTOMASSA SOTILAASSA

Pro gradu -tutkielma

Oulun yliopisto

suomen kieli

28.4.2026

Ville Vätkky

SISÄLLYS

1. JOHDANTO

1.1. Tutkimuksen kohde ja tutkimuksen päämäärät	1
1.2. Tutkimushypoteesi	2
1.3. Eläinten ja kuoleman kiertoilmausten rinnasteisuus	3
1.4. Metaforamuotit ja lähde- ja kohdealue	5
1.5. Suuntametaforat	6
1.6. Gricen maksimit ja kiertoilmauksen vastakohtatapaus <i>Tuntemattomassa sotilaassa</i>	8
1.7. <i>Tuntemattoman sotilaan</i> kuoleman kiertoilmauksien tutkimisen valintaperusteet	10
1.8. <i>Tuntemattoman sotilaan</i> merkitys ja luotettavuus tutkimuskohteena ja -aineistona	11
1.9. <i>Tuntemattoman sotilaan</i> kuoleman kiertoilmausten aiempi tutkimus	13
1.10. Tutkimusaineisto eli <i>Tuntematon sotilas</i> -romaani (13. painos, 1955)	14
1.11. <i>Tuntemattoman sotilaan</i> tekstuurin ideologia, intentio ja rekisterivaranto	15
1.12. <i>Tuntemattoman sotilaan</i> henkilöt	20
1.13. <i>Tuntematon sotilas</i> ilmiönä ja Linnan muu tuotanto	22
1.14. Aineiston kerääminen <i>Tuntemattoman sotilaan</i> sivuilta	23
1.15. Merkintätavat tutkimuksessa	25

2. TUTKIMUKSEN TEOREETTINEN JA METODOLOGINEN TAUSTA 27

2.1. Käsittemetaforan teoriatausta tässä tutkimuksessa	27
2.2. Keskeisimmät käsitteet ja ydinkielen sekä kiertoilmauksen selitys	31
2.3. Metafora	33
2.3.1. Kuolema ja kuoleminen	36
2.3.2. Kiertoilmaus	37
2.3.2.1. Eufemismi kiertoilmauksessa	39
2.3.2.2. Dysfemismi kiertoilmauksessa	40
2.4. Tabu kiertoilmauksen generaattorina	43
2.5. Aineiston kiertoilmausten käsittely käsittemetaforamuottien avulla	47
2.6. Puheaktiteoria perustelemassa <i>Tuntematonta sotilasta</i> aineistona	48
2.7. Makrostruktuuriteoria analyysissäni	49

3. KUOLEMAN KIERTOILMAUKSET TUNTEMATTOMASSA SOTILAASSA	51
3.1. <i>Kaatua</i> kuoleman kiertoilmauksena <i>Tuntemattomassa sotilaassa</i>	51
3.1.1. Eksplikoinnin semanttinen taakka verrattuna sitä kevyempikuormaiseen eufemismiin <i>kaatua</i> -sanueessa	55
3.2. <i>Mennä</i> kuoleman kiertoilmauksena <i>Tuntemattomassa sotilaassa</i>	59
3.3. <i>Lähteä</i> ja <i>viedä</i> kuoleman kiertoilmauksena	63
3.4. <i>Menettää</i> kuoleman kiertoilmauksena	65
3.5. <i>Tappio</i> kuoleman kiertoilmauksena	67
3.6. <i>Loppua</i> kuoleman kiertoilmauksena	69
3.7. <i>Uhri</i> ja <i>sankari</i> kuoleman kiertoilmauksissa	71
3.8. <i>Kirje</i> – intertekstuaalinen tulkinta kuoleman kiertoilmauksissa	74
3.9. <i>Tavallisen suruton poika</i> kuoleman kiertoilmauksena	75
3.10. <i>Nahkurin orsilla tapaaminen</i> kuoleman kiertoilmauksena	76
3.11. Uskonnollisen rekisterin ilmeneminen kuoleman kiertoilmauksissa	78
3.12. <i>Koht sie saat nähä mite herra kutsuu omiaan</i> kuoleman kiertoilmauksena	80
3.13. <i>Elämän riistäminen</i> ja ironia kuoleman kiertoilmauksessa	82
3.14. <i>Heikot sortuu elon tiellä</i> kuoleman kiertoilmauksessa	85
3.15. Propaganda kiertoilmauksen produsoijana <i>Tuntemattomassa sotilaassa</i>	86
3.16. Muita kiertoilmaustapauksia ja -rakenteita	87
4. PÄÄTÄNTÖ- JA POHDINTALUKU	92
4.1. <i>Tulosten koonti</i>	92
4.1.1. <i>Hypoteesin todistelu oikeaksi</i>	92
4.2. Tutkimuskysymyksiin vastaaminen	93
4.3. Kertausta – Kariluodon tulikaste, Kaarna ja <i>Ateenalaisten laulu</i>	95
4.4. <i>Itsekritiikkiä ja jatkotutkimusaiheita</i>	98
LÄHTEET	102
LIITE	

1. JOHDANTO

1.1. Tutkimuksen kohde ja tutkimuksen päämäärät

Tutkin pro gradu -työssäni kuoleman kiertoilmauksia Väinö Linnan (1920–1992) romaanissa *Tuntematon sotilas* (1954, [lyhenne *TS*]). Analysoin kiertoilmauksia pääpainollisesti käsittelemätöntä tutkimuksen (ks. luku 2.1. ja 2.3.) käsitteistön ja metodikan avulla. Työni on osa **kognitiivisen semantiikan** tutkimusta. Metodologiassa on myös pragmatiikkaa, soveltavaa kielitiedettä, makrostruktuurianalyysiä ja puheaktin tutkimusta sekä Linnan biografista historiaa. Olen käyttänyt työssäni kohtalaisen paljon omaa introspektiotani¹ ja tehnyt omia päätelmiäni tuottaakseni uusia ajatuksia kiertoilmauksen tutkimukseen. Kaiken kaikkiaan tutkimusotettani voi luonnehtia eklektiseksi. Tutkimuksen päämäärä on todistaa, että kuoleman kiertoilmausten käyttäminen on sodassa sotilaan toimintakykyä parantava kielen ilmiö.

Tutkimuskysymykseni ovat seuraavat:

- (1) tutkin, millaisia kuoleman kiertoilmauksia *Tuntemattomassa sotilaassa* on, ja
- (2) miksi niitä käytetään

Tarkastelen, kuinka *Tuntemattomassa sotilaassa* käytetään suorasukaisten eli eksplisiittisten ilmausten sijaan implikatuurisia eli viitteellisiä kiertoilmauksia, kun puhutaan kuolemasta ja kuolemasta. Ilmiöstä kertoo muun muassa se, että esimerkiksi alikersantti Yrjö Lahtinen sanoo ”*alkaa meinaan puuristin tienuu*”, sen sijaan että hän sanoisi ”*me kuolemme kohta*”. Tutkin myös eksplisiittisiä kuoleman ilmauksia tuomaan tasapainoa tutkimukseeni ja kertomaan miten ne eroavat implikaatioista.

Tutkin myös romaanin kiertoilmausten intentioita eli motiiveja ja tarkoitusperää *kuolema*-aiheen kielellisessä kiertämisessä ja hämärtämisessä eli toisin sanoen kiertoilmauksen pragmaattisia ja käytännöllisiä päämääriä.

¹ Esimerkiksi lingvisti Leonard Talmy pitää introspektiota merkityksen tutkimuksessa välttämättömänä ja pätevänä työkaluna sen tieteellisistä ongelmista huolimatta. (esim. Huumo & Sivonen 2010: 34–35).

1.2. Tutkimushypoteesi

Hypoteesini on se, että kuoleman kielellisen kiertämisen perimmäinen syy on välttää psyykkistä ahdistusta jättämällä puhumatta suorasukaisesti ja ydinkielisesti eli eksplisiittisesti kuolemasta. Toisin sanoen kiertoilmauksen käytön intentio-funktiona on mielihyvän tavoittelu, joka tässä tutkimuksessa rinnastuu mielipahan minimointiin. Väitän, että taustalla on myös alitajuinen tai tajuisen uskomus siitä, että ydinkielinen, suorasukainen eli eksplikoiva ilmaisu saattaisi manata tai tuottaa kiertoilmauksen tarkoituksen eli kuoleman paikalle, ja kiertoilmausta käyttämällä tämä vältetään. Ks. ydinkieli, luku 2.2.). Selitän nämä kaksi pääteemaa erikseen ennen analyysiosaa.

Hypoteesiani psyykkisen ahdistuksen torjumisessa *Tuntemattomassa sotilaassa* tukee kognitiivisen semantiikan tutkimuksen lisäksi esimerkiksi propagandan huomioon ottaminen. Propagandassa on ollut alun perin kysymys sangen neutraalisti 'jonkin asian puolesta puhumisessa'. Varis lainaa propagandasta kirjoittaessaan Pertti Hemánuksen propagandatutkimusta puhuessaan **suostuttelevasta diskurssista** (Varis 1998: 206; Hemánus 1975: 15).

Kiertoilmauksiaahan produsoi *Tuntemattomassa sotilaassa* niin sotilaisiin kohdistettu kuin myös kotirintamalle suunnattu propaganda. Propagandaa Suomen, Saksan ja Neuvostoliiton toisen maailmansodan aikalaislauluissa historian ja etnologian pro gradu -työssään tutkinut Emilia Laulainen kirjoittaa, että ”sotilaan kuolevaisuus ja mahdollisuus kaatua sotatantereella oli propagandalle haastava aihe. **Liiallista kuoleman korostamista tuli välttää, ettei taistelutahto horjunut kuolemanpelon kasvaessa.** Toisaalta aihetta ei voinut täysin ohittaa, sillä sotilaita menehtyi rintamalla ja surua tuli käsitellä tavalla tai toisella. Oman maan puolesta kaatuminen kuvattiin lauluissa uhrimieleksi ja se nostettiin kunniakkaaksi ja sankarilliseksi teoksi” (Laulainen 2016: 33). Niinpä esimerkiksi Laulaisen tutkimus on linjassa hypoteesissani kuolemanpelon torjunnassa ja siten toimintakyvyn säilyttämisessä kiertoilmauksien käytön yhteydessä. Myös Väinö Linna on ilmaissut asian suoraan, mikä tulee esiin tämän pro gradu -työn pohdintaluvussa 4.

Akateemisessa mutta lingvistiikan ulkopuolisessa aihepiirissä *kaatuminen*-ilmaisua on käsitelty esimerkiksi historioitsija Jenni Kirves: ”Kuolemasta ei puhuta suoraan, vaan sen sijasta esitetään suomalaiselle sodan aikaiselle puheenparrelle ominainen sana kaatuminen” (Kirves 2008: 56). Linnan haastatteluista koostetussa *Päivä on tehnyt kierroksensa* -kirjassa (2020) Väinö Linna perustelee itse suoraan aihetta esimerkiksi huumorin käytössä sotarekisterin kiertoilmauksen produsoinnissa (ks. päätäntöluke). Huumori ja tarkemmin musta tai hirteishuumori ovat romaanin tärkeimpiä rekistereitä kiertoilmausten kognitiivisissa taustarakenteissa.

1.3. Eläinten ja kuoleman kiertoilmausten kielihistoriallinen rinnasteisuus ja totemismi

Tuon työssäni vahvasti esille karhun kiertoilmauksen tutkimusta, sillä kuolema ja karhu ovat keskenään sekä pragmaattisesti että kielipsykologis-semanttisesti analogisia eli toistensa kaltaisia. Näiden kahden asian kiertämisessä on paljon samankaltaisia piirteitä.

Markku Varis kirjoittaa *Sumea kieli* -väitöskirjassaan (lihavointi minun), että esihistoriallinen metsästäjä olisi pyrkinyt välttämään **eläimien tunteiden loukkaamista ja säilyttelyä**. Onhan *peijaistenkin* eli tapetun eläimen seremoniajuhlan merkitys ollut lepytellä tapetun eläimen sielua (Varis 1998: 161). Kyseistä ilmiötä kutsutaan *totemismiksi*. Varis tuo myös esiin, että Sigmund Freud (1989: 41) kannattaa näkemystä, että metsästästotemismi on koko **tabun** alkuperä (ks. tabu, luku 2.4.). Erityisiä toteemieläimiä ovat olleet etenkin tärkeät saaliseläimet kuten **karhu**, joka sekkin on *karhea*-sanaan perustuva eufemismi (ks. Varis 1998: 161). Karhun eksplisiittistä *oksi*-nimeä on vältetty, koska karhu on ollut keskeinen riistaeläin siitä saatavan ravinnon, turkin ja muiden ruumiinosien vuoksi. Jos karhun nimi on sanottu ääneen, on tämä uskomusten mukaan voinut poistua (pentuineen) talvipesästä, ja varma elintarvike- ja tarvikevarasto olisi ollut näin menetetty. Toisaalta on myös ajateltu, että kiertoilmauksen taustalla karhun tapauksessa on ollut myös vaaranalaiseen tilanteeseen joutuneen ihmisen motiivi selvittää tilanteesta ehjänä (ks. esim. Varis: 1998; Nirvi 1944: 20–25). Nirvin kirja *Sanankieltoja ja niihin liittyviä kielenilmiöitä itämerensuomalaisissa kielissä* on ollut tässä tutkimuksessa tärkeä lähde. Esimerkki (1) nykyajan karhumetaforasta on ote Lahtisen puheesta, kun joukko ylittää talvisotaa edeltäneen rajan:

- (1) ”Meinaan, minä luulen, että se rupee paneen nyt vasta hanttiin, kun mentiis sen omalle puolelle. Se aatteli, että ottakaa nyt sitten se Karjala, kun sitä siinä aina poraatte, ja anto niinkun suosioista. Mutta saa nähdä, mitä täällä rupee lentään, kun tänne mentiin. Meinaan, **ei pitäis mennä karhun pesälle ronkkiin.**”

Sitten taas kuoleman rinnasteisuus totemismiin; kuoleman liikkua lähellä kuiskaillaan, äärimmilleen kiertoilmauksen rajoja venyttäen myös **kuiskaus** voidaan käsittää kiertoilmaukseksi. Kuiskaus onkin parakielinen keino, jolla voi kiertää ydinkielistä ilmausta suullisessa viestinnässä (Varis 1998: 69; Tiittula: 1992: 43–44). Variksen väitöskirjassa muistutetaan Ludwig Wittgensteinin ajatuksesta, että siitä pitää vaieta, mistä ei voi puhua. Tämä kuuluu osaksi taktista vaikenemista, (Varis 1998: 79), johon myös kuiskauksen voi rinnastaa muiden vaikenemisen tekniikoiden kuten verkkaisen puheen (Varis 1998: 80; Poyatos 1983: 223–227) kanssa.

- (2) *Ruumis nostettiin paareille, ja miesten järkytys purkautui lennokkaaseen auttamisvalmiuteen. Joku nosti varovasti irronneen käden rinnan päälle.*
”Laittakaa hyvin...”
”Jalka on pahasti...”
”Painakaa joku vähän sen silmiä kiinni...”
Huolekkaasta touhusta paljastui heidän kunnioituksensa kuolemaa kohtaan, ja ilman syytä muuttui heidän puheensakin melkein kuiskaukseksi. (TS: 140)

Vielä tässäkin ajassa, vuonna 2026, taikauskoon liittyvä kiertoilmaus ja eksplikoinnin välttely ja pelkääminen ovat eläviä ilmiöitä. Kyse on esimerkiksi urheilujargonissa *jinx*amisesta. Jos joku sanoo että ”*hei tänään me hävitään tai voitetaan*”, niin toinen voi vastata vähintään puolitosissaan että ”*älä jinxaa*” (*jinx*, ’manata’ esimerkiksi ’tuottaa paha paikalle puhumalla asiasta’). Jos puhuja sanoo, että ”*tänään me häviämme*”, *jinx*aus tuottaa paikalle häviön, ja jos loukkaa *voittaa*-sanaa, voitto karkaa. Ks. luku. 4.1.1.

Suomalaisessa kansanperinteen tutkimuksessa ja kielitieteessä on siis tähän saakka oletettu, että esimerkiksi vaarallisten petojen kuten karhun erilaiset eufemistiset ja jopa hypokoristiset ”nallukka” ”nalleropallero” ja kaunistelevat kiertoilmaukset kuten *nalle* (esimerkit omia, ks. hypokorismi tts.), diminutiivinen *metsähinen*, *mesikämmen* ja niin edelleen ovat esihistoriallista perua siitä, että aikoinaan olisi pidetty eläimen tai yleensäkin minkä tahansa olion nimeä itse nimetyin olion ilmestyksenä ja toisena

muotona. Nimi on ikään kuin ollut substanssia siinä missä elävä eläinkin, eikä näillä olisi ollut muuta eroa kuin ilmiö-kolikon toinen puoli. Siksi kiertoilmauksilla olisi ollut karhun tapauksessa kaksi tehtävää

- (i) välttää karkottamasta arvokasta ravintovarantoa pois loukkaamalla tai säikäyttämällä eläintä tätä eksplikoivalla sanalla
- (ii) välttää vaaran houkuttamista paikalle

1.4. Metaforamuotit ja kohde- ja lähdealue

Kuolemaa kierretään Tuntemattomassa *sotilaassa* erilaisin käsittemetaforamuottiparadigmoin kuten [SYNTYMÄ ON HERÄTYS]; [ELÄMÄ ON VALVE]; [KUOLEMA ON NUKAHDUS] ja edelleen [VAINAJUUS ON UNI]. Edellä on neljästä käsittemetaforamuotista koostuva käsittemetaforaparadigma. Tässä tulee huomata, että johtanut käyttöön käsitteen ja metaforamuotin *vainajuus* tätä tutkimusta varten, sillä kuolema on tapahtuma ja muutos, ja **vainajuus** on biologinen tila kuten elämäkin. Aiemmin on käytetty yksinomaan käsittemetaforaa [KUOLEMA ON UNI] tms. Tässä tutkimuksessa esitän unimetaforassa kuoleman ja vainajuuden eron metaforaparadigmana [KUOLEMA ON NUKAHDUS]; [VAINAJUUS ON UNI]. Elämä johdonmukaisesti on tällöin [HEREILLÄ OLO], ja syntymä on [HERÄTYS]. Käsite *vainajuus* on relevantti erottamaan käsite *kuolema* nimenomaan biologisessa tilassa ja käsitteessä *elämä* tapahtuvana muutoksena. *Vainajuus* on siis pysyvä tila eli [IKUINEN UNI]. *Kuolema* taas on muutoksen vaihe. Esitän seuraavassa esimerkissä [UNI]-metaforan pragmaattista käyttöä ja unen ja kuoleman analogiaa Tuntemattoman sotilaan proosassa ilmenevässä vertauksessa

- (3) *Viisitoista tuntia he olivat nukkuneet kuin vainajat, ja unta näytti vain jatkuvasti riittävän. (TS: 165)*

Käyttämissäni käsittemetaforamuoteissa kuten [KUOLEMA ON LÄHTÖ] on [KUOLEMA] käsittemetaforan **kohdealue** ja [LÄHTÖ] **lähdealue**. LÄHTÖÖN liittyvät kognitiiviset sidokset, jotka ovat samankaltaisia KUOLEMA-tapahtuman kanssa, ovat siis metaforan

lähde ja kuolema on kielikuvan kohde (ks. esim. Lakoff ja Johnson: 1980). Lähde tuottaa ymmärryksessä analogiaan perustuvia semanttisia partikkeleita eli seemejä, jotka kiinnittyvät kohteeseen, jolloin syntyy metafora. Metaforan onnistuminen vaatii lähteeltä ja kohteelta jonkinlaisen samankaltaisuuden, esimerkissä (3) sotilaat ovat makuuasennossa, he eivät puhu, he eivät todennäköisesti juurikaan liiku, he eivät reagoi ärsykkeisiin kuten valveilla ja niin edelleen.

Sama koskee kognitiivisen kieliopin hahmo–kehys-kuviota. Kognitiivisen näkemyksen mukaisesti kehykseen liittyy monenlaista kulttuurillista ja maailmaa koskevaa episteemistä ja ensyklopedista tietoa, joka liitetään hahmoon. Hahmo-kehys on synteesi eli yhdistelmä, joka tuottaa kieleen uusia merkityksiä. (Kantola 2019: 12; P. Leino 1993: 74). Kantola kuvaa pro gradussaan *Komppi kulkee* (2019) hahmon ja kehyksen suhdetta näin: Esimerkiksi komppia kuvaavien metaforisten verbien heilua, huojua, keinua semanttinen arvo ei täten perustu pelkästään niiden hahmoon tai kehykseen vaan näihin yhdessä: prosessit saavat hahmon tiettyä kehystä vasten. (Kantola 2019: 12). Prosesseilla Kantola tarkoittaa lainauksessa verbejä. Tämän uuden merkityksen summa on enemmän kuin hahmon ja kehyksen yhteissumma $1 + 1 = 2$. Se on >2 . Itse käytän työssäni hahmo–kehys-konseptia läheisesti vastaavia käsitteitä **lähde-** ja **kohdealue** (ks. Varis 1998: 100; Nikanne 1992: 91–93).

Metaforien ja kiertoilmausten tutkimusta kuvaavissa lähdeaineistoissa on käytetty tiettyä konventionaalista stilististä keinoa kuvata metaforia. Käytän itsekkin metaforien kuvaamisessa vakiintunutta tapaa, eli merkitsen ne hakasulkeiden sisään sijoitetuin kapiteelein kuten esimerkiksi George Lakoff ja Mark Johnson teoksessaan *Metaphors We Live By* (1980). Näin menetellen metaforisto ei sekoitu muuhun sanastoon. Kyseisestä kirjasta kerron lisää luvussa 2.2.

1.5. Suuntametaforat

Sotadiskurssissa ja -rekistereissä toistuu taajaan suuntakäsittemetafora. Yleisin suuntametaforaparadigma on [ELÄMÄ ON PYSTYASENTO]; [KUOLEMA ON KAAATUMINEN]; [VAINAJUUS ON VAAKA-ASENTO]. Sotadiskurssissa yleinen *kaatua*-kiertoilmausto toisintaa [ASENTO]-muotin semanttista sisältöä eli kaatua on metaforan kohdealue ja

episteeminen tieto kaatumisesta metaforan lähdealue kaikkine yleensä ikävine konnotaatioineen. Samoin sotakuolemia kuvaavien kiertoilmausten yhteydessä toistuvista käsittemetaforista on kysymys tapauksissa [ELÄMÄ ON PAIKKA], esimerkiksi rakennus kuten traditioaalinen *tomumaja*. Tuntemattomassa sotilaassa *pojat lähtevät oikosääristen pataljoonaan* tai manataan, että *nahkurin orsilla tavataan* – joten myös [VAINAJUUS ON PAIKKA].

Elämä on usein myös [KULKUVÄYLÄ] kuten traditionaalinen *elon tie. Elon tien* [ELÄMÄ ON MATKA] -muotti toistuu *Tuntemattomassa sotilaassa* monitahoisesti ja kerrostuneesti. Katso esimerkit (5) ja (6). Perääntymisvaiheessa, kun Rokan sanoin liikuntasodassa (5) alkaa *muruloihe kerruu*, vastaa hänelle nimetön sotilas, että (6) ”*Heikot sortuu elon tiellä, mutta jätkä sen kun porskuttaa.*” (TS: 350) (ks. luku 3.13). Hienovaraisemmin [ELÄMÄ ON MATKA] -käsittemetafora toistuu esimerkin (7) implikaaturisessa kerronnassa. Se on jälleen kuoleman kiertoilmaus, ja samalla nousee esiin kuoleman ajattelun välttely.

(7) *Niin olivat nämä muulikuormastot valmiita matkaan, satojen kilometrien taipaleelle. Toisille se kuitenkin jäi lyhyemmäksi. Mutta sille asialle ei uhrattu yhtäkään ajatusta* (TS: 46–47).

Toisaalta romaanissa toistuu täten usein käsittemetaforaparadigma [ELÄMÄ ON BIOLOGINEN TILA]; [KUOLEMA ON BIOLOGISEN TILAN LOPPUTAPAHTUMA]; [VAINAJUUS ON BIOLOGINEN TILA].

[ELÄMÄ]-nimisestä [TILASTA] lähdetään *Tuntemattomassa sotilaassa* esimerkiksi *menemällä*. Kun kuoleman kiertoilmaisussa *mennään*, jää menemisen tapa useimmiten sanomatta. Tästä käykööt esimerkkeinä proosan kohta (8) *Lisäksi toisesta oli mennyt hetki varajohtajakin perään* (TS: 79) ja Mäkilän repliikki (9) ”*Pari poikaa on menny ja kolme vieteihin heikos kunnos kenttäsaarialahan*” (TS: 291).

[TILA]-muotti on erotuksena [PAIKKA]-muotista biologinen tai psyykkinen tila, mielentilakin, kun taas [PAIKKA]-muotin tarkoite konnotoi paikallisuutta, aluetta tai sijaa. Tästä esitän tekstinäytteen, kun vääpeli Korsumäki kuolee saatuaan osuman sirpaleesta, sanoo Hietanen Sihvoselle esimerkissä 10.

(10) ”*Ei kannata enä sitto. **Se o loppu.***” (TS: 140.)

Niinpä ensinnäkin Korsumäki *loppuu*. Korsumäki loppuu monitasoisesti. Esimerkiksi Korsumäen ruumis jää olemassa olevaksi asiaksi, mutta itse henkilön biologinen tila [ELÄMÄ] loppuu, kun taas biologinen tila [VAINAJUUS] alkaa tapahtuman [KUOLEMA] kautta. Hietasen käyttämä *se*-demonstratiivipronomini tarkoittaa tässä joko elämää tai Korsumäen henkilöä, komppanian vääpeliä, ja koko tähän sitoutunutta entiteettien ja merkityspartikkelien eli seemien ja allosemien summaa eli metaforaan lähdealuetta. Käsitelen *loppua*-sanuetta alaluvussa 3.6.

1.6. Gricen maksiiimit ja kiertoilmauksen vastakohtatapaus *Tuntemattomassa sotilaassa*

Työni edistyessä olen katsonut välttämättömäksi tuoda ja lingvistiikan ja retoriikan tutkimuksessa erään jo klassisen työkalun työhöni. Kysymyksessä ovat brittiläisen kielifilosofi Paul Gricen vuonna 1975 määrittelemät **keskustelun maksiiimit** (*TTP s.v. maksiiimi*, esimerkiksi ’ohjenuora’).

Gricen maksiiimien hyöty on erityisesti siinä, että se on kokoelma käytännöllisiä eli pragmaattisia keskustelun ohjenuoria. Perusoletus maksiiimeissa on se, että ihmiset noudattavat puheakteissa yleensä **yhteistyön periaatetta**. Leechin (1981: 331) mukaan ihmiset pyrkivät verbaalisessa viestinnässä (i) yhteistyöhön, ja (ii) keskustelukumppanit odottavat puhujan noudattavan yhteistyön periaatetta (esim. Varis 1998: 62). Yhteistyön periaatteen lähtökohdasta Grice muodosti neljä maksiiimia:

- (i) Kvantiteetin (määrän) maksiiimi. Ole niin informatiivinen kuin on tarpeellista, mutta älä ole liian informatiivinen.
- (ii) Kvaliteetin (laadun) maksiiimi. Sano vain se, minkä tiedät olevan totta; älä sano mitään, mikä ei pidä paikkaansa tai mistä sinulla ei ole todisteita.
- (iii) Relevanssin maksiiimi. Pysy asiassa.
- (iv) Tavan maksiiimi. Ole selkeä, järjestelmällinen ja lyhytsanainen. Vältä epäselvyyttä, monitulkintaisuutta ja monisanaaisuutta. (Varis 1998: 62; Grice 1975, 45–46)

Kiertoilmauksen yksi tehtävä on Variksen mukaan juuri yhteistyön periaate ja odotuksenmukaisuus (Varis: 1998, 62). Monesti tarvitaan semanttista eksplikoitua eli suoraa puhetta kevyempiä ilmauksia. Tosin katson, että karkealle ja eksplisiittiselle ilmaukselle odotuksenmukaisuuden periaatteen maksimiin rikkominen voi ongelman sijaan olla retorinen mahdollisuuskin, kun intentiona on jollakin tapaa vakuuttaa syvästi tai jopa murtaa keskustelukumppani tai saada tämä menettämään kasvonsa (kasvojen menettäminen ks. esim. Varis 1998, 62; Grice 1975: 43–45 ym.). Toisaalta maksimien rikkominen kiertoilmauksessa voi tuottaa myös absurdeja denotaatioita, ja tähän moni kiertoilmaus kirjaimellisesti käsitettynä tukeutuukin. Esimerkiksi lausuma *taloyhtiömme hallituksen puheenjohtaja on Belsebuubi* rikkoo räikeästi kolme ensimmäistä maksimiä, ja sen ydinkielinen denotaatio on järjetön. Silti se kertoo paljon puhujan naapuriin liittyvistä asenteista, subjektiivisesta konnotaatioiden ryppästä ja miksei objektiivisistakin denotaatioista.

Tällaisesta kiertoilmauksen odotuksenmukaisuuden ja **yhteistyön periaatteen vastaisesta** ilmiöstä esitän esimerkkinä Lehdon, kertojan ja muiden joukon jäsenten puheakteja, kun Lehto ampuu omavaltaisesti vihollisen sotavangin, joka on sinänsä viaton. Esimerkki on tärkeä siksi, että suorasukainen ”*kuoli*”-lausuma vaikuttaa tutkimushypoteesini mukaan voimakkaammin ja kiertoilmausta enemmän ahdistusta ja mielipahaa tuottavasti kuin kuoleman kiertoilmaus. Katson siksi tärkeäksi esittää kyseisen esimerkin (11).

Lehto kiertää kiertoa, kun hän käyttää keskusteluyhteisölleen odotuksenvastaista eksplisiittistä ilmausta. Mukana kertojan tekstissä on myös virkkeen mittainen kuoleman kiertoilmaus *Sitä seurasi kauhea, epätoivoinen kuolinparahdus, jonka jälkeen kajahti vielä uusi laukaus.*

- (11) *Lehto ja vanki olivat juuri päässeet näkyvistä, kun samasta suunnasta kajahti kiväärinlaukaus. **Sitä seurasi kauhea, epätoivoinen kuolinparahdus, jonka jälkeen kajahti vielä uusi laukaus.** He ryntäsivät kiihtyneinä paikalle. Vanki makasi maassa suullaan ja Lehto veti hylsyä kivääristään.*

– *Mitä se teki?*
– ***Kuoli.*** (TS: 111)

Tämän jälkeen Koskela kysyy Lehdolta, yrittikö vanki karata. Lehto vastaa tähän myöntävästi, mutta Koskelan eleistä voi päätellä, ettei Koskela usko Lehtoa. Koskelan reagoititapa tilanteeseen onkin kiusaantunut mutta ideologialtaan kohtelias. Lopulta Hietanen (esimerkki 12) tuo ilmi päättelemänsä tilanteen kulun, juuri niin kuin tilanteessa onkin tapahtunut.

- (12) – *Ei se olisi ollut tarpeellista. Se ei ollut sen lajin miehiä.*
 – *Piruko niitä lajittelemaan.*
Lehto naurahti vihlovasti, sen saman naurun, joka heistä aina oli tuntunut niin vastenmieliseltä.
 – *Sää ampusi sen takkapäi. Ei se mihinkään karata yrittäny.* (TS: 111–112).

Lehdolle esitetystä kysymyksessä on mukana presuppositio eli ennakko-oletus, että vanki olisi aiheuttanut itse 'jonkin asian tekemisellä (esimerkiksi karkaamisyrityksellä)' oman kuolemantuomionsa. Vanki ei kuitenkaan antanut syytä tappoon. Lehto ei käytä edes vastakysymystä "miltä näyttää?". Hän käyttää semanttisesti raskasta "kuoli"-repliikkia. Lehdon rikos on raskas, ja hän jää siitä kiinni verekseltään. Lehdon kysymys "piruko niitä lajittelemaan?" on yritys saada edes joku Lehdon puolelle. Lopulta Lahtinen alkaakin puhua sarkastisesti, jopa ivallisesti "kentlemanniudesta" sodassa, vaikka se on valtavassa ristiriidassa esimerkiksi sen kanssa, että tykistöissä joku vetää narusta ja kymmenien kilometrien päässä joku saa kranaatin päähänsä. Lehdon "kuoli"-repliiikissä on kliininen, kyyninen ja nihilistinen rekisteri. Semanttista raskaskuormaisuutta negatiivisten propositioiden produsojana nimeän *semanttiseksi taakaksi*. *Kuoli*-lausuman semanttinen taakka on hyvin raskas. Katso luku 1.12., jossa Lehdon henkilöä esitellään. Käytän esimerkkiä myös siksi, että se toimii tavallaan indikaattorina pehmentävälle puheelle ja antiteesinä kiertoilmauksille.

1.7. *Tuntemattoman sotilaan* kuoleman kiertoilmauksien tutkimisen valintaperusteet

Aivan ensimmäinen ja tärkein syy oli voimakas haluni tutkia *Tuntemattoman sotilasta* ja myös pitkäaikainen mielenkiintoni kiertoilmauksiin. Tabumaisuutensa vuoksi kuolemaa on vaikeaa ja kiusallista käsitellä ihmisten välisessä viestinnässä ainakin suomalaisessa prototyyppisessä mentaliteetissa (prototyyppi ks. esim. Varis: 1998: 40; Eleanor Rosch: 1973: 111–144; Rosch 1977: 211–212). Toisaalta olen havainnut, että jotkin aiheet ovat tabumaisia juuri siksi, että niistä on kiusallista keskustella, eikä tabusta siksi puhuta, siksi

tabut säilyvät tabuina. Tabu vahvistaa siis näin itse itseään. Kenties kuoleman avoin ja pragmaattinen kielipsykologiaakin sivuava tutkimus voi helpottaa aiheesta puhumista ja siten esimerkiksi kuolevien tai kuolemansairaiden ihmisten hoitoa, testamenttien ja hoitotestamenttien laatimista, kärsimyksen vähentämistä sekä kuoleman käsittelyä surevien keskuudessa. Käsittelenkin 2.4.-luvussa kuolemaa yleisesti tabuaiheena, samoin esittelen lisää tabun aikaisempaa tutkimusta.

Kuoleman kiertoilmauksen lingvistinen ja lingvistiikan alalla pragmaattinen tutkimus on siis mielestäni relevanttia ja tarpeellista. Näin on mielestäni koko kuolemasta viestinnän laita. Kuoleman kiertoilmauksia on lisäksi tutkittu hämmästyttävän vähän. Tämä selvisi, kun etsin Google Scholarin ja muiden tiedonhankintakeinojen avulla akateemisia tutkimuksia aiheesta. Aihetta sivutaan joissakin artikkeleissa tai opinnäytetöissä ja väitöskirjoissa, mutta pääaiheena kuoleman kiertoilmaus ei ole ollut yhdessäkään tutkimuksessa – ainakaan suomen- tai englanninkielisessä lingvistiikassa – ja tämä on yllättävää.

Käsikirjana käyttämässäni *Sumeassa kielessä* on omistettu suoraan aiheelle nelisen sivua. (Varis 1998: 172–175, luku 8.4. ”*Kuolema ja kiertoilmaukset*”). Lopakan pro gradu *Rannalle ihanan maan* taas tutkii pääaiheenaan kuoleman muistosäkeiden **metaforamuotteja**. Ilkka Norri on tutkinut vuonna 1988 *kuolema*-käsitteen eufemismeja ruotsinkielisessä ja ruotsin kieltä käsittelevässä työssään *Eufemism och icke-eufemism inom begreppsfältet 'död' i svenskan*. Lähimmin ja kouriintuntuvimmin eksplisiittistä kuolema-aihetta oman työni viitekehyksessä on tutkittu 2000-luvulla Turun AMK:hon vuonna 2022 tehdyssä opinnäytetyössä *Potilaan äkillisestä kuolemasta ilmoittaminen omaisille ja heidän kohtaamisensa sairaanhoitajana* (Janina Sillanpää: 2022). Sillanpään mukaan vainajan omaiselle ei yllättävän kuoleman jälkeen pidä puhua kuolemasta kiertoilmauksin vaan suoraviivaisin sananvalinnoin. Työssä ei kuitenkaan selitetä, mistä tämä sääntö johtuu.

Tutkimukseni toivottavasti pystyy täyttämään jonkin verran tätä aukkoa, joka koskee kuoleman kiertoilmausten ja kuolema-käsitteen leksikaalis-semanttisia ilmiöitä.

1.8. *Tuntemattoman sotilaan* merkitys ja luotettavuus tutkimuskohteena ja -aineistona

Linnan tekstuuri *Tuntemattomassa sotilaassa* on dokumenttiromaaninomainen. Asialle on tukevat perusteet. Asiaa on perusteltava, jotta voisin todistaa, että *Tuntematon sotilas* on **luonnollista kieltä**, ja näin sen aineistoarvo on yhtä suuri kuin esimerkiksi sanomalehtitekstin. Romaanissa käytetty kieli ja sanasto edustavat autenttista sotarekisteriä, ja teksti onkin näyte aidosta sotadiskurssista, vieläpä lukuisista aidoista tapahtumista ja henkilöistä. Tämä on olennaista aineiston autenttisuudelle ja validiuudelle.

Dialogin tekstiä voi pitää keskenään erilaisten murteellisuuksien raakalitterointeina, sillä WSOY autentikoi murteelliset ilmaukset aikansa johtavien kielentutkijoiden avulla. Vuonna 2000 julkaistiin *Tuntemattoman sotilaan* käsikirjoitus eli *Sotaromaani*. Sen prologissa ”*Sensuroitiinko Linnan Sotaromaani*” Yrjö Varpio kirjoittaa, että WSOY käytti ennen romaanin ensimmäisen painoksen julkaisua filologi ja murretutkija Veikko Ruoppilan palveluksia (*Sotaromaani*: 6). *Tuntemattoman sotilaan* lopulliseen asuun eli 10. painokseen WSOY vieläpä käytti kolmea muuta kielentarkastajaa eli Lauri Hakulista, Viljo Kojoa ja Kalle Väänästä tarkistamaan uudestaan repliikkien murreasu. Ruoppilalle on käynyt tässä lapsus, sillä 10. painos ei ole lopullisessa asussaan, sen sain todeta, kun aloin lukea 10. painosta helmikuussa 2026. Painosten pituussuhteen eroavaisuuksia, 10. painos on 31 sivua pitempi kuin 13. painos, ja 10. painoksessa on vielä joitakin Väinö Linnan *Sotaromaanista* tuttuja esseemäisiä pohdintoja.

Hakulinen vastasi lounaismurteiden autentikoinnista, Kajo Kannaksen murteista, ja Väänäsen tehtävänä oli tarkistaa savolaismurteellisuudet. (*Sotaromaani*: 7). Tämä johtui siitä, että kirjan sensaatiomainen suosio herätti ”kielimiehet” takertumaan ”virheellisiin” murteellisuuksiin ja vaatimaan niiden korjausta (*Sotaromaani*: 7). Tämä pro gradu on tutkimusraportti 13. painoksen kielestä, eli tutkimani teksti on sen lopullisessa ja tarkistetussa asussa.

Linna hallitsi erinomaisesti sodan rekisterin, käytännön retoriikan ja diskurssit ja käytännön organisaation ynnä muita rakenteita, sillä Väinö Linna oli itse rintamamies, joka lähti jatkosotaan suoraan varusmiespalveluksensa jatkeeksi. Tämä seikka on erittäin tärkeä taustatekijä romaanin tutkimukselle. Linna oli juuri ennen sodan alkamista korotettu alikersantiksi (Storbom 1963: 57). Hän palveli sodan aikana jalkaväessä konekivääripataljoonassa Laatokan Karjalassa, eli samalla suunnalla kuin

Tuntemattoman sotilaan joukko (Storbom 1963: 58). Panu Rajalan toimittamassa *Päivä on tehnyt kierroksensa – Väinö Linna muistelee* -kokoelmassa (2020) Linna kertoo yksityiskohtaisesti oman elämänsä tapahtumista, joita hän on siirtänyt *Tuntemattoman sotilaan* sivuille. Aikanaan Linnan haastatteluhanketta pidettiin kyseenalaisena niskan päällä olleen uskriittisen suuntauksen takia.

Hankkeella oli myös vastustajansa, kun vallassa ollut uskriittinen suuntaus halusi keskittyä vain teoksiin, tekstiin, ja unohtaa tarpeettomat taustatekijät kuten kirjailijat kirjavine vaiheineen (mts., 7).

Romaanin merkitystä autenttisena lähteenä sodan kielelle, replikoinnille ja muulle sotadiskurssille vahvistaa siis sekin, että monelle kirjan hahmolle on historiallinen romaanin

ulkopuolinen esikuva, joiden kotipaikkamurteellista ja henkilökohtaista puheenpartta eli idiolektiä romaani mukailee tarkasti. (Rajala 2020). Antero Rokan esikuva on romaanin ulkopuolella Karjalankannaksen Sakkolasta evakkoon joutunut maanviljelijä Viljam Pylkäs (esim. Hämäläinen, Karo; *Suomen Kuvalehti*, 4.2.2020, *Antero Rokka: Väinö Linna oli komppanian likaisin mies*). Pylkkäästä on jopa kirjoitettu useita elämäkertoja. Esimerkiksi luutnantti Lammion ”kimeä” komentoääni on peräisin koulutuskeskuksen erään miesten inhoaman kapitulantin äänensävyistä. Lehdon esikuva on turkulainen Tuure Lehtonen, joka koki samankaltaisen kuoleman kuin romaanin alikersantti Lehto Suomen miehittämän Neuvostoliiton osan alueella Tsalkissa 1941 ja oli Linnan mukaan Lehdon tapaan ”kylmäluonteinen mies” (Väinö Linna; Rajala 2020: 114). Vilho Koskelan keskeisin esikuva taas oli ensisijaisesti nilsiäinen Einari Kokkonen. Toinen Koskelan esikuvista oli luutnantti Niemelä (Väinö Linna; Rajala 2020: 106 ja 133). Rahikaisen esikuva oli samassa komppaniassa palvellut liperiläinen sotamies Kauko Rummukainen (Rautio: 2003, 6; Saario 1996: 144). Näiden lisäksi kapteeni Kärnä eli romaanin Kaarna on Linnan mukaan tarkin mukaelma todellisesta henkilöstä, tympeä mies ylöspäin, mutta miehistölle ehdottoman asiallinen ja siksi pidetty. Hänellä oli kuten Kaarnallakin kilon paperipussi arvomerkkejä (ks. Rajala: mts.).

Rajalan haastattelukirja *Päivä on tehnyt kierroksensa – Väinö Linna muistelee (POTK)* oli tärkeä lähde teos kertomaan Linnan biografiasta ja hänen omista ajatuksistaan ja muistoistaan sodassa ja *Tuntemattoman sotilaan* useiden tapahtumien todistelemisessa aidoiksi.

1.9. *Tuntemattoman sotilaan* kuoleman kiertoilmausten aiempi tutkimus

Varsinkin *Tuntemattoman sotilasta* on tutkittu aikaisemmin runsain määrin. *Tuntematon sotilas* on ollut satojen kandidaatintöiden ja pro gradujen aineistona. Tämä on ensimmäinen kerta, kun romaanissa esiintyviä kuoleman kiertoilmauksia tutkitaan lingvistiikan näkökulmasta. Sotaan olennaisesti liittyvän kuolemaa kiertävän ja siis hypoteesini mukaan välttelevän sanaston ja käsittemetaforiston tutkimus *Tuntemattomassa sotilaassa* on relevanttia jo romaanin yhteiskunnallisen merkityksen ja aiheen kiinnostavuuden vuoksi. Varsinaista kiertoilmauksen tutkimusta on muutenkin ilmestynyt viime vuosina vähän. Kuoleman kiertoilmauksia ei ole aiemmin tutkittu itsenäisenä aiheena ilmeisesti kertaakaan suomeksi.

1.10. Tutkimusaineisto eli *Tuntematon sotilas* -romaanin (13. painos, 1955)

Käytän tutkimuksessani aineistona Väinö Linnan *Tuntematon sotilas* -romaanin 13. painosta ja tarkemmin siitä keräämäni korpusta (ks. liite). *Tuntematon sotilas* kertoo joukosta konekiväärikomppanian sotilaita, jotka ovat jatkosodassa hyökkäämässä muun Suomen armeijan kanssa Neuvostoliittoon. Kirjan tapahtumat alkavat kesästä 1941 ja päättyvät syksyyn 1944. Suomen alueelta Neuvostoliittoon hyökännyt natsi-Saksa oli Suomen kanssasotija. Saksan tunkeutuessa Neuvostoliittoon operaatio Barbarossan aikana vuonna 1941 lähti Suomi havittelemaan takaisin talvisodassa menettämiään alueita. Ne Suomi valloittikin ja enemminkin, mutta lopulta Neuvostoliiton operaatio Bagration eli valtava vastahyökkäys pakotti suomalaiset aseveljineen takaisin vanhan Moskovan rauhan (1940) alueelle, ja hyökkäys pysähtyi Suomen ja saksalaisten kanssasotijoiden, varsinkin ilmavoimien eli Luftwaffen kiivaan vastarinnan ansiosta. Kirja kattaa koko jatkosodan ajan; se alkaa muutamia päiviä ennen sodanjulistusta liikekannallepanopäivänä 16.6.1941 ja päättyy rauhantekopäivään 4.9.1944. Ks. seuraavat esimerkit (13) ja (14).

- (13) *'Tämä peti on ollut sotamies Pentti Niemen, joka nukkui siinä palvellessaan Suomen raskaassa, ja joka jätti sen, lähtiessään tuntemattomaa päämäärää kohti 16.6.1941.'* (TS: 26)
- (14) *Miehiä kohosi sirpalekuopista, Hiljaisina, väsynein katsein he seurasivat, kun mielipuolta lähdettiin viemään pois.*

Suomen sota oli loppunut. (TS: 443)

Rajalan *Päivä on tehnyt kierroksensa* -kirjan mukaan Väinö Linna alkoi kirjoittaa *Sotaromaanin* eli *Tuntemattoman sotilaan* ensimmäistä hahmotelmaa kesällä 1942 Pertjärvellä Syvärin eteläpuolella, kun hänen joukkueensa oli reservinä eli käytännössä lepovuorossa etulinjan takana.

(15) Ja tässä levossa minä aloin kirjoittaa. Ensimmäisen kerran elämässäni siinä merkityksessä, että kuvittelin että tämä julkaistaan. Se oli semmoinen sinikantinen vahakantinen vihko ja siihen aloin kirjoittaa kirjaa, josta minä en oikein osaa sanoa mikä se olisi ollut, miksi sitä nimittäisi. Yksinkertaisesti yritin kuvata meidän komppanian vaiheita, kaikkia siihenastisia, tähän neljäkymmentäkaksi kesään mennessä. (Väinö Linna; Rajala 2020, 134.)

Tämän version kustantaja kuitenkin palautti julkaisemattomana. Idea kuitenkin jatkoi elämistään Linnan mielessä. Lopullista *Sotaromaania* eli myöhemmin nimettynä ja editoituna *Tuntematonta sotilasta* Linna alkoi kirjoittaa kymmenen vuotta myöhemmin vuonna 1953.

Kun 1952 lopetin ”Messiaan”² niin seuraavana kesänä aloitin kirjoittaa sotaromaania. Ja minä aloitin sen Saramäessä. -- Olimme siellä kesälomalla, ja mulla oli semmoinen ajatus, että aloitan kun mennään täältä lomalta kotiin. Ja pääsen sinne, kun kirjoitusvehkeet ja kaikki on siellä. Niin siinä yhtenä päivänä vaan: mutta piru vieköön minkä takia ei tänään yhtä hyvin kuin jonakin toisena päivänä! Ja minä menin ja hain kirjoituslehtiön sieltä ja lyijykynän ja aloin kirjoittaa. Tämä ensimmäinen lause oli ollut mulla useita vuosia jo valmiina millä mä sen aloin. Ja siitä se lähti. (Rajala: 2020, 239).

1.11. Tuntemattoman sotilaan tekstuurin ideologia, intentio ja rekisterivaranto

Ideologialla tarkoitan tässä tutkimuksessa kriittisen lingvistiikan määrittelyä ideologiasta, eli arvojen ja uskomusten systeemistä (ks. esim. Kalliokoski 1996: 13–24). Huomattakoon, että tekstuurin ideologiassa ei kriittisessä lingvistiikassa ja kognitiivisessa kieliopissa suinkaan ole kysymys poliittisista aatejärjestelmistä kuten kommunismista tai natsismista vaan arkielämästä ja asioiden tarkastelutavasta, joka perustuu **terveeseen järkeen** (Varis 1998: 40; esim. Karvonen 1995: 30–31) ja joka näyttäytyy ihmisen kielenkäytössä. Ideologia on näin Variksen *Sumeassa kielessä*

² Linnan kesken jäänyt romaani, jonka yhteydessä hän kärsi niin sanotusta messiaskriisistä. Ks. esim. Storbom: 1963 ja Rajala: 2020.

Karvosen mukaan (1998: 40) kriittisessä lingvistiikassa **kielenkäyttäjän luonnollinen käsitteiden ja kielentämisen tapa eli luonnollistuma, joka ei tarvitse perusteluita.** Yksinkertaistettuna ideologia on ajattelu- ja puhetapa tai kielellinen reagoimistapa.

Lähdetekstejä tutkiessani on käynyt esiin, että ideologian selittäminen kriittisessä eli arvioivassa lingvistiikassa on ollut verrattain epäselvää, josta on käyty poikkitieteellistä debattia, joka on saanut peräti saivartelun piirteitä (ks. Varis 1998: 41; [Manninen 1987: 136]; [van Dijk 1995b: 138]; [Thompson 1984: 4]; [Solin 1995: 166–171]). Kenties eräs syy on *ideology*-sanan kääntämisessä ja vierassanan semantisessa keveydessä.

Joka tapauksessa (kriittisen lingvistiikan) ideologia on niin merkittävä käsite kiertoilmauksen muodon taustalla, että se vaatii oman esittelynsä ja eksaktin selityksen. Rajalan kirjassa *Päivä on tehnyt kierroksensa* Linna sanoo sivuilla 240–241, että

(16) Jokin uusi voima purkautui. Taikka ei uusi voima, mutta uusi puoli minun sielussani purkautui silloin tähän kirjaan. Semmoinen, jota en kirjallisissa yhteyksissä ollut aikaisemmin kokenut... Tämä oli se puoli, joka oli oikeastaan minun normaali terve reagoimistapani. Se tapa, jolla olin armeijassakin elänyt kaverien joukossa. Se palautui siihen. Ettei se sinänsä vieras ollut, mutta se oli pitkän aikaa ollut käyttämättä, kirjallisissa yhteyksissä. Palasin niin kuin arkielämään. Tulin lähemmäksi minääni, omaa itseäni ja lähtökohtiani sillä tavoin. Pingottuneisuus, tämmöisten neuroottisten puolten etsiminen jäi pois. Ja päin vastoin: torjuin niitä, lykkäsiin ne mahdollisimman syvälle, helvettiin vaan pois semmoiset! No on niin terveitä kaikki nämä ihmiset, kirjan henkilöt.

Tämä ”normaali terve reagoimistapa” vastaa ideologian käsitettä suurin piirtein samoin kuin Karvonen määrittelee ideologian. Linna pääsi vaikeuksien jälkeen mielensä ummehtuneisuudesta eroon, kun ”messiaskriisi” oli ohitse. Esitän näytteen kommunisti Lahtisen halveksivasta ideologiasta sotaa kohtaan Lehdon ammuttua sodan alussa sotavangin. Jälkimmäinen esimerkki (18) on Hietasen ideologiasta samassa yhteydessä, se selittää miksi juuri Hietanen painosti Lehtoa eniten tapauksen takia. Kyseinen kohta onkin merkittävä tutkimukselleni siihen koodatun näytevarannon takia ja anteesi sekä kiertoilmaukselle että perinteisen metaforatutkimuksen ”mielistelyn monopolille.”

(17) ”Mitä tuosta sitten melua pitää”. Lahtinen katsoi yli joukon hieman halvek sivasti. ”Tuolla vetelee mies laukaisunarusta, ja **toinen saa kymmenien kilometrien päässä kranaatin päähänsä** eikä voi tehdä yhtään mitään. Ollaan kentlemanneja vai? Ei ammuta aseetonta. Herrat vaan koittaa saada

tappamiselle jonkinlaisen jalouden leiman. Sota on itsesssä jo niin järjetön asia, ettei sitä tarvitse tehdä enää sen järjettömämmäksi kaikenlaisilla kohteliaisuussäännöillä. (TS, 112).

- (18) ”Mut kovi se vaan pelkäs, sanoi Hietanen vieläkin”. Vangin pelko oli hänestä ikään kuin sen inhimillisyyden mitta, jolla häneen olisi tullut suhtautua. Toisein sanoen siihen mittaa saakka kuin hän normaalisti voi herättää sääliä. **Tyypillinen luonnonlapsen reaktio.** (TS: 113)

Romaanin kokonaistekstissä näyttäytyy kirjoittajan laajan rekisterihallinnan ansiosta laaja koodisto, eli eri rekisterien ja tekstilajien kokoelma, joiden väliltä voi tehdä valintoja tekstuurin semanttisiin sävyihin stilistisin, aikoinaan vallankumouksellisin keinoin. *Tuntemattomassa sotilaassa* Linna käyntelee eri murteita³, joiden avulla hän kykenee tuottamaan sävyeroja tekstin dialogiin ja henkilöiden luonnekuvauksiin heidän puheensa kautta. Kompetenssin taustalla on muun muassa Linnan lapsuus torpparin poikana, Linnan varusmies- ja rintamamiestausta eli armeija- ja sotakokemus, työ Finlaysonin tehtaassa Tampereella ja samoin tietysti tämän koko maailmankuva, lukeneisuus, aiempi kirjailijantyö, ajatusmaailma, elämäkokemus ja ideologia.

Tässä vaiheessa on muistutettava siitä tutkimukselleni erittäin tärkeästä seikasta, että Variksen *Sumean kielen* mukaan (Varis 1998, 130; Rahtu 1991, 111) tekstinulkoinen **tulkintaperuste** voi hänen mukaansa olla myös **tilannekonteksti ja tieto kirjoittajan persoonasta**. Niinpä biografinen, ja etenkin eksakti ja varmennettu tieto tekstin tuottamisesta ja sen tuottajasta on validi metodologinen voimavara *Tuntemattoman sotilaan* kiertoilmausten tutkimuksessa. Viittasin asiaan jo johdannossa Talmyn kautta.

³ Linna oli murrekielisyyksien käytön pioneeri suomenkielisessä kirjallisuudessa. Tästä Linna sai sekä hyvää että kielteistä kritiikkiä. Yrjö Varpion kirjoittamassa Linnan *Sotaromaanin* johdannossa mainitaan, että ”kun romaani sitten oli ilmestynyt, eräät innokkaat – kenties murteen tulosta romaaniin häkeltyneet – kielimiehet huomasivat, että murredialogit eivät vielääkään olleet täysin puhdasta murretta.” Murredialogin käyttö oli jopa täysin poikkeava ilmiö vuoden 1954 Suomessa (esim. Varpio *Sotaromaanin* johdannossa 2000, 6). Liisa Tiittula ja Pirkko Nuolijärvi kirjoittavat teoksessaan *Puheen illuusio suomenkielisessä kaunokirjallisuudessa Tuntemattoman sotilaan* murteellisuudesta niin, että korkeakirjallisuudessa kielellisenä ja yhteiskunnallisena vedenjakajana ovat olleet juuri *Tuntematon sotilas* ja myös Linnan *Täällä Pohjantähden alla* -trilogia. *Tuntemattomassa sotilaassa* upseerit ja miehistö edustavat alueellisesti ja sosiaalisesti koko suomalaisen kieliyhteisön kirjoja. (Tiittula & Nuolijärvi 2013: 232).

Biografinen tilannekonteksti *Tuntemattoman sotilaan* lingvistisessä tutkimuksessa ottaa huomioon Linnan omien biografisten taustakertomusten lisäksi 1950-luvun Suomea kirjallisuusympäristönä ja sen aikaisena kulttuurina; romaanin tapahtumat toki sijoittuvat 1940-luvulle, mutta teksti on kirjoitettu 1950-luvulla. Tekstin tuottoon ja editioon on vaikuttanut tilannekontekstina erityisesti ulkopoliittika ja vaaran vuosien jälkeinen syvä suomettuminen⁴. Suomettuminen alkaa aiemmin ydinkielisen ja sittemmin pejoratiivistuneen *ryssä*-dysfemismin korvautuessa *pensasneuvostoliittolainen*-eufemismilla jo itse romaanissa, kun Honkajoki sanailee heti tulitauon astuttua voimaan viimeisellä sivulla Vanhalan kanssa. Maksimina tässä on ironia, sillä Linna käytti *ryssä*-sanaa vielä 1970-luvulla haastatteluissaan tiuhasti.

(19) ”*Olis ny vielä kaaripyssyskin, khihihi...*”
 ”*Hjaaha. Mutta kun se perkeleen puskaryssä, anteeksi, pensasneuvostoliittolainen, pääsi sinne aseman sivuun... Siinä minä kärsin tämän sodan raskaimman tappion.*” (TS, 444)

Haastattelukirjassa *Päivä on tehnyt kierroksensa – Väinö Linna muistelee* (kuten myös Storbomin teoksesta) siis käy ilmi, että Linna on siirtänyt elämäntapahtumiaan joko suoraan tai epäsuorasti kirjojensa sivuille. *Tuntemattoman sotilaan* biografisesta tiedosta, mitä romaaniin tule esitän seuraavassa henkilöesimerkkejä *Päivä on tehnyt kierroksensa* -kirjasta. Seuraavassa esittelen kapteeni Kaarnan käyttämällä Rajalan kirjaa (Rajala 2020) lähteenä, samassa nousee esiin myös Kaarnan eli Toivo Kärnän samanlainen kuolema kuin *Tuntemattomassa sotilaassa*:

(20) Me olimme siinä paloaukealla, harjoitettiin niitä alokkaita. Ja sieltä on sitten lähtöisin muuton kapteeni Kaarnan muotokuva, jääkärikapteeni Toivo Kärnästä. Sen minä uskallan paljastaa tässä, ja miksei tällaisia paljastele. Ei niissä mitään pahaa ole. Se oli meidän komppanian päällikkö. - - Komppanianpäällikkö, tämä Kärnä, oli niin mukava mies, että sitä ei osannut pelätä, siitä pidettiin, kaikki piti siitä mahdottomasti. Se oli vanha jääkärikapteeni ja ollut Aunuksen retkellä, niin että näissä ulkoisissa puiteissa on paljon totta mitä tässä *Tuntemattomassa* on. - - Sitten se kaatui heti sodan alussa, ja juuri tällä tavalla panssaritorjuntatykin ammukselta. - - Se oli ensimmäisen taistelu missä se meni. - - Se antoi paljon

⁴ Alkuperäisessä käsikirjoituksessa eli *Sotaromaanissa* on poistettuja kohtauksia, joissa vihollisesta eli Neuvostoliitosta käytetään pejoratiivisia sanavalintoja ja arvostellaan Neuvostoliittoa sekä dialogissa että proosassa. WSOY sensuroi näitä kohtia pois *Tuntemattomasta sotilaasta*.

Kaarnan henkilökuvaan piirteitä tai oikeastaan: se on yksi selkeimpiä esikuvia mitä niissä kirjoissa on. (Väinö Linna; Rajala 2020: 115–117).

Sillekin on historiallinen esikuva, kun Hietanen tuhoaa vihollisen panssarivaunun telamiinalla, eli tapahtumien kululle oikeassa sodassa. Lihavoin vielä kohdan, jossa Linna arvostelee 1970-luvun poliittista henkeä ja sitä, että sotaveteraanien arvostus oli vähäistä.

(21) Siinä panssaritorjuntatykkejä kyllä oli kaksikin, mutta ne oli suunnattu talojen takana vallan toiseen suuntaan, niin ei niillä voitu ampua. Yksi pioneerikersantti meni ja heitti miinan yhden tankin telaketjun alle ja se oli todella niin kuin se Hietasen kuvaus. **Joskus olen ajatellut, kun noi nuoremmat kriitikot puhuu siitä sankaruudesta ja muusta kielteisesti... minä olen omin silmin nähnyt sen, kun se muutaman metrin päästä heitti ja heitti viä lepänoksan sen päälle muka naamioksi. Ja painui itte ojaan.**

Ja... ja... se osui. (Rajala 2020, 128).

Hyvin moni muukin romaanin henkilö ja tapahtuma nivoutuu yhteen todellisen historian kanssa Rajalan ja osin Storbominkin kirjojen perusteella, mutta tutkimuksen muodollisen rajallisuuden takia en niitä tätä enempää esittele. Näkökohtana tässä todistelussa on siis se, että *Tuntematon sotilas* näyttäytyy historiallisessa katsannossa autenttisenä lähteenä, mitä puheaktiteoria (ks. puheaktiteoria, luku 2.6.) tukee. Puheaktiteoria tavallaan takaa *Tuntemattoman sotilaan* tekstuurin luonnollisena kielenä.

Tuntematon sotilas on myös stilistisesti taitava, ja kiertoilmaus onkin tietysti myös stilistinen keino korvata arkista sanontaa kuten kirjallisuudessa yleensäkin, tässä puhutaan **poeettisesta funktiosta**. Näin stilistiikka voidaan katsoa yhdeksi syyksi, miksi *Tuntemattomassa sotilaassa* käytetään kuoleman kiertoilmauksia. Sodan turhuuden ideologiasta tekstissä käyköön esimerkki (22), jossa kuunnellaan Hietasen yksinpuhelua. Ks. myös. s. 17 ja Lahtisen purnaus ”herrojen idealismista”.

(22) Hän laski jälleen housunpuntin alas, kaivoi sirusen lompakostaan ja katseli sitä mietteliäänä. – Kaikki sitä mailmas on. Totaki on sorvattu, kuin kauhiast ollenka onka, ja sit ammuta pitki mettä. Eikä edes osat kunnollisest. **Kyl sota on hullu asia. Ihmettele mää tämmöst.** (TS, 166)

Sodankäynti on turhaa -ideologia näkyy myös ivailussa ulkonaista sotilaallisuutta kohtaan. Kun konekiväärikomppania kohtaa sotatiellä polkupyöräjääkäriosaston, näyttäytyy tekstissä ivailu.

(23) He erottuivat selvästi räjäisestä jalkaväestä, ja nähtävästi he kuvittelivat muutenkin olevansa jonkinlaista valiojoukkoa (TS, 115).

Toisaalta *Tuntemattoman sotilaan* makrostruktuurin (ks. luku 2.7.) ideologioihin eli kokonaisideologiaan, makroideologiaan, kuuluvat myös huumori, empatia, maltillinen isänmaallisuus, vastuuntunto, velvollisuudentunto, yhteishenki, humanisuus ja kohteliaisuus – muiden muassa. Romaani ei pilkkaa sotaa käymään pakotettuja ihmisiä - ei varsinkaan miehistöä ja alipäällystää eli korkeintaan vääpeliä. Arvostelun kohteeksi joutuvat he, jotka sodan ovat aiheuttaneet, he, jotka sitä johtavat ja näiden motiivit. Käytän ihmistä kookkaamman ryhmän ideologiasta nimitystä makroideologia. Se toimii tavallaan kattokäsitteenä useiden ihmisten jakamille leksikaalisille valinnoille kuten propagandalle ja taustoille näissä valinnoissa, ja vähentää työläyttä nostaa jokainen leksikaalinen valinta edustamaan jotakin ideologiaa.

1.12. *Tuntemattoman sotilaan* henkilöt

Yhtä päähenkilöä teoksessa ei varsinaisesti ole, vaan *Tuntematon sotilas* on kertomus konekiväärikomppaniasta, vakinaisen armeijan nuorista armeijaa käyvistä varusmiehistä koostuvasta sotilajoukosta. Storbom (1963: 127) kirjoittaa, että kirja on ”kollektiivikuvaus eikä yksilöpsykologinen analyysi”. Tarkinman kuvauksen romaani antaa Jääkärirykmentti 8:n (JR 8) konekivääripataljoonan ensimmäisen komppanian kolmannelta joukkueesta⁵, jonka joukkueenjohtajana toimii kansanomainen Vilho Koskela -niminen reservivänrikki eli ylimääräisesti palkattu ammattisotilas, joka on ollut mukana jo talvisodassa. Koskela oli menestynyt jo talvisodassa, ja hän on sotilaiden täysin hyväksymä upseeri luonteensa vuoksi. Hän on ehdottoman asiallinen ja ei turhaan kuormita miehistöä ylimääräisillä eli santsimarsseilla ym. kuten Lammio, vaan viihtyy omissa oloissaan, hoitaa asialliset asiat, ja saa lempinimen Ville Vaitelias.

⁵ TS:ssa joukkueen koko on noin 40 sotilasta, joukkueessa on neljä ryhmää, ja yksi ryhmä on noin 10 sotilaan kokoinen.

Esittelen tässäkin analysoitavaa aineistoa, kun Koskela selittää jännittyneille miehille tilannetta ennen kuin joukkue on saanut tulikasteen. Tekstissä ilmenee hypoteesini mukaista psykologisen ahdingon helpottamista lihavoiduissa kohdissa eli kuoleman kiertoilmauksissa. Myös sodan rekisteriä nousee esiin seuraavassa näytteessä. Olen lihavoanut näytteestä kuoleman kiertoilmaukset.

(24) ”Noin. Taitaa olla tarpeellista vähän selittää. Kun minä, meinaan, olen ennen ollut. Ei siinä oikeastaan muuta ole, mutta rauhallisesti on otettava. Kiiru on pidettävä ajallansa, mutta hätäilemällä ei tule kuin kusipäisiä mukuloita, niinkuin sitä sanotaan. Turhan hermoileminen ei edusta mitään, mutta **ei sitä taas tarvitse ainoitansa kauppaamaankaan ruveta. Kyllä ne sen mielellänsä ottavat, kun vaan saavat.** Tähtäin vyön kohdalle, se on paras, ja siitä se selviää. On muistettava, että eivät ne ihmistä kummempia ole nekään. **Lyijyä ne tottelee niinkuin kaikki muutkin.**” (TS, 45–46).

Muita kirjan keskeisiä henkilöitä ovat fennomanian läpätunkema vänrikki Kariluoto, miesten vihaama mutta silti rohkea upseeri Lammio, hienotunteinen ja aloitekykyinen alikersantti Urho Hietanen, kannakselainen, rohkea, ja vilkas reservialikersantti Antero ”Antti” Rokka, joka ajautuu luonteensa ”avoimeen konfliktiin sotilaskurin kanssa”.

Yrjö Lahtinen on kommunismin omaksunut alikersantti. Mukana on lisäksi sosiopaattinen ja kylmä alikersantti Lehto, muonituksesta ja muusta huollosta vastaava sairaalloisen saita talousalikersantti Mäkilä ja leukaileva pinnari sotamies Rahikainen sekä rauhallinen ja luotettava Kainuun mies Määttä. Joukossa on myös hihittelevä mutta kelpo sotilas Vanhala, rienaava sotamies Honkajoki, keskinkertaiset sotamiehet Salo ja Sihvonen ja pelkääjän arkkityyppi Riitaoja sekä lähes psykoottinen mutta uhkarohkea sotamies Viirilä, jonka toinen lähes psykoottinen sotilas everstiluutnantti Karjula ampuu romaanin lopussa hyvin kyseenalaisesti tottelemattomuudesta.

Myös pataljoonan komentajalla majuri Sarastiellä on merkittävä rooli. Näin on myös kirjan alkuvaiheessa komppanianpäällikkö kapteeni Kaarnan ja vääpeli Korsumäen laita. Muita mainittavan arvoisia henkilöitä ovat luutnantti Autio, kuolemaantuomitut nimettömät suomalaissotilaat, nimetön kenttäpastori, koukkauksen aikana sotilaita hoitava lääkäri, sotamiehet Ukkola ja Vuorela, rintamalotta Raili Kotilainen, petroskoilainen Komsomolin jäsen Veera, vääpeli Sinkkonen, kokematon, mutta tehokas nuori sotamies Asumaniemi ja traagisen lyhyen palveluksen suorittava sotamies

Hauhia. Myös romaanin lopussa reservistä mukaan komennetut vänrikki Jalovaara ja Sotamies Korpela kannattaa mainita. Henkilögalleria on laaja⁶.

1.13. *Tuntematon sotilas* ilmiönä ja Linnan muu tuotanto

Tuntematon sotilas (1954) on Väinö Linnan kolmas julkaistu romaani, aiemmin häneltä olivat ilmestyneet romaanit *Päämäärä* (1947) ja *Musta rakkaus* (1948). Näiden lisäksi Linna julkaisi esseitä ja runoja sekä oli mukana elokuvakäsikirjoitusten laatimisessa muun muassa Edvin Laineen ohjaamassa *Tuntematon sotilas* -elokuvassa, joka pääsi valkokankaalle jo 1955. *Tuntemattoman sotilaan* jälkeen Linna julkaisi niin kutsutun *Torpparitrilogian* eli kolmiosaisen *Täällä Pohjantähden alla* -eepoksen. *Tuntematon sotilas* ja *Täällä Pohjantähden alla* -sarja ovat Linnan pääteokset. *Torpparitrilogian* osat ilmestyivät vuosina 1959, 1960 ja 1962. *Täällä Pohjantähden alla* -sarjan jälkeen Linna ei enää toiminut aktiivisesti kirjailijana. Häneltä ilmestyivät vielä esseekokoelmat *Oheisia* ja *Murroksia*. Urjalassa 20.12.1920 syntynyt Väinö Valtteri Linna menehtyi keuhkosyöpään 21.4.1992.

Kun *Tuntematon sotilas* julkaistiin vuonna 1954, tuli siitä kirjallinen sensaatio. Nils-Börje Storbomin *Väinö Linna – kirjailijan tie* -elämäkertateoksen mukaan (Storbom: 1963) ensimmäinen painos ilmestyi 3. joulukuuta 4000 kappaleen suuruisena, ”eikä sinä päivänä olisi kukaan voinut kuvitella, että vuotta myöhemmin (1955) kirjaa oli myyty 175 000 kappaletta ja käännetty 14 kielelle.” Kyseisen elämäkertateoksen ilmestymisen aikaan eli vuonna 1963 kokonaispainos oli jo yli puoli miljoonaa kappaletta. (Storbom 1963: 136).

Helsingin Sanomien kirjallisuuskriitikon Toini Havun musertavan arvostelu nimellä *Purnaajan sota* syytti niin sanotun ”kirjallisen jatkosodan” (esim. Storbom, 1963: 141).

⁶ *Tuntemattoman sotilaan* maantieteellisesti sekalainen joukko ei ole sattumaa, vaan luonnollinen asia, koska varusmiehiä keräillään vakinaiseen palvelukseen ympäri maamme samaan yksikköön. Talvisodassa opittiin, ettei saman kylän miehiä kannata laittaa yhteen osastoon, sillä tämä saattoi johtaa kokonaisen kyläyhteisön miessukupolven tuhoutumiseen. Niinpä on hieman erikoista, että esimerkiksi FT Susanna Välimäki kirjoittaa Laineen *Tuntematon sotilas* -elokuvasta (*Miten sota soi*, 2008), että *Tuntematon sotilas* on tyypillinen sotaelokuva, koska siinä on kerätty yhteen eri taustoista saapuvia sotilaita, ja saatu näin keskenään erilaisia luonteita. Voi olla, että sotaelokuvaksi se on tyypillinen, Välimäen teesin ongelma on se, että sotilasjoukot - kuten Väinö Linnan historiallinen komppania - rakentuvat luonnollisesti juuri niin. Kyse ei siis ole tuotannon valinnoista vaan oikeasta historiasta ja Suomen armeijan strategiasta.

Havun mukaan *Tuntematon sotilas* ”ei ollut suuri sotaromaani, paksu kyllä” (*Helsingin Sanomat*, 16.12.1954). Havun tärkeimpänä motiivina murskata Linna oli hänen aiempi ylistävä arvionsa ystävänsä Jussi Talven romaanista *Ystäviä ja vihollisia* (esim. Storbom 1963; Manninen, Tuomas 2012: *Teilaus teki bestsellerin*, *Ilta-Sanomien* erikoisnumero 29.11.2012). Havu ei halunnut päästää Linnan romaania oman suosikkinsa edelle, ja käytti kritiikkiä kyseenalaisesti. Tuntemattoman sotilaan myyntiä arvostelu paransi. Kirjasta oli otettu Olli Helénin mukaan 60 vuoteen painosta (Helén 2005: 12). Vuonna 2004 ylittyi kokonaispainos 700 000 kappaletta. Romaanista on tehty kolme suurta elokuvasoitusta. Jo vuonna 1955 filmatisoitiin Edvin Laineen ohjaamana *Tuntematon sotilas*, toisen kerran sen ohjasi vuonna 1984 Rauni Mollberg ja toistaiseksi viimeisen kerran Aku Louhimies vuonna 2017. Muita tunnettuja sovituksia *Tuntemattomasta sotilaasta* ovat esimerkiksi ohjaaja Kristian Smedsin uustulkinta näytelmänä Suomen kansallisteatterissa vuonna 2009 ja Saulo Haarlan 19-tuntinen kuunnelmasovitus vuodelta 1966. Edvin Laineen ohjaus *Tuntemattomasta sotilaasta* on Suomen elokuvateatterin tilaston mukaan kaikkien aikojen katsotuin elokuva Suomen elokuvateattereissa; sillä on ollut 2,8 miljoonaa katsojaa.

1.14. Aineiston kerääminen *Tuntemattoman sotilaan* sivuilta

Aineistoni keräsin etsimällä fyysisestä kirjasta jokaisen kuolemaa tai tappamista merkitsevän sanan, lauseen, virkkeen, lausekkeen tai muun rakenteen. Aineiston kokoaminen oli fyysistä merkintä- ja kirjoitustyötä, mikä auttoi orientoitumaan työn konkreettiseen laatimiseen ja sananmukaisesti paneutumaan aineistoon, sama koski tärkeintä lähdeäni eli *Sumeaa kieltä*. En siis käyttänyt e-kirjoja, mikä ainakin itselleni oli hyödyllistä. Kirjaan tämän sinänsä triviaalin asian raporttiini, jotta metodistani voisi olla hyötyä muillekin kielentutkijoille. Tämä kohtalaisen laaja keruutyö oli kannattava, sillä aineistoesimerkkipuutetta ei päässyt syntymään.

Näin sain aikaiseksi korpuksen Wordiin, josta saatoin myöhemmin eri hakusanoilla etsiä nopeasti esimerkiksi dialogissa esiintyvät kiertoilmaukset, *mennä*- ja *kaatua*-sanueet ja niin edelleen. Olen merkinnyt korpuksen, kuka puhuu ja missä yhteydessä tietyin erikoismerkein. Esimerkiksi jokaisen dialogikohtauksen olen merkinnyt puolipisteellä.

Kuolemaa ilmaisevien rakenteiden merkintöjä on 444 sivun kirjassa (13. painos) 494 kappaletta, se ei ole absoluuttinen totuus, hieman eri kriteerein luku saattaa korottua tai laskea. Toisella läpikäynnillä erittelin suorasukaiset ja epäsuorat ilmaukset, kielikuvat, metaforat ja esimerkiksi eufemismit ja dysfemismit omiin kategorioihinsa tähän tutkimukseen.

Lajittelin romaanista työni keskeisimmäksi aineistoksi peruseufemismit kuten *kaatua*, *mennä*, dysfemistis-ekspansiivisia ilmauksia kuten ”*Ylitalolta on tuolla ojassa puoli päätä pois*”, ”*pojat lähtivät oikosäärysten pataljoonaan*”, loppu-tyypin ilmaukset kuten ”*loppu tuli Jaakosta*”, tavallista monimutkaisemmat ”*männään sitten puunoksaan*”, ”*minun almanakastani ovat päivät loppu*”. ”*Vuorela lähti ensimmäisenä*”, ”*Sinä olet semmonen risti, että minä antasin mitä hyvänsä, kun ryssä minut päästäs sinusta*” ja niin edelleen. Tietyt tekstin alueet otin mukaan, kun aineistosta nousi esiin mielestäni kuoleman kiertämisen syiden eli motivaation ja intention esittämistä ja kielen pragmatiikkaa. Näitä kohtia on sekä proosassa että dialogissa. Näitä aineistoesimerkkejä olen tarvinnut tutkimuksessani tukemaan tutkimushypoteesiani ja perustelemaan vastauksiani tutkimuskysymyksiini. Myös metodologiaa olen selittänyt esimerkein. Siksi niitä on mukana jo johdannossa

Tästä ilmiöstä käykööt esimerkkeinä (25) *Nämä miehet eivät halunneet paljon puhua kuolemasta (TS: 194)* tai (26) *He koettivat torjua mieleensä pyrkiviä kuvitelmia konekiväärisuuhkusta, joka lävistäisi veneitten laidat ja tappaisi heidät (TS: 153)*. Rahikainen selittää Lammion määräämää rangaistustaan suorittaessaan esimerkissä (27) (ns. Golgata-kohtaus).

(27) ”*Eihän se kannata tuota kuolemata kumarrella. Yhtenään sitä sais niska veärässä olla, jos tässä jokkaiselle nyökkäilis, joka suurta melua pittää*”.

Tässä ilmentyy hypoteesini mukaan se, että kuolemaa on rintamaolosuhteissa torjuttava mielestä jatkuvasti jo periaatetasolla. Jos kuolemanpelko saa sotilaasta otteen, muuttuu hän hätäiseksi ja toimintakyky romahtaa. Pelon vuoksi toimintakyvyttömästä arkkityypistä on esimerkkinä sotamies Riitaoja, sosiopaattisen alikersantti Lehdon ryhmän patruunankantaja, jonka kuolemanpelkoa Linna kuvaa *Tuntemattoman sotilaan* sivulla 64 (esimerkki 28). Riitaoja ei välitä siitä, että muut huomaavat hänen pelkonsa.

Toisaalta esimerkissä on *rynnäköhuudon* intentio ja pragmaattinen funktio eli käytännöllinen toiminto taas on tukahduttaa taustalla vaikuttava ja lamauttava kuolemanpelko. Syy on siis sama kuin hypoteesissani kuoleman suoran ilmaisemisen välttämisen motiivista. Huomattakoon sananvalinta ”manatun”.

(28) *Kaikilla heillä oli hämärä, hitaasti tajunnan taakse piiloutuva tietoisuus siitä, ettei Riitaojan pelko ollut mitenkään yksinäinen ilmiö, vaan että se pikemminkin oli vain näkynyt poikkeuksellisen selvästi. **Rynnäköhuutokin**, joka heistä nyt tuntui niin komealta, oli ollut vain **pelon ja sitä tukahduttamaan manatun raivon ilmaus**. (TS: 64)*

Esimerkissä (29) Linna jälleen osoittaa hypoteesini mukaista kiertoilmauksen (*tuon kauhean*) psykologista vaikutusta joko yleensä pehmentävänä ja neutraloivana, mutta nyt koventavana ahdistajana sodankäynnissä. Riitaojan hahmon avulla Linna tuo tätä pakokauhun tunnetta esiin ahdistavan affektiivisin sananvalinnoin. *Tuntemattoman sotilaan* kertoja on kaikkietävä, ja tässä teksti asettuu osin Riitaojan sisäiseen maailmaan:

(29) *Pysähdellen vähän väliä ja nyyhkyttäen Riitaoja asteli eteenpäin. Välillä hän kuiskaili ryhmän miesten nimiä. Jalat eivät tahtoneet totella. Hänellä ei ollut mitään tajua siitä, kuinka pitkä matka niityltä oli tielle, ja siksi pään joka hetki odotti **tuon kauhean taas tapahtuvan**. - - Luoti sattui takaraivoon, joten hän säästyi tajuamasta loppuaan. (TS: 187–188).*

155 Rokka otti nopeasti mutta varmasti jyvän. *Kaksi päätä katosi. Kolmas paimui konekiväärin päälle ja se vaiken.* (proosa)

155 Vihollinen oli jättänyt pätjän ampumahautaa heidän edestään, tai oikeastaan sen puolustajat olivat *kaatuneet.* (proosa)

155 Seuraavan mutkan taakse *kaatui* kolme vihollista. (proosa)

157 ”*Myö ei olla tääl kuolemas, myö ollaa tappamas. Ain pitää katsoo. Tään hyökkäyssovan ratekia on tällane. Sie mänet. Sinnuu ammutaa. Sie juokset katsomatta ja hää pahalaine nappajaa siut.*” (dialogi; Rokka Kariluodolle)

158 ”*Älä suotta ryntäile. Kyl myö päässä Kannaksel vähemälläki. Mut ota kuule tuon kaatuneen telttakangas. Siit myö saahaa hyvä peite. Syyssatteet alkaat kohtsiltää.*” (dialogi; Rokka Suen Tassulle kuolleesta vihollisesta).

159 Heidän maailmansa oli vain vaiva, vaara, nälkä, väsymys ja joukko tutuiksi tulleita tovereita, joista yksi ja toinen silloin tällöin *jäi joukosta.* (proosa)

162 Erästä kukkulaa vihollinen puolusti tavallista peräänantamattomammin. Neljä kertaa heidät lyötiin sen rinteestä takaisin, ja siinä *uupui* suurin miesmäärä, mitä pataljoonasta yhdellä kertaa *meni.* (proosa)

162 Koskelan joukkueen kolmannen kiväärin *miehistö jäi yhteen kasaan* kiväärin taakse yhtä patruunankantajaa *lukuunottamatta.* (proosa)

162 Kariluoto yritti vielä epätoivoisesti. Oli jo annettu käsky *lopettaa turha uhraaminen,* mutta hän kuvitteli vielä saavansa rynnäkön onnistumaan. (proosa)

KUVA 1. Kuvakaappaus keräämästäni korpuksesta.

1.15. Merkintätavat tutkimuksessa

Käytännöllisistä syistä olen korvannut Linnan käyttämät ajatusviivat lainausmerkein tutkimuksessani. Lainausmerkitön aines on kertojan proosaa. Aineiston kielenaines on lingvistisen konvention mukaan kursivissa. Mikäli aineistosta on ollut kohotettava jokin täsmentävä esimerkki, olen lihavoanut sen. Olen käyttänyt hakasulkeita käsittemetaforamuottien yhteydessä. Käsittemetaforat olen kirjoittanut kapiteelein, jotta ne erottuisivat tutkimuksen muusta sanastosta. Tämä on myös Lakoffin ja Johnsonin sekä Sami Lopakan menettelytapa. Käsittemetaforasarjoissa ja -paradigmoissa olen käyttänyt puolipistettä erottamaan semanttisesti rinnasteiset metaforat toisistaan typografisella tasolla. Näin sain metaforamuotit suljettuun typografiseen muotoon, mikä tuotti käytännöllisyyttä käsittelyyn, hakutoimintoja helpottavia hyötyjä ja helpompaa luettavuutta. Esimerkit olen numeroinut juoksevasti ja käytännön syistä – varsinkin koska esimerkkejä on niin paljon – olen upottanut esimerkkien numeroinnin useasti leipätekstiin suljemerkkien sisään. Minun on ollut nostettava esiin ennen varsinaista analyysiosaa varsin paljon *Tuntemattoman sotilaan* tekstiä perustellessani

menetelmiäni. Olen käyttänyt tutkimuksen alkupäässä esimerkeistä nimeä tekstinäyte, ja aloittanut esimerkkien juoksevan numeroinnin vasta analyysiosassa.

2. TUTKIMUKSEN TEOREETTINEN JA METODOLOGINEN TAUSTA

2.1. Käsittemetaforan teoriatausta tässä tutkimuksessa

Käsittemetafora tai konseptuaalinen metafora on kognitiivisen semantiikan käsite, jonka mukaan metafora määritellään niin, että yksi käsitteellinen ala ymmärretään systemaattisesti toisen käsitteellisen alan avulla (esim. Kövecses 2010: 4). Tutkimukseni teoreettisena ja metodologisena perusviitekehyksenä käytän yhdysvaltalaisen lingvistien George Lakoffin ja Mark Johnsonin vuonna 1980 esittelemää käsittemetaforan tutkimusta. Englanniksi käsittemetafora eli konseptuaalinen metafora on *conceptual metaphor*, joka on Lakoffin ja Johnsonin lanseeraama käsite. Sen keskeinen ajatus on metaforien muodostaminen niin, että metaforan kummatkin osat ovat käsitteellisiä. Ks.

Muun muassa kognitiiviseen lingvistiikkaan erikoistuneet Lakoff ja Johnson julkaisivat vuonna 1980 teoksen nimeltä *Metaphors We Live By*, joka on säilyttänyt kognitiivisen semantiikan tutkimusalan perusteoksen sijan näihin päiviin saakka, vaikkakin sitä on korjailtu, kritisoitu ja haastettu lukemattomia kertoja. Teoksen teoriaa on pidetty jopa kikkailuna tai näpertelyä (*gimmicks*) ja esimerkiksi Haser kyseenalaistaa sen ajattelun omaperäisyyden (Haser 2005: 59; vrt. Lukes 2008; Fontaine 2007.) Haser puhuu ”kuvien kaatamisesta”, kun hän haastaa Johnsonia ja Lakoffia, eli hän pitää vastakarvaista ajattelua riskinä.

Oma näkemykseni asiasta on se, että Lakoff ja Johnson pukivat ensimmäisenä sanoiksi jälkikäteen sinänsä kyllä ilmiselväksi tulkittavan asian, joten aggressiivinen negatiivinen arvostelu jää jälkiviisauden asteelle. Kognitiivista metaforateoriaa on kritisoitu lisäksi siitä, että se painottaa ajattelua kielen kustannuksella, ja kielenkäyttö nähdään siinä vain ajattelun pinnallisena ilmentymänä, ikään kuin tärkeämmän ilmiönsivutuotteena tai heijastumana. Tutkijat ovat kritikoiden mukaan myös usein luoneet kielelliset esimerkit itse sen sijaan, että olisivat etsineet niitä luonnollisesta kielenkäytöstä (Deignan 2010: 55.) Alice Deignan painottaa myös, että tulkinta käytetystä lähdealueesta perustuu tutkijan intuitioon, jolloin ilmauksia voidaan helposti ylitulkita ja metaforat esitetään liiankin tarkkoina (Deignan 2010: 54). Tämä tutkimus kuitenkin ohittaa itse keksittyjen

esimerkkien ongelman, koska kielelliset esimerkit ovat luonnollisesta kielestä eli *Tuntematon sotilas* -romaanista (ks. myös puheaktiteoria, luku 2.5).

Metaforatutkimuksessa on siis ongelmansa. Keskeisin niistä on se, että sen tuloksia on vaikea falsifoida – tavallaan kaikki päättely olisi näin välttämättä totta ja sellaista kehäpäättelyä, että sitä olisi mahdotonta kiistää metodologisesti. Esa Itkonen on haastanut voimakkaasti ja jopa hyökännyt kognitiivista kielentutkimusta vastaan ja kiistänyt teoriaa kokonaisvaltaisesti juuri falsifioinnin mahdottomuuden takia, siksi kognitiivinen kielioppi ei voisi olla empiirinen tiede (ks. Kielentutkimuksen menetelmiä I-IV: 54; Esa Itkonen: 8–9). Joka tapauksessa Johnson ja Lakoff tarjoavat *Metaphors We Live By* -teoksellaan ymmärrettävän ja käytännöllisen muodon ja käsitteistön tutkia kuoleman kiertoilmauksia ja esitellä näiden tapaa toimia. Lopulta käsittemetaforateoria on vahva – puutteineenkin – ja se tarjoaa hyvin käyttökelpoisen mallin ja mahdollisuuden kielentää ja esittää metodologisesti ihmisen kielikognition toimintoja tuotteineen, onhan kysymyksessä humanististen tieteiden primus motor eli ihmisen kognitio.

Nyt vuonna 2026 metaforatutkimus on edelleen hyvin tutkittu aihepiiri kognitiivisessa kielitieteessä ja kognitiivisessa semantiikassa. Mervi Niva on tutkinut pro gradussaan ilon ja surun kielentämistä suomalaisessa populaarimusiikissa (Oulun yliopisto, 2019). Hän siteeraa Evansia ja Greeniä kirjoittaessaan, että kognitiivisessa kielitieteessä metaforaan on suhtauduttu ennemminkin käsitteellisenä kuin puhtaasti kielellisenä ilmiönä. Näiden mukaan metaforaa pidetäänkin kognitiivisessa kielitieteessä polysemian ja kategorisaation ohella yhtenä olennaisista periaatteista, joiden varaan koko kielijärjestelmä rakentuu (Mervi Niva 2019; Evans & Green 2006: 28). Niinpä koko kognitiomme on käytännössä metaforien varassa koska mielemme rakentaa asioille uusia merkityksiä ja siirtelemme niitä käytännössä äärettömin määrin toisiin asioihin.

Metaphors We Live By mukaan metafora on ihmisen kognitiivinen työkalu abstraktien asioiden kuten ajan ja tunteiden ymmärtämiseksi suoranaisten fyysisten ja sosiaalisten kokemusten kautta. Tästä esitän esimerkkinä [AIKA ON RAHAA] -peruskäsittemetaforan, jossa abstrakti *aika* objektisoidaan käsin kosketeltavaksi elementiksi eli *rahaksi*. Voinkin tiivistää, että metaforassa on pääsääntönä [ABSTRAKTI ON KONKREETTI]. Tämä näkyy seuraavassa tekstinäytteessä *Tuntemattomassa sotilaassa*.

Kun jokainen tunti voi olla viimeinen, oppi kiittämään minuuteistakin. (TS: 117)

[AIKA ON RAHAA] -muotti kielellistyy semanttisesti hieman eri kulmasta esimerkiksi rakenteessa *lue tämä, niin säästät tunnin tai tehdään asia nyt niin saadaan pari tuntia pankkiin*. On huomionarvoista myös, että [AIKA ON RAHAA] -muotti voidaan proposoida eli tulkita myös *raha*-käsitteen kouriintuntuvana muotona, metallisina kolikoina ja paperisina seteleinä, minkä avulla yllä mainitsemani [ABSTRAKTI ON KONKREETTI] -yleistys on helpompi selittää. [AIKA ON RAHAA] -**käsite**metafora on käsitettävissä, että [ELÄMÄ ON AIKA], ja kun [AIKA ON RAHAA], [ELÄMÄ ON RAHAA]. Tämä metaforaparadigma näkyy muutamaan otteeseen varsin selvästi *Tuntemattomassa sotilaassa*. Ks. luku 3 ja alaluku 3.14.

Metaphors We Live By esittelee myös tutkimukselle keskeisiä *suuntametaforia (orientational metaphors)*. Suuntametaforassa (hyvät) terveys ja elämä ovat semanttisessa pystyakselissa ylhäällä, kun taas tajuttomuus (kuten sairaudessa ja vainajuudessa) ovat pystyakselissa alhaalla [HEALTH AND LIFE ARE UP; UNCONSCIOUS IS DOWN] (Lakoff & Johnson, 1980: 15). Yleistettynä Lakoffin ja Johnsonin pystyakselisuuntametaforassa toistuu [YLÖS ON HYVÄ]; [ALAS ON HUONO]. Otettakoon tässä näytteeksi ko. suuntametaforan muikin kuin kuoleman konteksti, kun Hietanen opettaa esimerkissä (30) Aleksei-nimiselle sotaorvolle Petroskoissa lausuman, jonka Aleksei toistaa. Tässä [ALAS] merkitsee 'tappiota' sanan varsinaisessa merkityksessä.

(30) ”Aleksi! **Alas** ryssä!” ”**Alas** russa!” huusi Aleksei vastaan ja nauroi, käsittä mättä mitään sanomastaan. (TS: 235)

Lakoff ja Johnson käyttävät käsitettä *uusi merkitys (New Meaning) Metaphors We Live By* -teoksessaan, kun he erottavat **tavanomaiset** metaforat (*conventional metaphors*) **uusista** metaforista (*new metaphors*) (Lakoff & Johnson 1980: 139–140). Kun kirjassa aletaan käsitellä uusia metaforia luvussa New Meaning, he käyttävät esimerkkinä ”uutta” metaforaa [LOVE IS A COLLABORATIVE WORK OF ART] (ks. myös pohdintaluku.). Suomeksi käännettynä metafora on suurin piirtein [RAKKAUS ON YHDESSÄ LUOTU TAIDETEOS]. He esittävät kyseisen metaforan jatkoskeemoiksi 25 eri ajatuskuviota, jotka ovat kyseisen metaforan propositioita.

Juuri tässä tilanteessa rikkoutuu tavanomaisen metaforan taiteellisuuteen ja jonkinlaiseen taiteelliseen keinoon tai kuriositeettiin perustunut monopoliasema. Lakoff ja Johnson osoittivat, että metafora on jatkuvasti mukana kielenkäytössämme. Tämä on *Metaphors We Live By* -teoksen tärkein havainto ja opetus. Tässä työssä on mukana sekä tavanomaisia että ”uusia” metaforia. [IHMINEN ON SUSI] -tiivistyksen kaltainen **komplisoitu kategoriointi** on ratkaisevasti produsoimassa metaforia arki ajattelussamme ja -kielessämme (ks. esim. Varis 1998: 100). **Välitön kategorisointi** olisi esim. *ihminen on nisäkäs*, joka ei ole metafora. Komplisoidussa kategorisoinnissa on kyse analogioista ja ideoiden yhdistelyistä siten, että näkökulmien vaihtelut tuottavat merkitysmuutoksia. (Varis 1998: 100; Jordan 1965: 200–201; Mattila et. al. 1970: 60). Esimerkiksi kuoleman komplisoidusta kategorisoinnista otettakoon esimerkiksi kertojan kuolema-metaforinen ”*Sellaisenaankin hän sai kelvata astumaan maailmanhistorian nieluun*”.

Välittömästä kategorisoinnista olen ottanut esimerkiksi tapauksen, eli Lehdon repliikin ”*kuoli*”, kun kysyttiin että mitä vanki oli tehnyt, tämä esimerkki nouseekin esiin usein tässä tutkimuksessa. Lehdon esimerkki tuo kontrastia kuinka juuri komplisoituneeseen kategorisointiin perustuva metafora-kiertoilmaus toimii omilla funktioillaan. Välittömässä kategorisoinnissa siis käytetään vakiintunutta ilmausta esimerkiksi kuolemasta. Komplisoidussa kategorisoinnissa Rahikainen tarkoittaa *koatumisella* kuolemaa, mutta pukee kuoleman käsitteelliseen muotoon (ks. Varis 1998: 100; Koski 1992: 13).

Käytän siis työssäni perustyökalunani Lakoffin ja Johnsonin lanseeraamia perusteita, toki myös muu tutkimus ja jatkotutkimuksen hyödyntäminen on tärkeässä roolissa työssäni. Varsinkin Markku Variksen Oulun yliopistossa hyväksyty väitöskirja *Sumea kieli – kiertoilmauksen muoto ja intentio nykysuomessa* (Suomalaisen kirjallisuuden seura [SKS] 1998) on ollut tässä työssä erinomaisen tärkeä lähde teos ja keskeinen ohjenuora. Varis on koonnut väitöskirjaansa laajan lähdekirjallisuuskokoelman, jota olen käyttänyt hyväkseni. Olen myös omaksunut Variksen väitöskirjasta tutkimusotetta ja merkintätapoja. Kuten Variksenkin väitöskirja, tämäkin työ on eklektinen sen sijaan, että se rajautuisi puhtaasti kognitiivisen semantiikan tutkimukseen.

Työtäni inspiroivana tukena on ollut suuresti hyödyksi myös Sami Lopakan pro gradu -työ *Rannalle ihanan maan – Kuolemaan suhtautuminen ja kuoleman metaforat*

kuolinilmoitusten muistosäkeistöissä (Oulun yliopisto, 2002). Lopakan pro gradu on teemaltaan oman työni kaltainen. Lopakan työstä olen lainannut tavan merkitä käsittemetaforamuotteja hakasulkeiden avulla⁷. Myös Mervi Nivan pro gradu -tutkimus *Lyhyt taival on riemusta murheeseen – ilon ja surun kielentäminen populaarimusiikissa* (Oulun yliopisto, 2019) on antanut minulle hyödyllistä teoriapohjaa ja Varikseen ja Lopakkaan verrattuna uudempaa tietoa ja lähteistöä. Myös Marko Kantolan vuoden 2019 bändien musiikkidiskurssin metaforistoa käsittelevää ja kognitiivista semantiikkaa tutkiva pro gradu -työ *Komppi kulkee* (Oulun yliopisto 2019) on ollut minulle hyvänä apuna lähteiden etsimisessä ja vertailukohtana omalle tutkimusotteelleni.

2.2. Keskeisimmät käsitteet ja ydinkielen sekä kiertoilmauksen selitys

Keskeisimmät käsitteet tässä tutkimuksessa ovat *ydinkieli*, *kiertoilmaus*, *metafora*, *kuolema* ja *tabu*, sekä *käsittemetafora*. Kiertoilmauksen hyponyymeistä eli alakäsitteistä selitän erikseen *eufemismin* ja *dysfemismin*.

Ydinkieli-käsitteellä tarkoitan Markku Variksen (1998) pohjalta puhtaasti prototyypistä, perusmuotoista denotatiivista merkitystä, jossa ei ole **mitään** konnotaatioita, eli sellaista kieltä, joka suhtautuisi täysin neutraalisti tarkoitteeseensa. Ydinkieli on käyttökelpoinen termi operationaaliseksi välineeksi kiertoilmausta tutkittaessa ja selitettäessä, koska ydinkielinen ilmaus olisi **kiertoilmauksen vastakohta**. Tällainen kieli tosin on nähdäkseni ihmisten välisessä viestinnässä käytännössä vain spekulatiivinen, toisin sanoen mitään sivukonnotaatiotonta ydinkieltä ei ole olemassa. Tätä mieltä on myös Ludwig Wittgenstein, joka arvioi myöhäistuotannossaan (ns. vanhempi Wittgenstein) että todella puhdasta kieltä ei ole saavutettavissakaan arkikeskustelussa (Varis 1998: 48; von Wright 1993, 111). Eikä minun mielestäni sitä voi olla edes kirjoitetussa kielessä, ei edes tietokirjallisuudessa kuten sanakirjoissa. Kiertoilmaus löytyy jostakin varmasti, ainakin jonkun tulkitsijan mukaan. Otetaan esimerkiksi vaikka numero 5. Tiukka tulkinta määrittää sen symboliksi ja täten kiertoilmaisuksi viidelle kappaleelle jotakin, mikä tahansa kirjain on symboli, jonka propositio on 'tietty äänne' (tai ainemäärä, lämpötila jne). Risti taas on lähempänä

⁷ ” [KUOLEMA ON LÄHTÖ], [KUOLEMA ON LEPO], [ELÄMÄ ON MATKA]; [KUOLEMA ON MÄÄRÄNPÄÄ], [KUOLEMA ON RAUHA] ja [KUOLEMA ON HILJAISUUS].” (Ote Lopakan pro gradusta, Lopakka 2002: 91).

aktiivisen tulkinnan kuolemaa proponoivaa indeksistä merkkiä Jeesuksen ristiinnaulitsemislegendan takia. Myös Jeesus Nasaretilainen naulattiin tai kiinnitettiin niin sanotun latinalaisen ristin muotoiseen kahdesta puupölkystä rakennettuun teloitusvälineeseen, jonka muodolla ei ollut uskonnollista funktiota ennen kristinuskkoa, jonka tärkeimmäksi symboliksi risti on päätynyt (ks. Granger Cook, 2018).

Oman näkemykseni mukaan puhdasta ydinkieltä voisi olla esimerkiksi digitaalinen – tosin ihmisen aiemmin ohjelmoima – kieli eli konekoodit, joilla erilaiset laitteet viestivät keskenään ihmisen (enää) vaikuttamatta viestin puhtaan denotatiiviseen sisältöön. Tällaista puhtaasti konnotaatiotonta ydinkieltä voisi olla esimerkiksi GPS-satelliittien ja -paikantimien välinen automaattinen keskustelu. Tämä ajatus perustuu siihen, että laitteilla ei ainakaan vielä vuonna 2026 ole tiettävästi kieli-intuitiota, vaan esimerkiksi ChatGPT:n viestintä perustuu algoritmeihin eli ennalta annettuihin ohjeisiin ja valtaisaan korpukseen, jota se imuroi kaikkialta internetistä ja kääntää kieliltä toisille ja takaisin. Asia voi muuttua tulevaisuudessa tekoälyn ottaessa valtavia harppauksia.

Markku Variksen (1998) mukaan *kiertoilmauksella* on **perinteisesti** tarkoitettu sellaista kielellistä tekoa, jossa varsinaisen ilmauksen asemesta käytetään ilmausta laajempaa, tyyliarvoltaan moniulotteisempaa sanontaa. Kielitoimiston sanakirjan mukaan kiertoilmaus on jonkin ilmauksen asemesta käytettävä toinen (us. peittelevä t. kaunistelevä) ilmaus, eufemismi⁸ (KS 2021 s.v. *kiertoilmaus*). KS (2021) antaa esimerkin ”*Ikuinen uni*”. KS:n esimerkki edustaa [SYNTYMÄ ON HERÄTYS]; [ELÄMÄ ON VALVE]; [KUOLEMA ON NUKAHDUS]; [VAINAJUUS ON UNI] - käsittemetaforamuottiparadigmaa.

Kiertoilmaus on täten kielenkäyttäjän leksikaalinen valinta, jossa ilmauksen tarkoitteeseen ei syystä tai toisesta haluta viitata suoraan. Tässä tutkimuksessa käytän Variksen äärimmilleen venytettyä tulkintaa kiertoilmauksesta (ks. luku 2.4.1). Näin teen siksi, että *kiertoilmaus* on perinteisiä sanakirjamäärityksiä huomattavasti laajemman sanastoalan kattokäsite, hyperonyymi, mikä ilmenee lähdekirjallisuudesta, esimerkiksi

⁸ Lähetin Kotimaisten kielten tutkimuskeskukseen graduni aloitusvuonna 2022 palautetta, että sana-artikkeli *kiertoilmaus* rinnastaa hieman harhaanjohtavasti kiertoilmauksen ja eufemismin. Kotuksesta vastattiin, että asiaa harkitaan seuraavaa editiota varten. Vuoden 2026 editiossa dysfemismi ja hypokorismi ovatkin mukana.

Markku Variksen väitöskirjasta. Kielemme vilisee kiertoilmauksia ja käsittemetaforia, eivätkä ne ole kielessä minkäänlainen kuriositeetti tai harvoin sattuva ilmiö. Käytämme niitä jatkuvasti ja huomaamattammekin (vrt. Luchtenberg tässä tutkimuksessa, joka virheellisesti väittää, ettei sodassa tapahtuvia kuolemisia verhota kiertoilmauksin kuin harvoin).

Tuntemattomassa sotilaassa on lukuisia käsittemetaforia, jotka ovat mukana kiertoilmausrakenteissa. Tästä tiheimmin ilmenevänä esimerkkinä on eufemistinen *kaatua*-sanue. Käsittemetaforien paradigmana *kaatua* toistaa käsittemetaparadigmaa [ELÄMÄ ON PYSTYASENTO]; [KUOLEMA ON KAAATUMINEN]; [VAINAJUUS ON VAAKAASENTO]. Paradigma toistaa Lakoffin ja Johnsonin yleistystä [GOOD IS UP]; [BAD IS DOWN].

2.3. Metafora

Metaforan on määritellyt jo Aristoteles *Runousopissaan*. Haluan nostaa Calamniuksen käännöksen tähän sen vuoksi, että sen ilmaisutapa on suora ja kouriintuntuva.

Kuvanto eli metafora on vieraan nimisanan siirtäminen joko suvusta lajiin, tahi lajista sukuun, tahi lajista lajiin, tahi suhtaisuuden mukaan.

(J.W. Calamniuksen käännös vuodelta 1870, sivunumero on tuntematon.)

Pentti Saarikosken *Runousoppi*-käännöksessä (1977: 55) selitetään sama asia vähemmän läpinäkyvästi mutta nykylingvistiikalle adekvaatimmalla tavalla.

Metafora syntyy, kun asialle annetaan nimi, joka varsinaisesti kuuluu jollekin muulle; merkityksen siirtyminen voi tapahtua joko yleisestä erityiseen, erityisestä yleiseen, erityisestä erityiseen tai analogian kautta.

”Metaforan” etymologia on kreikan ’siirtymistä’ merkitsevässä sanassa μεταφορά (ks. esim. Liddell ja Scott, *A Greek-English Lexicon* s.v. μεταφορά). Metafora onkin yksinkertaisesti merkityksen siirtämistä asiasta toiseen.

Nykylingvistiikassa metaforantutkimus on kohottanut statustaan viime vuosikymmeninä (ks. esim. Varis 1998: 104). Siitä on tullut Variksen mukaan ’kielikuvien kielikuva’, jonka status on (nykyään) muiden kielen stilististen tehokeinojen yläpuolella. Varis viittaa Cacciarin ja Glückenbergin artikkeliin *Understanding figurative language* M.A. Gernsbacherin toimittamassa psykolingvistiikkaa esittelevässä teoksessa *Handbook of psycholinguistics* (1994), jossa näiden mukaan jo vuosina 1970–1990 oli ilmestynyt 11 000 nimekettä, jotka käsittelevät metaforaa. Vuonna 2022 tieteellisiin julkaisuihin keskittyvä hakukone Google Scholar antoi 73 900 tulosta haulla ’metaphor theory’. Nyt vuonna 2026 metaforateorian tutkimus on Google Scholarin lukujen perusteella maltillistunut.

Vertauksessa käytetään esimerkiksi konjunktioita, kun metaforassa konjunktio tai attribuutit kuten ”kaltainen” jäävät pois. Esimerkkinä tästä esitän klassisen sanonnan *ihminen on ihmiselle susi* ≠ *ihminen on ihmiselle **kuin** susi*. Ensimmäinen on metafora, jälkimmäinen on vertaus. Niinpä metafora samankaltaistaa eli analogisoi kaksi asiaa keskenään – komplisoituna ja tiivistettynä metaforana sanonnan ydin on [IHMINEN ON SUSI] (ks. Varis 1998: 100; Koski 1992: 13). *Suden* kohdealueina on tässä sanonnassa ahneus, häikäilemättömyys, petollisuus ja moni muu vanha suteen liitetty negatiivisesti latautunut käsite. Missään nimessä metaforalla ”*ihminen on ihmiselle susi*” ei tarkoiteta *suden* sosiaalisuutta, laumauskollisuutta, älykkyyttä jne.

Kielitoimiston sanakirja taas esittää hyvin suppeasti ja jopa harhaanjohtavasti merkityksen käsitteelle *metafora* (Kielitoimiston sanakirja 2021, myöhemmin KS 2021, s.v. *metafora*). Määrittely on siksi vaillinaisen, ettei metafora perustu yksiselitteisesti vertaukseen vaan merkityksen siirtämiseen (ks. *vertaus* aiemmin tässä luvussa).

vertaukseen perustuva kielikuva (esim. ilmaukset tuolin jalka; luonto itkee)

Tieteen termipankki (TTP 2021, kielitiede, s.v. *metafora*) määrittelee metaforan seuraavasti:

kielikuva, joka perustuu kahden asian osittaiseen samankaltaisuuteen

Tieteen termipankki myös selittää metaforan käyttötilanteita-, kontekstia ja hieman kielihistoriaakin

Metaforista on esimerkiksi puhe hymyilevästä aamusta tai elämästä matkana. Semioottisesti metaforan pohjalla on ikonisuus: se kytkee yhteen kahden eri käsitteistyksen alan ilmauksia, joiden välillä on jonkinlaista samankaltaisuutta. Metaforaan perustuvia merkityksenmuutoksia on tapahtunut kielihistoriassa paljon, esim. ymmärtää 'tajuta' merkitsi alun perin ympäröimistä. Abstrakteja käsitteitä ilmaistaan usein metaforisesti konkreettisten ilmiöiden avulla; tieteellistäkin tekstiä on kuvattu metaforiseksi (TTP 2021, kielitiede, s.v. *metafora*).

Tuntemattoman sotilaan kuoleman kiertoilmauksissa on yo. Tieteen termipankin selitteen mukaisia aloja, joiden käsitteistyksissä eli abstrahoinneissa on samankaltaisuuksia eli analogisia suhteita: näitä ovat esimerkiksi *vainajuuden* metaforistuma *uni* vastakohtaparinaan *elämää* metaforisoiva *valve*. Tätä voidaan kuvata seuraavalla käsittemetaforamuottien paradigmatilla: [SYNTYMÄ ON HERÄTYS]; [ELÄMÄ ON VALVE]; [KUOLEMA ON NUKAHDUS]; [VAINAJUUS ON UNI]. Kuten esimerkin (28) laita on, kun Hauhia rehvastelee oman joukkueensa suorituksilla toisessa joukkueessa, mutta samassa pataljoonassa palveleville armeijatovereilleen. Esimerkin (31) sana *nukkuu* on puhekielinen synonyymi nukahtamiselle ja rintamadiskurssissa kuolemalle:

(31) ”Mutta me joudutaan pikapuoliin Miljoonalle. Siellä **nukkuu ukkoo** vähän päästä.” (TS: 310)

On muistettava, että käsittemetaforatutkimus ja -teoria ovat **työkaluja** tässä tutkimuksessa, jonka päämääränä on käsittää kiertoilmauksen intento ja funktio sotakuolemissa. Kiertoilmaus – ainakin suuri osa kiertoilmauksista – tietysti voidaan tiukassa rajauksessa katsoa yhdeksi metaforan alakäsitteeksi eli hyponyymiksi, metaforantutkimuksen on siksi kuljettava keskiössä. Kaikki kiertoilmauksethan eivät ole metaforia – vaan muun ilmiön kuin merkityssiirron kautta syntyneitä synonymiaa lähenteleviä sanoja tai muita ilmauksia, joilla selitetään tietty asia eri sanoin kuin ydinkielisesti. Esimerkiksi dysfemistinen lause ”*Ylitalolta on tuolla ojassa puoli päätä pois*” ei ole metafora, se kuitenkin sisältää presupposition siitä, että puolikkaan pään omistaja on kuollut. Se on groteski vihjaus ja kiertoilmaus.

Tässä työssä venytän kiertoilmauksen lisäksi myös metaforan rajoja äärimmilleen. Käytän Variksen rohkeaa otetta, jotta saisin tutkimuksesta irti uutta tietoa.

On käytännössä mahdotonta vetää raja metaforisen ja epämetaforisen kielen välille, koska sellaista rajaa ei välttämättä ole (ks. esim. Onikki-Rantajääskö 2008: 64). Toisin sanottuna kognitiivinen metaforateoria korostaa, etteivät metaforat ole yksittäisiä, itsenäisiä tekstin tehostuskeinoja vaan muodostavat kokonaisia käsiterihmastoja (Onikki-Rantajääskö 2010: 56). Lisäksi muun muassa Andrew Goatlyn mukaan **metafora on yleistys kirjaimellisesta kielestä**. (Goatly 2007: 22). Nämä ilmiöt ovat metaforan ehdoton vahvuus tutkimuskohteena ja metaforateorian vahvuus metodologiassa. Lakoff ja Johnson lanseerasivat käsittemetaforatutkimuksen tässäkin käytetyn peruskäsitteistön ja -mallit, ja sen kaavoja ja perusideoita on mahdollista indusoida innovatiivisin keinoin. Uskottava logiikka on silti säilytettävä johdonmukaisesti, jotta datasta tulisi validia.

2.3.1. Kuolema ja kuoleminen

Kielitoimiston sanakirja (KS 2021 s.v., *kuolema*) määrittelee substantiivin *kuolema* näin:

kuoleminen, kuolo, hengenlähtö, hengenmeno, surma; kuolemantapaus

Lisäksi KS esittelee *kuolema*-substantiivin (KS 2021, s.v. *kuolema*) ylätyylisiä henkilöityjä tai paikallistettuja ilmauksia, joita ovat

tuoni, mana, kalma; tuonela, manala

Kuolla-sanalle KS (KS 2021, s.v. *kuolla*) antaa seuraavat kuvaannolliset merkitykset:

hävitä, häipyä, sammua, tukahtua, lakata, loppua, päättyä

Niinpä verbin *kuolla*-sanakirjamerkityksissä ollaan jo lähellä tutkimukseni muotteja ja *kuolla*-sanana määrittelyissä on myös kiertoilmauksia, joita työssäni tutkin.

2.3.2. Kiertoilmaus

Kiertoilmaus on erityinen ilmiö sen käytännöllisen, luonteen ja diversiteetin vuoksi. Se on myös yleisesti kiinnostava kielen ilmiö, jota pohtii moni kielestä kiinnostunut, jonka oma ekspertisi voi olla ihan muualla. Tätä pohdintaa näkee paljon varsinkin sosiaalisen median alustoilla.

Olen havainnut, että ihmismieli kykenee kehittämään kiertoilmauksia käytännössä mistä tahansa asiasta tai ilmiöstä. Äärimmilleen ja tiettyjen kognitiivis-semanttisten sekä perinteisen kiertoilmauskäsityksen rajojen yli vietyä tällainen ajattelu voi johtaa jopa siihen, että lopulta ei ole mitään muita ilmauksia kuin kiertoilmauksia. Tässä tutkimuksessa keskityn kuitenkin kiertoilmaukseen sen lingvistisessä, semanttisessa, pragmaattisessa, traditionaalisessa ja melko konventionaalisessa viitekehityksessä.

Variksen väitöskirjassa *Sumea kieli – kiertoilmauksen muoto ja intentio nykysuomessa* (SKS 1998) viitataan johdantoluvussa **perinteiseen** käsitykseen kiertoilmauksesta. Variksen mukaan sillä on tarkoitettu perinteisesti sellaista kielellistä tekoa, jossa varsinaisen ilmauksen asemesta käytetään laajempaa, tyyliarvoltaan moniulotteisempaa sanontaa (ks. Varis 1998: 13). Hän viittaa tässä *Nykysuomen sanakirjan* (NS, 1992, s.v. *kiertoilmaus*) selitykseen.

Oleellista kiertoilmauksessa on, että se viittaa sinänsä selkeisiin asioihin semanttisesti sumeasti sekä vakiintunutta, täsmällistä ja suorasukaista lausumaa monimutkaisemmin (Varis 1998: 13).

Samassa johdannossaan Varis kuitenkin kirjoittaa venyttävänsä kiertoilmausta käsitteenä äärimmilleen sen alueen ja rajojen selkeyttämiseksi verrattuna hänen väitöstyötään aikaisempaan katsantoon. Varis itse perustelee tätä rajojen selkiinnyttämistä kontekstuaalisuudella. Hänen mukaansa kielellinen merkitys ja merkityksenanto ovat ymmärrettävissä jatkuvana prosessina ja tilannesidonmaisena toimintana. (Varis 1998: 13). Katson, että Variksen esittelemä kiertoilmauksen selkeä rajaus tavallaan rajattomuutta käyttäen on hyödyllinen ja jopa pakollinen lähestymistapa myös tässä työssä, koska sanakirjamerkityksissään kiertoilmaus on rajaamaton ja

jokseenkin epätarkasti ja jopa vaillinaisesti selitetty käsite. Kun olen tulkinnut jonkin kuolemaa merkitsevän ilmauksen kierroksi, käsittelen sen kiertoilmauksena. Olen jopa pohtinut, onko itse ydinkieli ainakin joissakin rekistereissä ja diskursseissa, en tarkoita tässä taidetta, harvinaisempaa kielessämme kuin kiertoilmausten avulla viestiminen. Tässä olisikin jatkotutkimukselle otollinen aihe.

Varis esittelee paitsi kiertoilmauksen muotoa, myös sen intentiota eli kielenkäyttäjän syitä, tarkoituksia ja motiiveja sen käyttöön. Hän pohtii kiertoilmauksen semanttista luonnetta, pragmaattista ilmenemistä sekä viestinnän intentiota, jotka saavat puhujan valitsemaan denotanttiaan kiertävän ilmauksen suorasukaisen sanonnan sijasta. Ks. seuraava sivu.

Prototyypin kiertoilmauksen tunnusindikaattorit ovat Variksen (1998: 248) mukaan seuraavat:

- (i) Kiertoilmauksen kirjaimellinen merkitys johtaa lausuman epätydyttävään ja jopa absurdiin tulkintaan.
- (ii) Kielenulkoiseen todellisuuteen (referenttiin) voitaisiin vaihtoehtoisesti viitata vakiintuneella ja täsmällisellä ilmauksella, joka johtaa lausuman tyydyttävään tulkintaan.
- (iii) Kiertoilmauksen vakiintumisaste on tavallisesti vähäinen yleiskielessä.
- (iv) Konteksti tukee lausumantulkintaa kiertoilmaukseksi.
- (v) Puheen intentio-funktiossa korostuvat informaation välittymisen asemesta muut kielenkäytön tehtävät.

Lihavoin sanan ”prototyypin”, koska eräät kiertoilmaukset *Tuntemattomassa* sotilaassa, eivät johda kohdan (i) epätydyttävään tai absurdiin tulkintaan

Kohdassa (iv) on kysymys esimerkiksi niistä tapauksista, kun *Tuntemattoman sotilaan* hahmo kompastuu, mutta jatkaa elämistään. Tämän kertoja selittääkin jokaisessa tapauksessa. Esitän tästä esimerkkinä alikersantti Lehdon ydinkielisen kaatumisen; tilanne tosin päättyy hänen kuolemaansa itsemurhan kautta. Lehto siis kaatuu, mutta ei kuole.

(esimerkki 29) *Hän näki kirkkaan suuliekin, tunki lamauttavan iskun ruumiissaan ja kaatui heikosti äännähtäen. (TS, 182) - -
Tultuaan ensimmäisen kerran tajuihinsa Lehto ehti havaita sen, että hänellä oli ankarat tuskat. Sitten armahti pimeys häntä uudelleen. Mutta hänen lujaa*

elinvoimansa ja sitkeytensä ei antautunut niin helpolla, vaan herätti hänet uudelleen. (TS, 184)

2.3.2.1 Eufemismi kiertoilmauksessa

Kaatua on eufemismi eli kaunisteleva tai esteettisesti peittelevä kiertoilmaus, kun sanan tarkoite on kuolema sodassa. Eufemismien käytön motiivit voidaan Ilkka Norrin mukaan (1988: 5) määritellä näin:

- (i) **Varsinaiset tabuaiheet:** (esim. uskonto ja seksuaalisuus)
- (ii) **Nimeämismagia:**
 - a) nimimagia (Jumalan, sukulaisen yms. nimitabu)
 - b) sanamagia (erit. primitiivisten kansojen keskuudessa)
- (iii) **Poliittiset syyt:** käytetään kiertoilmauksia vallankäytön vuoksi
- (iv) **Sosiaaliset syyt:** tahdikkaus, turhaisuus, sopivuus (otetaan huomioon vastaanottajan tunteet, käytetään valkoisia valheita ja pikkuvalheita)
- (v) **Kaupalliset syyt:** valehdellaan jotta myytäisiin enemmän

(Varis 1998: 117; Ilkka Norri 1988: 5)

Sanottakoon, että motiivi on hyvin lähellä intentio-funktion merkitystä Norrin määrittelyssä ellei melkein synonyymisuhteessa. *Tuntemattomassa sotilaassa* on eniten kohtien (i – iv) eufemismeja. Kohdan (i) eufemismiproduktiivisuudessa *kuolema* on rinnasteinen uskonnon ja seksuaalisuuden kanssa universaalina tabuaiheena (ks. tabu, luku 2.5). Nimeämismagian piirteitä (ii, b) on *Tuntemattomassa sotilaassa: Minä menen isän luokse*. Kohta (iii) toistuu esimerkiksi Kariluodon ja sotilaspastorin paatoksellisissa puheissa *uhreista* ja *sankarivainajista*. Kohta (iii) toimii osittain kerrostuneena kohdan (iv) kanssa.

Kohta (iv) on yleinen, kun taustalla vaikuttavat tahdikkauden ja sopivuuden ideologiat. Eufemismin intentio-funktio on tällöin mielipahan minimoinnissa, joka siis on kääntäen sama asia kuin mielihyvän eli mielenrauhan tuottaminen. Myös kohta (v) toistuu *Tuntemattomassa sotilaassa*, mutta ei kuitenkaan varsinaisesti kaupallisuutena, oman idealismin ”myymisenä” ja houkutteluna kyllä. Se toistuu **propagandassa** ja ajattelussa, jossa legitimoidaan tappaminen ja kuoleminen osana sodan luonnollisuutta. *Propaganda*-sanaa käytän tässä sen varsinaisessa, perinteisessä merkityksessä, eli ’asian puolesta’. *Propaganda*-käsite on ollut aikoinaan lähes neutraali ilmaus, nykyinen kollektiivinen

propositio *propagandasta* on pejoratiivistunut. Oman havaintoni mukaan propaganda ymmärretään laajasti totuuden vääristelyksi tai suoraksi valehteluksi.

Tämä ilmenee esimerkiksi Rahikaisen repliikissä Koskelalle Lehdon kuolemasta (esimerkki 32) ”*Lehto on koatunu*” (TS: 188), ja kun Koskela välittää tiedon Rokalle (esimerkki 33) ”*Lehto on kaatunut*” (TS: 189).

Tuntemattomassa sotilaassa Lehto kuitenkin kuoli ammuttuaan itseään päähän alaraajat halvaantuneena pimeässä metsässä. Lehto oli jo valmiiksi vaaka-asennossa. Lehdon kuolemaa Linna kuvailee eufemistisesti myös esimerkissä 15, kun Lehto oli saanut painettua liipaisinta raahauduttuaan kynsiensä varassa aseensa luo. Lihavoitu kielenaines on eufemismi. Tässä tapauksessa se on kokonainen konjunktio-lause esimerkissä (34). Metaforamuottisarja on [ELÄMÄ ON MATKA~TARINA]; [KUOLEMA ON MÄÄRÄNPÄÄ~LOPPU]. Käsittelen varsinaisessa analyysiosassa kiertoilmausta kokonaisena lauseen mittaisena rakenteena.

(esimerkki 34) *Sitten oli äänetöntä, ja niin oli eräs suomalainen sankaritarina päättynyt.* (TS: 186)

Suinkaan jokainen kiertoilmaus *Tuntemattomassa sotilaassa* ei ole eufemismi. Olen havainnut, että kansanlingvistiikassa eufemismia pidetään usein kiertoilmauksen synonyyminä, niin oli jopa *Kielitoimiston sanakirjan* laita, kunnes sitä editoitiin ehdotuksestani. Sitä se siis ole; eufemismin vastakohta on *dysfemismi*, jonka selitän seuraavaksi alaluvussa 2.3.2.2.

2.3.2.2. Dysfemismi kiertoilmauksessa

Dysfemismi on eufemismin vastakohta. Dysfemismi korvaa eksplikoinnin karkeammin tai vulgaarimmin kuin suorasukainen sanonta (ks. esim. Varis 1998: 120). Sana selitetään Auli Hakulisen ja Jussi Ojasen *Kielitieteen ja fonetiikan termistöä* (1993) -hakuteoksessa s.v. *dysfemismi*⁹. Hakulinen & Ojanen määrittelevät muun muassa kuoleman

⁹ Kielitoimiston sanakirja tai Tieteen termipankki eivät määrittele *dysfemismiiä*.

kiertoilmauksen *potkaista tyhjää* dysfemismiksi. Käytänkin tällä perusteella *tyhjän potkaisemista* semanttisena indikaattorina, kun määrittelen tiettyjä romaanin kiertoilmauksia dysfemismeiksi. Toisin sanoen rinnastan romaanin karkeita ja vulgaareja kiertoilmauksia *tyhjän potkaisun* semanttiseen sävyyn, käyttöympäristöihin ja ilmeeseen. Tässä tarvitaan tutkijan omaa kieli-intuitiota, joka onkin kognitiivisessa semantiikassa legitiimi metodi (ks. johdanto).

Tuntemattomassa sotilaassa esiintyy joukko dysfemismejä. Sellainen on muun muassa esimerkissä (35), jossa komppanianpäällikkö Lammion lähetti Mielonen puhuu Hietaselle ja esimerkissä (36), jossa Rahikainen vastaa Hauhialle kysymykseen, kuoleeko rintamalla jatkuvasti ihmisiä.

(35) ”*Elä veikkonen. Eihän se minun ampumisesta mikskään tule. Isompien tekijöihenhän sitä pittää **kupsahtoo**.*” (TS: 168)

(36) ”*Harva se päivä joku **heittää veivinsä**.*” (TS: 304)

Ilmiötä kuvaa myös sotamies Rahikaisen niin sanotun Golgata-kohtauksen dysfemistinen repliikki ”*männään sitten puunoksaan*” eli ’kuollaan sitten ja roikutaan riekaleina puiden oksilla’ tai kersantti Penttisen ”*nahkurin orsilla tavataan*” eli ’tavatkoot elämästä tyhjennetyt nahkamme toisensa nahkatyöläisen orsilla’. Lakoff ja Johnson esittelevät *Metaphors We Live By* -teoksessaan *container metaphors* -käsitteen; vapaasti suomennettuna kyseessä on *säiliömetafora*. Tässä tapauksessa nahka on säiliö, jonka sisäpuolella elämä sijaitsee tai on sijainnut. Kun nahka sitten roikkuu orressa, on pelkän nahkan omistaja biologisessa tilassa [VAINAJUUS].

Kuolema voidaan kiertää karkean realistisen dysfemistisesti myös näin: ”*Ylitalolta on tuolla ojassa puoli päätä pois*”. Puolikasta päätä käyttää myös Rokka, kun tämä ampuu vihollisosaston tilanteessa, jossa Rokka on juuri aiemmin kysynyt vänrikiltä missä tarvitaan oikein hyvää miestä, ja Rokka olisi sellainen. Vihollisosasto yrittää kiertää suomalaisten selustaan avonaisen suon kautta. Rokka ampuu 52 vihollissotilasta, mutta on myös itse kuolla ja selviää täpärästi. Rokka puhuu itsekseen esimerkissä (37)

(37) – *Tuo perkelehä se ol, tuon närreen takan. Sie hitto ammuut miul jakkooksen ja siint hyväst **mie sahhaan siult puol päätä pois**.* (TS, 268)

Tekstissä kuvaillaan heti perään Rokan henkilöä dysfemismille mielenkiintoista taustaa vasten. Huomion kiinnittää tässä se, että tekstin henkilöt käyttävät dysfemismejä sitä enemmän, mitä enemmän tekstistä ilmenee näiden kova tai ainakin hyvin pragmaattinen asennoituminen kuolemaan tai yleensä ottaen kaikkeen elämään.

(38) *Joskus kuului hiljaista valitusta, ja heti sen perään nakutti Rokan konepistooli kuivasti ja lyhyesti. Paljain päin ja hienoinen hymy kasvoillaan tuo kylmä tappaja hallitsi saalistaan, vartioiden sen viimeistenkin elonmerkkien ilmausta. (TS: 268)*

Myös alikersantti Lahtisen hirtehumoristinen

(39) ”*Alkaa meinaan puuristin tienuu*”

on dysfemismi. *Puuristin tienuulla* Lahtinen ensinnäkin irvailee vapaudenristi-mitaleille ja rautaristille, jotka jaettiin kunniamerkkeinä sodissamme. Kuolemassa ansiona on puuristi haudalle. Tilanne on repliikin edellä havaittu äärimmäisen vaaralliseksi, ja Lahtinen kuolee pian samassa luvussa vihollisen luotiin. *Puuristi* on metafora ja myös indeksinen merkki hautapaikan ulkoisena tunnuksena ja siten kuolemalle, sekin on kiertoilmaus. Lähteen [VAINAJUUS ON PUURISTI] alkuperä on Jeesuksen ristiinnaulitsemiskertomuksissa¹⁰.

On huomattava, että kiertoilmauksen rajaaminen dysfemismiksi tai eufemismiksi (tai hypokorismiksi kuten *isukki, äityli, hauveli*) voi olla vaikeaa. Tässä on turvauduttava omaan tulkintaan, introspektioon, kieli-intuitioon ja soveltamiseen siitä, mikä on KS:n ”tavallista arkisempi ja vulgaarimpi ilmaus”. Toistan tämän huomion, koska työni on deskriptiivistä käytännön analyysää, jossa introspektiolla ja intuitiolla on suuri rooli, eikä yhtä staattista tapaa tulkita ole olemassa.

¹⁰ Tällainen hätäisesti laadittu puuristi nähdään Edvin Laineen elokuvaversioiden alkukohtauksessa, kun Ukkola väsy tuskiinsa ja ampuu itsensä perääntymisvaiheessa. Ukkola haudataan suohon, ja haudalle painaa Määttä näyttävä Pentti Siimes puunkarahkan, joka muistuttaa ristiä. *Puuristin tienuun* käsittelen tarkemmin analyysiluvussa konteksteineen.

Käytännön analyysissä olen havainnut, että käsittemetaforamuotteja on mietittävä dysfemismien tapauksissa tarkemmin kuin eufemismeissa. Joitakin kiertoilmauksia – etenkin lyhyttä ilmausta pidempiä – on loogisuuden säilyttämiseksi mahdotonta pakottaa käsittemetaforamuottiin.

2.4. Tabu kiertoilmauksen generaattorina

Tabun alkuperää on tutkittu kulttuuriantropologian ja uskontotieteiden näkökulmasta, samoin sosiologiassa ja psykologiassa. Lingvistiikassa tabu on ollut hedelmällinen tutkimusaihe. Lingvistiikan näkökulmasta tabun yleinen käsittely on relevanttia myös siksi,

että tabuaiheen hyväksytyn, konventionaalisen nimityksen on käytännössä *aina* oltava elävä tai kuihtunut kiertoilmaus. Tämä onkin keskeinen ”uusi” havaintoni tutkimuksessani. Olenkin työtä tehdessäni pohtinut sitä aiemmin mainittua kysymystä, milloin tietty ilmaus tai muu merkki saavuttaa eräänlaisen semantiikaltaan kriittisen tiheyden tai niin raskaan semanttisen kuorman, että se tarvitsee ja alkaa vetää puoleensa kiertolaisia. Voidaan ajatella, että tämä kohta on tietynlainen semanttinen keikahduspiste, metaforisesti korsi, joka katkaisee kamelin selän. Kuolema propositiona tai ydinkielen mukaisena tapahtumana on semanttisesti hyvin tiheä, eli se on semanttisesti painava. Pragmaattisesti ajateltuna tapahtuma nimeltä *kuolema* toimii kuin suurimassainen mekaaninen kappale, joka kerää painovoimansa vuoksi ympärilleen kiertolaisia – satelliitteja eli kiertoilmauksia. Kun ajattelee mikä asia voisi olla yhtä painava, nousee mieleen rakkaus ja sen ilmasmiseen tarvittavat monet kielelliset keinot.

Joka tapauksessa kuolema kuuluu hyvin monissa kulttuureissa tabuaiheisiin (ks. esim. Hämäläinen: 1996). Käytännössä aihe on universaali tabu, yleisen kielitieteen mukaan ns. **absoluuttinen universaali** (ks. Häkkinen 1994: 11). Varis kirjoittaa *Sumeassa kielessään* (1998: 156), että oletettavaa on, että juuri tabujen aihepiirit suosivat kiertoilmausten käyttöä. Variksen mukaan kiertoilmauksen käytön alkuperä on esihistoriallisessa pyyntikulttuurissa ja sanamagiassa. *Kuolema* onkin Variksen (mts.) mukaan universaali tabuaihe ja niin sanottu **attraktiokeskus**.

Varis puhuu attraktiokeskuksen lisäksi synonyymiryppäistä, joita on kertynyt aiemmin esille nousseen *karhun* ympärille. Nirvi (1944) selittää karhun ”synonyymiryppästä”, jossa

on mukana sellaisia nimityksiä kuin *äijä, pekka, nalli, mönninkäinen, mötti, mömmö* ja *mössi*. Nirvillä on havainto, että mielistelyn taustalla voi olla ollut juuri vaaranalaiseen tilanteeseen joutuneen ihmisen sanavalinnat, kun karhu on ollut ihmisen aistihavaintopiirissä ja ihminen karhun aistihavaintopiirissä.

Karhu on ollut vaarallisuutensa ja taloudellisen hyötynsä takia metsän kunnioitettavin eläin, jolloin sanavarastosta on kannattanut fyysisesti kohdatessa valita juuri lempinimiksi sopivat eufemismit, jotka lähentelevät jo eufemismiakin hellivämpää kiertoilmaustyyppiä hypokorismia, joksi luokittelen etenkin *karhun* tutun kiertoilmauksen

nallen. Kuten sanottua **kuolema rinnastuu tässä pragmaattis-semanttisesti karhuun**; *kuolema* on yleisesti ottaen ihmiselle kunnioitettavin, pelottavin ja pahin mahdollinen asia. Niinpä sillekin on pitänyt kehittää lukematon määrä kiertoilmauksia ja kvantitatiivisesti korkea kiertoilmausvaranto. *Karhu* ja *kuolema* ovat tässä mielessä keskenään monitahoisessa semanttisessa analogiasuhteessa. Karhun kiertoilmauksista tehtyä suomalaista tutkimusta on saatavilla, joten siksi karhu toistuu tässä tutkimuksessa selittäväenä tekijänä.

Fyysisen kohtaamisen aikana *nalle*-hypokorismi on voinut olla sananvalintana hätääntyneen tai metsästystilanteessa jännittyneen ihmisen sananvalinta. Ehkä karhu ei ole hyökännyt kimppuun, kun on valittu sana *nalle* eikä *mörkö*. Tämä uskottelu henkisessä ja fyysisessä ahdingossa olisi ollut semanttis-psykologiselta ytimeiltään mielihyvän, jota myös mielenrauha on, maksimoinnin pragmaattinen intentio. Havaintoni mukaan tätä sattuu nykypäivänäkin, kun esimerkiksi vihaista koiraäntä saatetaan kutsua *kiltiksi hauvaksi*, kun tämä murisee tai käyttäytyy muuten pelottavasti. Tehoa saatetaan lisätä puhuttelemalla eläintä lapsenomaisella äänellä.

Korkeatyylliset *metsänomena* ja etenkin *metsän kuningas* taas lienevät olleet ilmauksia, joihin on tukeuduttu, kun karhu on ollut havaintopiirin ulkopuolella – tai kuollut – ja sanoja on luultavasti käytetty keskusteluissa, peijausten juhlapuheissa ja esimerkiksi loitsuissa. Myös Nirvin päätelmä siitä, että jotkin kiertoilmaukset on kehitetty niinkin pragmaattisen banaaliin tehtävään kuin lasten pelottelemiseksi on erittäin hyväksyttävä. Pelottelun ansiosta lapset ovat pysyneet havaintopiirissä – mahdollisesti. Oletan, että tällaisia kiertoilmauksia ovat muun muassa äänteellisesti affektiiviset *mömmö, mörkö* ja

selkeästi pelottelevat *metsän paha* ja *Maan kavala*. Suorasta inhosta ja vihasta taas katson motivoituneen sellaiset dysfemistiset peitenimet kuin *Pataryssä*, *Kusiaistennuolija* ja *Musta mulkku*. Viisi viimeistä nimitystä ovat peräisin Juha Pentikäisen *Karhun kannoilla* -teoksesta (Pentikäinen 2005: 10).

Varis kirjoittaa Nirvin teosta referoiden, että ilmiö perustuu perimmiltään uskomukseen siitä, että eläimet olisivat olleet - myös henkisesti - ihmisen kaltaisia, ja elinehtona nämä olisi nostettu ihmisen kanssa yhdenvertaiseen asemaan. Kun eläin on kuullut nimensä mainittavan, olisi tämä alkanut pelätä ihmisen juonivan sitä vastaan. Tällöin eläin olisi häipynyt varsinkin talvipesästä, ja ihmisten tarkkaan varjelema ravinto- ja tarvikevarasto olisi ollut mennyttä. Niinpä varsinkin metsästäjien on ollut syytä kiertää eläimen eksplisiittistä nimeä ja käyttää erikoisia peitesanoja eli kiertoilmauksia (ks. Varis 1998: 162; Nirvi 1944: 20–25).

Muun muassa kielentutkija Martti Rapola (1944: 185–186) on haastanut tämän käsityksen. Rapolan mukaan sanastonkerääjien eufemismeiksi leimaamat sanat eivät välttämättä aina ole syntyneet tabun välttelyn vuoksi. Kyse voi hänen mukaansa olla myös tavallisesta ilmeikkyyden eli ekspressiivisyyden tai deskriptiivisyyden tavoittelusta kuvaamaan referenttiään. Niinpä aiemmin mainittu sana *nalle* voi olla leikillinen tai affektiivinen **lempinimi**, eufemismi sekin. Huomattakoon, että vain lempinimet ovat eufemismeja, muut liika-, seläntaus- tai korkonimet dysfemismejä.

Rapolankin mukaan taustalla voi silti olla myös silkka viha tai inho kuten silloin, kun *sutta* eli *Canis lupus* -eläintä on nimetty esimerkiksi *'rikaksi'* tai *'raiskaksi'*. Myös Rapola tuo esiin havaintonsa siitä, että osa kiertoilmauksista on luotu lasten pelottelemiseksi, Variksen mukaan etenkin mytologisissa sanoissa. Tällöin kiertoilmauksen intentio-funktiona on ollut pragmatiikka: lapset eivät ole uskaltaneet lähteä pois pihapiiristä, mikä on helpottanut yhteisön elämää. Näitä kiertoilmauksia ovat nähdäkseni ääntöasultaan affektiiviset *mömmö* ja etenkin *mörkö*. Tämäkin huomio murentaa kaunistelun yksinoikeutta – Variksen sanoin *mielistelyn monopolia* – kiertoilmausten generaattorina (ks. Varis 1998: 162–163; Nirvi 1944: 30–31; Rapola 1944: 185–186).

Nimi ja tarkoite ovat siis aiemman tutkimuksen mukaan olleet primitiivisessä maailmankatsomuksessa yksi ja sama asia. On myös uskottu referentin eli tarkoitteen

joko saapuvan paikalle – *siinä paha missä mainitaan* – tai kuten edellä mainittua, referentti on painellut tiehensä. On vieläpä myös käsitetty, että pelottavan tai arkaluontoisen – yhteisnimellisesti **kiusallisen** – asian nimen mainitseminen on jollakin tavalla rankaissut puhujaa tai puhujan yhteisöä. Sama koskee Mooseksen lakien ensimmäistä käskyä: *Älä turhaan lausu Herran, sinun Jumalasi, nimeä* (ks. esim. Varis 1998: 156). Juuri tämä rankaisu-kuvio näyttää olevan kuoleman eufemististen kiertoilmausten pragmaattisen funktion taustalla. Hämäläinen (1996: 26) kuitenkin muistuttaa, että tabut ovat vanhempia kuin jumalat. Lisäksi minulle tuottaa kognitiivisen konfliktin se kysymys, kuinka primitiivisillä yhteisöillä on ollut kyky eritellä hyvät ja pahat toisistaan niin, että hyvät referentit ovat karkoittuneet ja pahat saapuneet nimen mainitsemisen jälkeen paikalle. Niinpä minäkin haastan ainakin osittain tätä teoriaa eli Variksen sanoin kiertoilmauksien intention **mielistelymonopolia**. Tulkitsenkin asian niin, että on oletettavaa, että esihistoriallisesti ja historiallisesti kiertoilmausproduktiivisuus on ollut monisyistä ja monitahoista.

Sille on varsin mahdotonta edes ajatella löytyvän yhtä arkkisyyttä tai alkupistettä – protokiertoilmausta – vaan niitä lienee ollut diakronisesti ja retrospektiivisesti eri tahoilla ja partenogeneettisen substraattityyppisesti eri kielialueilla toisistaan erillisissä paikoissa ja ajankohdissa käyttäjien tietämättä toisistaan sitä, että myös muut käyttävät kiertoilmauksia ilman toisten käyttäjäryhmien kanssa sidottua yhteistä sopimusta. Generaattoreita ja

alkupisteitä yleisen levikin muodostumiselle on luultavasti ollut paljon. Toki jossakin vaiheessa on viestitty absoluuttisesti ensimmäinen kiertoilmaus.

Kaikkia tabuja ei voida jäljittää, toisin sanoen alkuperää ei tunneta. Tämä on yleistettävissä koko kiertoilmaukseen. Tabunkäyttäjien yhteisön ulkopuolisille tabu voi myös olla vaikea käsittää (ks. Hämäläinen 1996: 28). Käsitykseni mukaan tämä johtuu siitä, että **tabujen tabumaisuutta ei juuri niiden tabumaisuuden vuoksi selitetä niitä käsittämättömille ulkopuolisille; siksi niiden käsittämättä jättäminen jatkuu.**

Tiivistettynä **kieliyhteisöjen on kuitenkin ollut pystyttävä kommunikoimaan**, joten tabuaiheet ovat keränneet ympärilleen kiertoilmauksia ja useimmiten eufemismeja (Varis

1998: 156 [Allan ja Burrige 1991: 50; Fromkin ja Rodman 1988: 279; Erkki Itkonen 1966: 371]).

2.5. Aineiston kiertoilmausten käsittely käsittemetaforamuottien avulla

Aineiston konkreettisesta rajauksesta kerroin jo aikaisemmin. Tutkimuksellisesti rajaan työni käsittemetaforamuottien käsittelyyn kuten sarjoihin tai paradigmoihin [ELÄMÄ ON RYHTI]; [KUOLEMA ON KAAATUMINEN]; [VAINAJUUS ON VELTTOUS], [ELÄMÄ ON PYSTYASENTO]; [KUOLEMA ON KAAATUMINEN]; [VAINAJUUS ON VAAKA-ASENTO] ja niin edelleen. Näissä esimerkeissä on kyse suuntametaforista (*orientational metaphors*) (ks. Lakoff ja Johnson 1980: 14–15), kuten sotarekisteriin olennaisesti kuuluvassa *kaatua*-sanueessa. *Kaatua*-verbi on sanueen kiertoilmauksessa abstrakti liikeverbi. Konkreettisesta liikeverbistä eli ”kompastumis-kaatumisesta” se erotetaan proosan tekstissä. (Ks. abstrakti ja konkreettinen liike esim. Sivonen 2005 a: 42).

Suuntametaforien lisäksi *Tuntemattomassa sotilaassa* on myös muun muassa aikametafora [ELÄMÄ ON AIKA]; [VAINAJUUS ON AJATTOMUUS]. Toisaalta myös eksistentiaalinen [ELÄMÄ ON OLEMINEN]; [VAINAJUUS ON OLEMATTOMUUS] tai vitaalisuuteen, elinvoimaan perustuva [ELÄMÄ ON VOIMA]; [VAINAJUUS ON VOIMATTOMUUS].

Ainemetaforamuottiparadigma on [ELÄMÄ ON MÄÄRÄ]; [VAINAJUUS ON PUUTE]. Näitä kaikkia tässä kappaleessa esiintyviä käsittemetaphoria voi edustaa yksi ainoa lause *Tuntemattomassa sotilaassa*, jonka propositio on ’Jaakko kuoli’ (esimerkki 40):

(40) ”*Loppu tuli Jaakosta.*” (TS: 63)

Kiertoilmauksena *loppu* edustaa [ELÄMÄ ON AIKA] -muotissa ennen kaikkea Jaakon elinajan loppumista eli pysähtymistä. Toisaalta voidaan katsoa [ELÄMÄ ON MÄÄRÄ] -muotissa aineen loppumista, [ELÄMÄ ON SUBSTANSSI] -muotissa tosiolevan eli *Jaakko*-substanssin – elävän Jaakko-olion - katoamista. Samoin on laita klassisen [ELÄMÄ ON MATKA] -käsittemetaforan kanssa. Kuolema on matkan pää, eikä matka enää jatku [KUOLEMA ON MÄÄRÄNPÄÄ], ja määränpää on siis matkan lopetus ja loppu. Huomionarvoista esimerkissä 20 on myös se, että vainajasta käytetään etunimeä, mikä kertoo affektiosta vainajaa kohtaan. *Loppua*-kiertoilmaus vaikuttaa olevan yhteydessä tunteikkuuteen sillä armeijassa on tavallista puhua ainoastaan sukunimiä käyttäen. Sana

Jaakko on eufemismi tämän sukunimestä. Tämä huomio on oma empiirinen havaintoni Suomen armeijasta ja sotakirjallisuudesta.

2.6. Puheaktiteoria perustelemassa *Tuntematonta sotilasta* aineistona

Puheaktiteorian pohjalta kaunokirjallisuutta tarkasteltaessa merkittäväksi kysymykseksi on muodostunut se, voidaanko fiktiivinen teos tulkita joksikin omaksi puheaktityypikseen tai sarjaksi puheakteja ja se, miten puheviestinnän yleiset periaatteet olisivat siihen sovellettavissa. Näitä seikkoja käsittelee laajalti Mary Louise Pratt teoksessaan *Toward a Speech Act Theory of Literary Discourse* (1977). Pratt esittää, että puheaktiteoria tarjoaa mahdollisuuden integroida fiktiivistä diskurssia peruskielenkäyttöön eli luonnolliseen kommunikaatioon. Hänen mielestään kaunokirjallisuutta voidaan kuvata ja määritellä samoilla termeillä, joita käytetään kaikenlaisen muunkin diskurssin kuvaamisessa ja määrittelemisessä (ks. Pratt 1977, 88).

Kuitenkin Keijo Kettusen mielestä kaunokirjallista diskurssia ei voida pitää puheaktina tai puheaktien sarjana samalla tavoin kuin luonnollista kielenkäyttöä. Kettusen mukaan kirjailija ei tarjoa puheaktia kuulijalle vaan sommittelee kirjallisen maailman, jossa fiktiiviset henkilöt tai kertojat suorittavat puheakteja. (Kettunen 1983, 47.) Fiktiivisiä puheakteja on kuitenkin Kettusen mielestä mahdollista tutkia samoin periaattein kuin luonnollisen diskurssin puheakteja (Kettunen 1983, 67). Silloin tutkitaan kaunokirjallisen teoksen sisäistä maailmaa, eli sitä, minkälaisia puheakteja ”fiktiiviset henkilöt voivat suorittaa tai kuinka puheaktimalli soveltuu teoksen erilaisille kerrontatasoille” (Kettunen 1983, 4–5).

Toisin sanoen: *Tuntematonta sotilasta* on tätä taustaa vasten tarkasteltuna mahdollista tutkia samoin periaattein kuin luonnollisen diskurssin puheakteja. Edelleen omassa tutkimuksessani on kysymys tutkia kollektiivin jäsenten sisäistä kielimaailmaa sodan ja 1940–1950-lukujen Suomessa. 1950-luvun mainitsen tässä erikseen siksi, että teos on kirjoitettu 1950-luvulla 1940-luvun tapahtumista. Tarkemmin siis sitä, **miksi** kollektiivin jäsenet käyttävät kiertoilmauksia. Olen ottanut kertojan mukaan yhdeksi puheakteja tuottavista subjekteista.

2.7. Makrostruktuurianalyysi tutkimuksessani

Käytän työssäni hyväkseni myös Teun A. van Dijkin makrostruktuurianalyysiä. Ajatuksen tämän analyysimallin käyttöön sain Sami Lopakan suomen kielen pro gradu -työstä *Rannalle ihanan maan - Kuolemaan suhtautuminen ja kuoleman metaforat kuolinilmoitusten muistosäkeistöissä* (Oulun yliopisto, 2001). Näin pystyn käsittelemään Tuntematonta sotilasta **yhtenä tekstinä** ja nimenomaan yhden tekstin tulkintana, **propositiona**. Makrostruktuurianalyysin etuna on nimittäin se, että yksittäisten lauseiden sijaan se tutkii kokonaisten tekstien merkityssisältöjä eli propositionia eli väitteitä tai ehdotelmia (ks. Tieteen termipankki 2021; kielitiede; s.v. *propositio*). VISK:n mukaan propositionilla tarkoitetaan sitä osaa lauseen merkityssisällöstä, jonka paikkansapitävyyttä voi arvioida eri

tilanteissa. Proposition merkityksen voi nähdäkseni käsittää myös jonkin lausuman tai muun tekstin *ehdotuksena* siitä, mikä lausuman mukaan on ympäröivässä maailmassa ilmenevä tila (vrt. englannin sana *proposition*, 'ehdotus', 'esitys', 'tarjous', 'propositio (logiikka)', 'väite' [sanakirja.org s.v. *proposition*, viitattu 23.1.2022]). Sanan suora käännös suomeksi helpottaa propositio-käsitteen ymmärtämistä¹¹.

Edelleen VISK:n mukaan väitelauseessa propositio voidaan yleensä samaistaa lauseen merkityssisältöön, sen referentiaaliseen (johonkin tarkoitteeseen viittaavaan) merkitykseen. Propositio on kuitenkin abstraktio, joka ei riipu siitä, onko lause muodoltaan esimerkiksi väite-, kysymys- tai käskylause, eikä siitä, mihin puhetoimintoon sitä käytetään tai missä yhteydessä. Niinpä VISK:n mukaan esimerkiksi ilmausten *Siivoa huoneesi* ja *Siivoatko huoneesi?* voikin katsoa sisältävän saman proposition eli tulkinna, lauseen, väitteen, käskyn tai ehdotelman. Toisin sanoen kummankin lauseen **propositio** on *käskeä* tai *kehottaa* jotakuta siivoamaan huoneensa. Kun puhutaan

¹¹ Propositio-käsite on jäänyt minusta suomenkielisessä tutkimuksessa juuri sen vieraskielisyyden vuoksi epäselväksi käsitteeksi. Variksen väitöskirjassa ”vierassanan” (*Sumeassa kielessä sivistyssanan* käyttö) on monesti kiertoa. Tämä johtuu nähdäkseni vieraskielisen sanan kevyestä semanttisesta kuormasta, koska vierasperäinen ja lähes sitaattilaina ei ole kerännyt kehilleen kiertolaisilmauksia. Joskus kyse voi olla niinkin banaalista seikasta, ettei sanan käyttäjä (täysin) ymmärrä mistä varsinaisesti puhuu. Esimerkkinä tästä ilmiöstä esitän *kriittinen*-käsitteen väärinkäsitykset. Kriittisyys-käsittehen merkitsee 'arvioivuutta', mutta sanaa käytetään hyvin laajasti 'erimielisyyden' tai 'epäkohtien syynäämisen' tai 'haukkumisen' synonyyminä (vrt. maahanmuutto- ja dinasokeskustelu maaliskuussa 2026, sama koskee *narratiivi*-sanan muodikkautta vuonna 2026).

makropropositiosta, on kysymys eräänlaisesta *suurtulkinnasta* tai *suurväittämästä* – morfeemia, lauseketta, lausetta tai virkettä suuremmasta viittaustarkoitteesta. *Tuntematon sotilas* on siis *makrostruktuuri* ja *Tuntemattoman sotilaan* yksi makropropositio voisi olla esimerkiksi *sodankäynti on järjetöntä*, Hietasen ja Lahtisen repliikkiesimerkit kuvastakoot tätä makropropositiota; (esimerkit 41 ja 42),

(41) *Hän laski jälleen housunpuntin alas, kaivoi sirusen lompakostaan ja katseli sitä mielteliäänä. – Kaikki sitä mailmas on. Totaki on sorvattu, kuin kauhiast ollenka onka, ja sit ammuta pitki mettä. Eikä edes osat kunnollisest. Kyl sota on hullu asia. Ihmettele mää tämmöst. (TS: 166)*

(42) *”On, on perkelettä. Tulis kuula ja tappais. Kyllä sitten pitää olla hommaa. Ja kunnanpösö istuu keinutuolissansa ja laskee viljantroukaurahoja. Minä sanon, että jos jostakin tulis vielä semmonen ihminen, jonka päätä ei oli ihan kokonansa tällä koohotuksella sekotettu. Meinaan ettei se ymmärtäs maailman menosta muuta kun sen, mikä on järjellistä ja tarpeellista, niin sanon min, että se ihmettelis. Kun isot miehet vetelee tämmöstä perkeleen kelkkaa pitkin mettiä edestakaisin.” Lahtinen vaikenä hetkeksi keräillen kiukkuaan, jonka hän purki vuoropuheluksi itsensä sekä tuon kuvittelemansa järkiolennon välillä.*

”Vois se ny jotakin aatella noista lapioista ja rautakankesta ja kysyä: ’Menettekö te tietä tekeen taikka talonperustuksia kaivaan?’ Mitä mä siihen sanosin? Mitäs muut kun; heheei niillä täytyy juveta ittensä maan sisään ettei tapeta. Mutta tota perkeleen pruuuttaa (konekivääri ak. huom) se ihmettelis: ’Mikä toi tommonen erinomainen vehje on? Mitä sillä tehdään?...’ Hmhy. Mitä tehdään? Kylläs pian näät... Jaa...a. Täällä mun täytyy rähjätä vaikken minä tiedä mitä mulla olis semmosta jonka vois viedä. Henki ny on, mutta se kai säästys paremmin jossakin mualla kun täällä...”

Kun puhutaan tästä tutkimuksesta, on kyse *Tuntemattoman sotilaan* kuoleman kiertoilmauksen makropropositioista, sillä kuoleman kiertoilmaukset ilmestyvät *Tuntemattomassa sotilaassa* yksittäisistä kiertoilmauksista koostuvina sarjoina, joilla on keskenään samankaltainen referentiaalinen suhde kielenulkoiseen maailmaan. Jokaisen kuoleman kiertoilmauksen propositio on se, että joku kuolee, tai on jo kuollut eli [VAINAJUUS]-tilassa. Tosin on myös tilanteita, joissa ei ainakaan vielä ole kuoltu kuten tämän gradun otsikossa. Makropropositioanalyysi sopii työhöni hyvin myös siksi, että voin käsitellä esimerkiksi koko *kaatua*-sanueen ja esimerkiksi [ELÄMÄ ON PYSTYASENTO]; [VAINAJUUS ON VAAKA-ASENTO]-paradigman yhtenä makropropositio na.

3. KUOLEMAN KIERTOILMAUKSET TUNTEMATTOMASSA SOTILAASSA

3.1. *Kaatus* kuoleman kiertoilmauksena

Työn edistyessä ja tietojeni laajaaan lähdekirjallisuuteen perehtyessäni siirsin painopistettä pelkistä elämä-kuolema-käsittemetaforista ja kiertoilmauksen abstrakteista intentioista myös pragmatiikan selittämiseen kiertoilmauksessa. *Tuntemattoman sotilaan* kuoleman kiertoilmaukset lasken tässä tutkimuksessa kaikki metaforiksi, koska niissä kaikissa on tapahtunut merkityksen siirtämistä; rajaus on kieltämättä väljä, vaan olen katsonut että se on legitiimi sillä Lakoffin & al. kehittämässä kognitiivisessa metaforateoriassa koko ihmisen arki ajattelu sinänsä perustuu metaforiin (Varis 1998: 104–105; Lakoff & Johnson 1980: 3–9). Metaforat ovat Variksen mukaan (1998: 105) kielen ja mielen tasoilla sattuvia yhdistelmiä, joita on nähdäkseni ääretön määrä. Tämä voisi olla kognitiivisen kielion perustava periaate.

Aloitan analyysiluvun esimerkistön *Tuntemattoman sotilaan* yleisimmän kiertoilmauksen eli *kaatus*-sanueen analyysillä. Pyydän ottamaan huomioon, että metodiikkaa ja teoriataustoja selittäessäni olen jo tuonut romaanista esiin huomattavasti esimerkkejä, koska se on ollut välttämätöntä.

Metafora vaatii onnistuakseen luontevia analogioita (ks. esim. Urpo Nikanne 1992: 61–63). Arkkityyppinen metafora onkin *Kielitoimiston sanakirjan* toinen esimerkki metaforasta eli *pöydänjalka*, onhan *pöydänjalalla* samankaltaisia ominaisuuksia kuin eläimen kuten koiran jalalla. Siksi tälle pöydän tuelle on annettu nimitys *jalka*. Pöydänjalka tukee pöytää kuten koiran jalka tukee koiraan tämän ollessa kanonisesti hyvässä pystyasennossa, kun sen neljä jalkaa on maata vasten painettuna. Samoin *pöydänjalalla* on ilmeistä yhteisyyttä koiran – tai kapybaran – jalan kanssa. Samoin on *kaatumisen* laita. Jos ihminen kuolee sananmukaisesti suorilta jaloilta pystyasennossa, hän kaatuu. Niinpä analogia ja lähdealue on luonteva, varsinkin kun sodassa sattuu rauhanaikaiseen elämään verrattuna moninkertainen määrä kuolemia ihmisten ollessa pystyasennossa [ELÄMÄ]-tilan vielä ollessa käynnissä.

Ensimmäinen proosassa¹² ilmenevä *kaatua*-sanueeseen kuuluva kuoleman eufemismi on Linnan lainaus Viktor Rydbergin runosta *Ateenalaisten laulu* (suom. Yrjö Veijola). Esimerkin teksti on tavallaan *Tuntemattoman sotilaan* johdantoa, romaanissa ollaan vasta sivulla 6. Kotekstissa kertoja kirjoittaa Mäkisen, eräänlaisen suomalaisen sotilaan perusmuodon sisäisestä ajatusmaailmasta ja jatkosotaa aloittelevan sotilaan kokonaisideologiasta sekä myös Suomen kansan ja sen armeijan kollektiivisesta ajattelutavasta ja maailmankuvasta, omalaatuisesta isänmaallisuudesta ja revanssimentaliteetista – ideologioista. Isänmaallisuuden ideologian olen alleviivannut esimerkistä.

Samalla näyttäytyy miehistö – herrat -vastakkainasettelu ja propagandan vaikutus kuoleman kiertoilmauksiin ja ideologioihin. Lainaus on myös tiivis esimerkki *kaatua*-sanueen 'kuolema'-propositiosta, koskapa sana "kaatua" saa suoraan selityksensä. Esimerkki on muutenkin täyteläinen koonti erilaisista metaforamuoteista ja romaanin sisäisistä interteksteistä sekä ideologioista. *Ateenalaisten laulussa* nähdään äärimmillään ylevöitynyt näkemys, jopa kirkastumisen kaltainen propositio kuolemista sodassa. Ks. myös luku 3.1.1.

(Esimerkki 43) *Mikä oli hänen suhteensa maailmanhistorian suureen vyöryyn, josta kantautui yhtä ja toista hänen korviinsa. Aatu panee hulinaksi. Sitä mieltä hän oli. Kyllä Mäkinen tiesi mitä hulinaksi paneminen oli. Vielä sattui tansseissa, että joku "haka" veti tuolilla lampun katosta ja karjaisi: Tupa tyhjäksi, jumalauta! Suomalainen oli kova, ja me emme aloittaneet. Kyllä meillä oikeus on. Niinkin hän ajatteli. Ja jos vielä tullaan, niin samalla lailla pannaan kova kova vastaan, perkele.*

"Kaunis on kuolla kun joukkosi eessä urhona kaadut taistellen puolesta maas." Kansakoulussa oli sillä yritetty jalostaa tuota sankarimieltä, joka ilmeni tuvan tyhjentämisessä. -- Herroille sellaiset laulut sopivat, sillä suomalainen kansanmies tietää tavallisen hyvin, mitä herrojen päässä on. Paremmiin heidän mieltään nostattivat kertomukset miehistä, jotka hyppäsivät panssarivaunun päälle ja vetelivät rautakangella konekiväärien piiput väärään. Se muistutti enemmän noita kotoisia sankaritarinoita.

¹² Kirjan ensimmäinen kuoleman kiertoilmaus on sen nimi. Tuntematon sotilas -lausekkeen tai termin propositio on tuntemattomaksi jäänyt sotilas. Cambridge Dictionary s.v. "unknown soldier" määrittelee sen englanniksi näin "a soldier who has died in war, whose name is not known, who is buried with honour to represent other dead soldiers". Oxfordin yliopiston sanakirjan mukaan termi on otettu käyttöön 1920-luvulla eli ensimmäisen maailmansodan jälkeen.

Sellaisessa heidän suomalaisuutensa ylevöityi. Sillä tavoin he olivat isänmaallisia. Oikeastaan hengeltään mahdollisimman soveliaita siihen tehtävään, jota varten heidät oli koottu. --
Sotilas Mäkisenkin kai piti olla. Ei hänestä aivan sellaista tullut, kuin tekijät olivat tarkoittaneet, mutta sellaisenaankin hän sai kelvata astumaan maailmanhistorian nieluun. (TS: 6–7)

Kuolema-referenttinen *kaatua*-sanue on keskeinen osa sodan virallista ja konventionaalista rekisteriä sekä sodadiskurssia eli sodankäynnin yhteistä kieltä sekä varsinaisessa sodankäynnissä että muussa yhteiskunnassa. Sana on leksikaalistunut tarkoittamaan 'sodassa käydyssä taistelussa kuollutta' (SSA, s.v. *kaataa*)¹³. Mainitsen leksikaalistumisen erikseen, sillä kuten Markku Variskin kirjoittaa *Sumeassa kielessä*, emme aina edes huomaa käyttävämme kiertoilmauksia¹⁴. Tämä tapahtuu siksi, että ajan kuluessa ja sanonnan konventionaalistuessa eli tavanomaistuessa jotkin kiertoilmaukset leksikaalistuvat osaksi varsinaista sanastoa. Nähdäkseni *kaatua*-sanue sen 'kuolema'-propositiossa on ainakin joissakin tapauksissa jo aktiivisen tulkinnan ulkopuolella sanueen eufemismiluonteeseen nähden. Toisin sanoen kielenkäyttäjä ei aina huomaa käyttävänsä kiertoilmausta. Tästä näkyy esimerkki jopa Variksen väitöskirjassa.

Hyväksyttävä on esimerkiksi Sigrid Luchtenbergin käsitys, jonka mukaan erityisen ahdistavana pidetään varsinkin nuorten ja terveiden (sic) ihmisten luonnollista kuolemaa. Tabuksi luonnehdittavassa kuolemassa on Luchtenbergin mukaan yleensä kyse jostakin puhujan tai kuuntelijan sukulaisesta tai ystävästä, *kun taas tapaturmassa menehtymistä tai sodassa kaatumista verhotaan kiertoilmauksin vain harvoin.* (Varis 1998: 172; Luchtenberg.)

Varis käyttää yllä olevassa esimerkissä itsekkin ilmeisesti huomaamattaan kiertoilmauksia *menehtymistä* ja varsinkin *sodassa kaatumista*. *Menehtyminen* tosin on jo käytännössä kuihtunut metafora, sen vanha merkitys on ollut 'kuolla hitaasti ja tuskallisesti' (ks. Kielikello 4/2017). Huomattakoon myös se, että Luchtenbergin näkemys sotakuoleman

¹³ Huomattakoon vielä, että mikäli siviilihenkilö kuolee sotatoimessa, häntä ei katsota *kaatuneeksi*, siksi sanakirjamäärittelmän tulisi olla tarkemmin 'sodassa käydyssä taistelussa kaatunut sotilashenkilö'.

¹⁴ Tämä tiedostamattoman kierron ilmiö sattuu varsinkin silloin, kun kysymyksessä on niin sanottu **kuihtunut metafora** (ks. Varis 1998: x). Kuihtuneesta metaforasta käyköön tässä esimerkkinä 'nahkaa' merkinnyt Suomessa esiintyvän koiraeläimen edustajaa merkitsevä 'kettu'. 'Kettu' denotoi aikomaan alkujaan "repo"-nimisen lajin yksilön nahkaa. Kun metsästyskulttuurissa 'revon nahkan' eli *ketun* arvo oli huomattava, puhuttiin Nirvin (1944) mukaan arvokkaista saaliseläimistä kiertoilmauksin siksi, etteivät ne pahastuisi ja katoaisi siksi metsästäjien piiristä (ks. lukua 1.2.). Kuitenkaan *kaatua*-sanue ei ole kuihtunut metafora, sillä sen konventionaalinen propositio on kuolema sodassa.

kiertoilmausten harvuudesta on yksinkertaisesti väärä ja Varis hyväksyy sen virheellisesti. Sotakuolemista puhutaan systemaattisesti kiertoilmauksin. Luchtenbergin väite pitää niiltä osin paikkansa, että **vihollisen** kuolemia ei *Tuntemattomassa sotilaassa* juuri kierrellä muuten kuin arkkikiertoilmauksen *kaatua* ja sen varianttien kautta. Tämän ilmiön selittää se, että mitä läheisempi ihminen on, sitä voimakkaampi, affektiivisempi ja siksi myös ekspressiivisempi attraktiokeskus kuolema-tapahtuma on. Aseveljeksi – ”inttikaveriksi” kehittyneen ihmisen kuolema on tällainen.

3.1. *Kaatua* kuoleman kiertoilmauksena *Tuntemattomassa sotilaassa*

Kaatua-kantaisia ilmauksia on ylivoimaisesti eniten *Tuntemattoman sotilaan* kuoleman kiertoilmausten käsittemetaforaan perustuvista kiertoilmauksista ts. se on yleisin kiertoilmausmetaforan kuva tai lähde. Mukana on esimerkiksi (44) Rahikaisen dysfemistinen ja puhekielinen ’*kaatua*’-merkityksinen *kupsahtaa*. (45) ”*Sanokeehan kenen paukusta kupsahti, niin sille annan.*” (TS, 65). Toisaalla taas (46) ”*Ryssä juoksee... Keikahti pojat.*” (TS: 84.)

Suuntametaforamuottiparadigmaa [YLÖS ON HYVÄ]; [ALAS ON HUONO] toisintaakin romaanissa kaikkein useimmin *kaatua*-sanue, puhekielisyydet ja murteellisuudet mukaan lukien (*keikahti, kupsahti, kupsahtoo, körmyllään...*) mukaan lukien noin 80 kertaa. Tarkkaa lukua en voi esittää rajatapausten takia. [YLÖS ON HYVÄ]; [ALAS ON HUONO] -yleistys kulkee mukana kaikissa *kaatua*-esimerkeissä.

Samaa suuntakäsittemetaforaa edustaa myös Hietasen (47) ”*Eikä yht ryssä nuri.*” (TS: 60) eli ’eikä yhtään venäläistä ole kuollut’. Hietanen on kuitenkin väärässä - nimettömäksi jäävä sotilas sanoo (48) ”*Hei, on täällä ainakin yksi kyrmyllään*” – ’on täällä ainakin yksi ’vaaka-asennossa’ ~ ’kuollut’ (TS: 64). Tämä ensimmäinen kuollut vihollinen tuottaa *Tuntemattomassa sotilaassa* kiertoilmaustihentymän, kun mukana on myös Rahikaisen repliikit (49) ”*Haloo. Sanohan onko siellä ryssän helevetissä kylymä?*” ja (50) ”*Sanokeehan kenen paukusta kupsahti, niin sille annan.*” (TS: 64–65). Tämän ensimmäisen suomalaistulessa kuolleen vihollisen [VAINAJUUS]-tilaa kertoja kuvailee näin: (51) *He jättivät kaatuneen pensaikkoon* (TS: 66).

Kiertoilmaustihentymä usean kommentoijan tuottamina ilmauksina todistelee sitä, että 'kuolema'-propositioisen kiertoilmauksen funktionaalinen keskimääräistä

produktiivisempi attraktiokeskus on erikoisen järkyttävä kuolema. Ensimmäisen kuolleen vihollisruumiin näkeminen jaksaa vielä herättää voimakasta affektiota. Jatkossa ja kuoleman arkipäiväistyessä varsinkaan vihollisen kuolemia ei jäädä pohtimaan kuin yksittäisesti kuten silloin, kun Lehto ampuu omavaltaisesti sotavangin. Syy tähän on jälleen psykologisen tilan helpottamisessa, kun kuolema tuottaa ahdistuneisuutta *Tuntemattoman sotilaan* henkilöissä. Ks. sivu 49, jossa Variksen referoima Sigrid Luchtenberg kommentoi ilmiötä yllättävän ja väkivaltaisen kuoleman kontekstissa.

On huomattava, että *kaatua*-sanue voi kattaa minkälaisen tahansa kuoleman sodassa kuten maata pitkin raahautuneen Lehdon itsemurhan (ks. luku 2.3.3.1.; s. 38; esimerkki [15]). Sotilas voi *kaatua*, vaikka todellinen kuolintapa olisi käytännössä haihtua sumuksi esimerkiksi raskaan kranaatin täysosumassa. Myös sotilaslentäjät *kaatuvat*, vaikka varsinaisesti he useimmiten kuolevat murskautuessaan koneensa mukana. Laivaston sotilaat yleensä hukkuvat, silti hekin *kaatuvat*. *Kaatua*-sanue onkin kattokäsite ja -kiertoilmaus kaikille sotatapahtumassa sattuville sotilaiden kuolemilla. Siviilien kuolemat sodassa eivät ole *kaatumisia*. Kattoilmauksen kontekstissa voidaan mainita, *kuinka* sotilas *kaatui* eli 'kuoli'.

En ole löytänyt tyydyttävää etymologiaa *kaatua*-sanon 'kuolema taistelussa' -merkityksestä. Minun on luotettava tässä SKES:aan. SKES ei ensinnäkään määrittele *kaatua*-sanaa, vaan *kaatua*-sanon merkitys 'kuolema taistelussa' esitetään alaviitteessä s.v. *kaataa* näin: (*kaatua* verbin merk. 'saada surmansa taistelussa' käännöslaina), EEW 1982-1983 614. EEW on lyhenne virolaisen lingvistin Julius Mägisten julkaisusta *Estnisches etymologisches Wörterbuch* (1-12. Moniste. Helsinki 1982-83; SKES s.v. *kaataa*, 19).

3.1.1. Eksplikoinnin semanttinen taakka verrattuna eufemismiin *kaatua*-sanueessa

Kiertoilmaus *kaatua* kiertää psykologisesti erittäin vaikeita referenttejä, tarkoitan tällä sitä, että vaikka sen peruspropositio on 'kuolla taistelussa' on näitä tapoja taistelussa

kuolla lukemattomia, ja lähes aina tämä käy väkivaltaisesti. Lähes aina siksi, että sodassa voi kuolla myös esimerkiksi sydänkohtaukseen tai sairauteen. *Kaatus*-sanueen käytön taustalla on sen semanttisen kuorman keveys moneen eksplisiittiseen ja raskaskuormaiseen *kuolema*-propositioiseen ilmaukseen verrattuna, kuten luvussa 3.3. nähdään. Kuorma on eksplikoinnissa semanttisesti painavaa sen psykologisen ahdistavuuden vuoksi. Eksplisiittinen ilmaus on pakattu tiiviisti kuin luoti. Tämän vuoksi kotirintamalle ei lähetetty kuolinsanomiam, joissa mainitaan ”poikanne litistyneen vihollisen panssarivaunun telan alle” vaan semanttisesti mahdollisimman kevyt ja konventinaalinen ”kaatus”- verbiin perustuva viesti. Olenkin miettinyt ”uudisilmaisua” *semanttinen taakka – konnotaatioiden häittäkuorma*, joka ilmenee ’kaatumisen’ eksplisiittisissä ilmauksissa tai yksityiskohtaisissa selityksissä. Tätä kuormaa ei toimiteta turhaan vastaanottajalle, koska tämä altistuisi vielä vahvemmin ahdistukselle. Tässä tutkimuksessa on jo aiemmin mainittu attraktiokeskusten luonne kiertolaisilmauksien kaappaamiselle kehilleen. Tätä uudistermiä – eli *semanttista taakkaa* (ja osin *kuormaakin*) käytän helpottaakseni analyysini kirjoittamista ja ymmärtämistä.

Kaatus-ilmauksen käytön laukaiseva ideologia on lohdussa, kohteliaisuudessa, ylevyydessä ja tarkemmin hienovaraisuudessa, joka saa käyttövoimansa ja -oikeutuksensa sodan yhteisesti sovitusta diskurssista. Sävy on kunnioittava ja neutraali. Sen käytön yksi intentio-funktioista *Tuntemattomassa sotilaassa* on myös vihollisen ja suomalaisen ihmisarvon yhdenvertaisuudessa ja myös romaanin stilistiikassa. Vihollisia *kaatuu*, tai kentällä makaavat kuolleet viholliset ovat *kaatuneita*. Tätä ilmiötä tuon esiin esimerkeissä 52, 53 ja 54.

(52) ”Tykistöemme puhuu järeätä kieltään khihi”, hihitteli Vanhala. Hän istui kannon päässä ja järsi **vihollisen kaatuneelta** löytämäänsä leivänpalaa. (TS, 221)

(53) Aleksei oli kahdeksan ja Tanja kuuden vuoden ikäinen. Heidän isänsä oli jo heti sodan alussa **kaatunut**, joten lapset olivat sotaorpoja. (TS, 235)

(54) Rajajääkärien hyvä henki kesti kolme epäonnistumista, ja kun neljäs vei heidät kukkulalle, **kaatuivat siperialaiset** kuoppiinsa yhdenkään antautumatta. (TS, 252)

Oletukseni siis on, että ihminen kestää psykologisesti paremmin propositioltaan ja intentiolähteisesti ideologialtaan hienotunteisen kiertoilmauksen *kaatus* kuin

eksplisiittisen, raskastaakkaisen kuolontiedon *kuolla* omaisestaan tai ihmisestä yleensä. Tämä kun siis voi kuolema-tapahtuman aikana olla esimerkiksi palanut elävältä.

Rokan dysfemistisessä repliikissä (55) ”*palloit ukkoloihe perskarvat*” (TS: 190). Näin *ukkoloille* kävi, kun vihollisen panssarivaunu syttyi tuleen silloisen alikersantti Hietasen toimitettua telamiinan panssarivaunun kohti rynnivän telaketjun alle, ja vihollisotilaat jäivät ansaan palavan vaunun sisään. Tähän karmeuteen sotamies Susi eli Suden Tassu reagoikin esimerkissä (56).

(56) *Suden Tassu katseli pitkään äänettömänä palavaa vaunua ja kuiskasi sitten: ”Hitonlaine kuolema se on tuokii”.*

Rokka vastaa tähän esimerkissä (57).

(57) ”*Älä kuule Tassu ala tääl säälittelemää. Tää ei kuule ole mikkää pyhäkoulu. Tääl pittää tappaa nii jot hitto. Ainha mie oon sanont jot ei tääl oo tarkotus kuolla vaa tappaa toisii. Muuten et elä itse.*” (TS, 192)

Rokan kyyniseltä näyttävässä ja kylmän pragmaattisessa repliikissä ja vastauksessa Suden Tassulle on hypoteesini mukaista psyykkisen ahdistuksen välttämisen ja tätä kautta toimintakyvyn säilyttämisen intentiota. Rokan tappamista vastaan jo talvisodassa kovettuneen ideologian lataamassa vastauksessa Suden Tassulle tulee ilmi kyseisen ilmiön selityskin. Nimittäin jos eksplisiittisen *kuolema*-tapahtuman ajattelu saa otteen rintamalla olevasta sotilaasta, tästä voi tulla toimintakyvytön, ja silloin riski omaankin kuolemaan on suurentunut; ”*Älä kuule Tassu ala **tüül** säälittelemää...*” Siksi kuolemasta puhutaan paljon kiertoilmauksin *Tuntemattomassa sotilaassa*, myös Rokan *siel palloit ukkoloihe perskarvat* on sellainen. Dysfemisminä näyttäytyvä pikimusta huumori auttaa käsittelemään hirveän asian. Intentio-funktio on siis pragmaatikassa ja lähemmin pragmaattisessa kielipsykologiassa, kun sekä Rokan lähimmän taistelutoverin oloa ja omaakin oloa yritetään helpottaa raa’alla puheella. Linna eksplikoi teemaa Rajalan toimittamassa *Päivä on tehnyt kierroksensa – Väinö Linna muistelee* -kirjassa tekstinäytteessä.

Esimerkki (58) Kyllä siellä tämmöistä huumoria paljon viljeltiin. Sillä ohitettiin se asia, joka syvemmillä oli ehkä erittäin ahdistava ja raskas, mutta tässä pinnassa sitten puhuttiin tuommoisen huumorin kautta. **Jos olisi joku vakavissaan mennyt**

sanoon että: ”Jumalauta pojat, meistä kuolee nyt niin ja niin monta varmasti”, niin se olisi ollut kauhea psyykkinen tilanne. Se on voimakasta torjuntaa tämä rintamahuumori, tämmöisessä mielessä (Väinö Linna; Rajala 2020, 154).

Tekstinäyte todistelee käytännössä suoraan sitä, että kiertoilmauksen tehtävä on helpottaa ahdistuneisuutta ja pitää toimintakykyä yllä. Suden Tassu käyttää eksplisiittistä ilmaisua ”hirveä kuolema”, mikä laukaisee Rokassa välittömän reaktion ja valistuksen sodan diskurssista ja sen intentioista.

Esimerkki (59) taas implikoi vahvasti sitä ajatusta, että etenkin oman kuoleman ajatteleminen sodassa torjutaan vahvasti. Vänrikki Jorma Kariluoto ei uskalla jatkaa Ateenalaisten laulun kohtaa ”*joukkosi eessä ’urhona kaadut’*” vaan hän makaa tulella toimintakyvyttömänä. Tätä voi verrata karhutotemisiin ja jinxaukseen, jossa karhua, kuolemaa tai häviötä ei saa manata paikalle käyttämällä tämän nimeä.

*Esimerkki (59) Kaikki nyökyttivät päätään, vaikka heistä tuskin kukaan tiesi yhtään mitään siitä, mitä tuohon tulenavaukseen todella sisältyi. Jokainen heistä osasi ampua, mutta kukaan ei tiennyt, osaisiko kestää myös vihollisen tulen. Ensi kerran elämässään he todellakin punnitsivat itseään. Oli yksinkertaisinta vetää vyö sisään ja painaa sormilevyä, mutta vaikeata oli saada yliote kuolemasta, joka hiljaa kouristeli heidän mieltään vetäen heidän kasvonsa hieman koomillisen totisiksi. - - Vänrikki Kariluoto makasi mättään takana. Hengästyneenä hän toisti mieleensä iskostunutta säettä: Joukkosi eessä... joukkosi eessä... Hän ei uskaltanut jatkaa: urhona **kaadut**, vaan hoki samaa uudelleen ja uudelleen (TS: 55).*

Kuten aiemmin kirjoitin tässä tutkimuksessa, erottaa Linna kompastumis-kaatumisen ja *kaatumisen* kuolema-tapahtuman referenttinä (ks. alaluku 2.3.2.). Tästä esitän toisena ja erinomaisen tarkentavana esimerkkinä (36) kohdan, jossa luutnantti Autio kuolee hyökkäysvaiheen aikana Petroskoin eli Äänislinnan lähistöllä. Esimerkin ensimmäinen *kaatua*-sana referoi kuolemaa, seuraavaa *kaatumisen* ydinkielistä denotaatiota ja kolmas on rajatapaus, joka voi merkitä sekä kaatumista maahan rojahtaen että kuolemaa tai niitä kumpaakin yhtä aikaa. Proosassa Aution kuolemaa kuvataan ”sodan komeimmaksi kuolemaksi” ja se kenties edustaakin sitä *Ateenalaisten laulun* haavekuvaa, mitä kaatuminen sodassa on.

*Esimerkki (60) Seitsemän kilometrin päässä kaupungista **kaatui** kolmannen komppanian päällikkö, luutnantti Autio, yhdentoista luodin lävistämänä. Eli niin monen kuin suihkusta ehti sattua, ennen kuin hän seisoviltaan **kaatui** maahan. - -*

*Hän suorastaan tärisi **kaatuessaan**, kun pikakiväärisuihku hakkasi hänet reikiä täyteen. Kariluoto otti päällikkyyden. Aution kuolema toi hänen mieleensä Kaarnan, ja hetkeksi hän kohosi vanhaan hieman teatraaliseen mielialaansa. (Tuntematon sotilas: 219–220.)*

3.2. Mennä kuoleman kiertoilmauksena *Tuntemattomassa sotilaassa*

Kuten johdantoluvussa kirjoitin, on *meneminen* eli *mennä*-sanue ilman *mennä*-verbin täydennyksiä – kuten lauseketta ”*mokoman suon yli että heilahtaa*” – saamatta *Tuntemattoman sotilaan* toiseksi yleisin kuoleman kiertoilmausrakenne. Tapauksia on korpuksessani noin 20 kappaletta.

Kenties romaanin informatiivisin esimerkki kuoleman *mennä*-kiertoilmausrakenteesta on sivulla 61, kun Kariluoto ja Autio keskustelevat Kaarnan äkkikuolemasta, kun tämä yritti näyttää Kariluodolle, kuinka vihollinen kohdataan tulella. Esimerkissä on kuoleman kiertoilmauksessa harvinainen *mennä*-verbin täydennys, joskin se ilmestyy vasta Kariluodon selittävässä lauseessa, jonka olen alleviivannut esimerkissä (61). Yleensä täydennys jää kuoleman *mennä*-kiertoilmauksessa pois, ja ihminen pelkästään *menee*. Toisin sanoen *mennä*-verbi saa ellipsitäydennyksen. Ellipsitäydennyksellä kuitenkin on propositio, kuolema. Kariluodon repliikissä se saa näkyvän ilmasun (alleviivaus), kun hän selittää, että Kaarna oli liian hyvä mies (esimerkki 61) *menemään kuolemalle*. Esimerkissä (62) Autio vahvistaa Kariluodon ajatuksen käyttämällä samaa kiertoilmausta. Kapteeni Kaarnan sinänsä yllättävä kuolema tuottaa jälleen kiertoilmausruppään, joka siis on tyypillinen tavallista läheisemmän ja pidetyimmän ihmisen kuoleman yhteydessä. Kaarnan läheisyys muihin miehiin implikoituu Aution vastauksessa Kariluodolle, kun Autio pohtii elämän tasavertaisuutta. Samaan kiertoilmausruppäeseen kuuluvat myös nimettömien sotilaiden repliikit (63) ”*Kapteeni ja Mielonen **menivät***” ja (64) ”*Ei mennyt Mielonen.*” (TS: 60).

(61) ”***Meni** liian hyvä mies. Aivan liian hyvä mies kuolemalle*” (TS: 61)

(62) ”*Ei suinkaan kenenkään elämä ole toisia arvokkaampi sinänsä. Mutta liian halvasta se kyllä **meni**.*” (TS: 61)

Toinen täydennyksen saava esimerkki on sivun 141 dysfemistinen kiertoilmaus (66), kun nimettömäksi jäävät sotilaat keskustelevat kuolemasta. Täydennystä ja uskonnollista diskurssia toisintaa lisäksi esimerkissä (65) Kariluodon lähetin repliikki

(65) ”*Kuolema tulee, ei parit. Minä **menen** isän tykö.*” (TS: 162).

Esimerkki (66) ”*Ei siinä **mene** kuin naimalla saatu henki.*” (TS: 141).

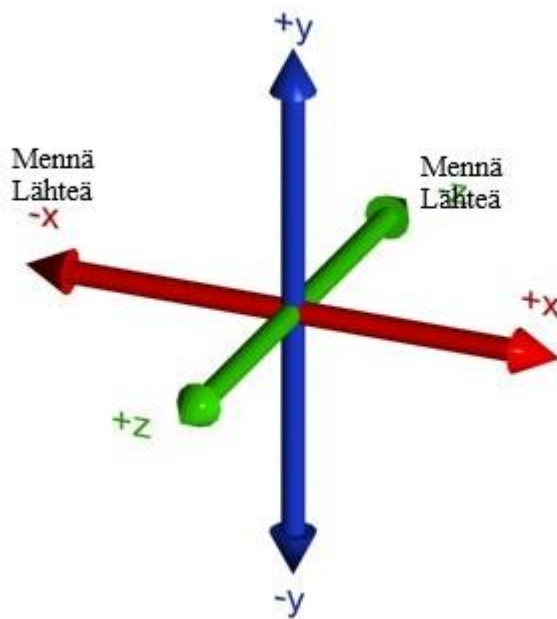
Loput *mennä*-saneet kuoleman kiertoilmausrakenteina eivät saa täydennystä. Ks. liite.

Mennä-verbi kuuluu siirtymäverbeihin (VISK § 476), niinpä *mennä* on ydinkielisen tehtävänsä lisäksi kognitiivis-semanttisesti otollinen verbi kuvaamaan biologisesta tilasta [ELÄMÄ] siirtymistä (pois). [SYNTYMÄ-VAINAJUUS] -käsittemetaforaparadigmassa [ELÄMÄ] on *mennä*-tapauksissa [SYNTYMÄ ON TULO~SAAPUMINEN]; [ELÄMÄ ON LÄSNÄOLO], [KUOLEMA ON LÄHTÖ~MENO] ja [VAINAJUUS ON POISSAOLO]. Ihmisen *menessä* (tai *lähtiessä*), kun hän kuolee, voidaan ajatella innovatiivisesti, että myös [VAINAJUUS ON MATKA]. Näin [ELÄMÄ ON MATKA] -yleistys ei olisi monopoliasemassa.

Suuntametaforisesti kuoleman menemis- tai lähtemiseufemismit toimivat tässä semanttisessa kolmiulotteisessa kehikossa nimenomaan x- tai z-akselilla, se ei niinkään toista [YLÖS ON HYVÄ]; [ALAS ON HUONO] -yleisparadigmaa. *Mennä*-tapauksissa [VAINAJUUS]-tilaan siirtynyt tai siirtyvä intuitiivisesti ikään kuin liukuu tai loittonee pois *kehiksen* sisäpuolelta kuvitteellisessa semanttisessa koordinaatiossa, aivan kuten ”muisto haalistuu” semanttisen z-akselin suunnassa.

Tässä nostan esiin **skeeman** käsitteen. Se voidaan Markku Variksen mukaan käsittää lauseen kuviona tai ’syntaktisena kielikuvana’ – Variksen (Leino: 1993, 40) luonnehdinnan mukaan skeema on ihmisen tapa hankkia tietoa ja hahmottaa maailman avulla (ks. Varis 1998: 101). Skeema toimii kuin ajattelun käyttöohje, joka toimii automaattisesti intuitiossamme ja monimutkaistuu sitä enemmän mitä enemmän

ihminen oppii maailmasta. Sellaisesta skeemasta esimerkkinä on esimerkiksi vasen–oikea-lukusuunta länsimaissa; se on automaatio, jota tuskin edes vahingossa rikotaan. Samoin on kuvakerronta sarjakuvissa. Pikkulasten (länsimaaisissa) kuvakirjoissakin konventionaalista on, että kun kannen aukaisee, katsotaan ensin vasen ja vasta sitten oikea sivu. Kuoleman metaforien skeemoissa deiktisen keskus kulkee ajan kanssa samaa x-rataa pitkin. Ehdotan että *mennä*- tai *lähteä*-eufemismeissa proposointi ei skemaattisesti satu niinkään x-akselilla vaan z- eli syvyysakselilla riippuen tosin menijästä tai lähtijästä. Mitä läheisempi lähtijä tai menijä on, sitä pidempään tämä säilyy z-akselissa.

KUVA 2. Avaruuskoordinaatisto, jossa deiktinen keskus eli nollapiste on viivojen kohtauspiste ja jossa *mennä* ja *lähteä* -metaforien suhde deiktiseen keskukseen näkyvät (Kuva: Wikipedia Commons)

Tuntematon sotilas voi vain vilahtaa kuin luoti vasemman reunan yli tai jäädä kokonaan havaitsematta, mutta kun tapahtuu erikoisen affektiivinen [KUOLEMA]-tapahtuma, jää [VAINAJUUS]-tilaan siirtynyt henkilö deiktisen avaruuden z-akselille, vaikka x-akselia pitkin olisi kuljettu jo pitkä matka ajassa. Niinpä lähtijä tai menijä jää seuraamaan **deiktisessä keskuksessa** pysyttelevää subjektia. Tuntemattomassa sotilaassa näin on ainakin Kaarnan, Lehdon ja Hietasen laita. Syvyysakseliin loitontuminen siis yhdistyy näkemykseni mukaan intuitiossa ja kognitiossa syvyyshorisonttiperspektiiviin, jonne erilaiset oliot skeeman mukaan loitontuessaan katoavat – *menevät* ja *lähtevät*. Tässä

pitää muistaa se, että z-akselissa on myös +-merkkinen alue, jolloin menijä tai lähtijä voi kulkeutua myös ”selän taakse”.

Varsinkin [JÄÄDÄ]-metaforaparadigma taas toimii lähinnä x-akselissa. Esitän esimerkin (67) jäädä-verbistä kuoleman dysfemistisessä kiertoilmauksessa, kun Petroskoin on vallattu lokakuun alussa 1941 ja kaupungista on löydetty runsaasti viinaa. Esimerkki on kahden nimettömäksi jäävän sotilaan humalaisesta ja rehentelevästä solkkaamisesta. Myös *raato* on kuoleman dysfemismi, onhan raato KS:n mukaan (tav. isohkon eläimen) kuollut (mätänevä) ruumis, haaska (KS: s.v. raato, viitattu 4.4.2026) Tarkemmin raadot kuuluvat tässä viholliselle.

(67) ”Porukan vanhimmat miehet... mutta meinaan kärjessä on kuljettu... Vieljärvellä saatana...Ei menny meinaan, kessu, mutta minä sanon perkele anna se konepistooli... **kahdeksantoista raatoo jäi**...”

Vertailukohtana mennä-verbien prepositiivien kuolema-funktiossa voi käyttää mekaanisesta maailmasta esimerkiksi perspektiiviin katoavaa rautatietä tai horisonttiin häviävää laivaa tai kirjallisuudesta esimerkiksi Havukka-ahon ajattelijan päähenkilö Konsta Pylkkäsen hatun katoamista vaarojen taakse romaanin lopussa. Ilmiölle on kielitieteessä siis olemassa havaitsijan positiossa termi **deiktinen keskus** (ks. esim. Peter J. Denny 1978: 73), joka voidaan havainnollistaa kokijan semanttis-kognitiivisen avaruuskoordinaatiston origona eli semanttis-kognitiivisen koordinaatiston nollapisteenä. Ks. kuva 2.

Deiktinen keskus on tärkeä käsite tässä tutkimuksessa ja sen johtopäätöksissä.

Katson, että kognitiivis-semanttisesti juuri z-akselissa tapahtuva loitoneminen, himmeneminen, kutistuminen tai häipyminen kuvaa parhaiten *mennä*-sanueen prepositiota ihmismielessä, kun menijä on läheinen tai tuttu ihminen¹⁵.

¹⁵ Tietysti tämä on yleistys juuri *Tuntemattoman sotilaan* kuoleman kiertoilmauksista ja oman intuitiioni mukainen, eikä välttämättä päde kaikkeen *menemiseen*. *Mennä*-sanuetta pitäisi tutkia esimerkiksi kyselytutkimuksella, jotta saataisiin laajaa dataa. Tämä deiktinen avaruus on näkemykseni mukaan taustalla myös ainakin *lähteä*-, *jäämis*- *loppu*-, ja *-menety*s-sanueissa. Kriitikkinä on jo itselläni se, että se voidaan pakottaa mihin vain kuolema-referenttiseen ilmaukseen-

Voi myös ajatella, että siirtymäverbien sivufunktiona on kuoleman kielipsykologisessa **neutraloinnissa** rintamaolosuhteissa; se on nopean käsittelyn tie. Kotirintamalla *menijä* tietysti on pehmeämmin ”kaatunut”, ”uhri” ja ”sankarivainaja”, mutta rintamalla kun riski myös omaan *menemiseen* on korkea, voi kiertoilmaus toimia myös neutraloinnin funktiossa. Samoja ilmiöitä kuten neutralointia produsoi *lähteä*-sanue sen ’kuolema’-propositiossa. Käsittelen sitä seuraavassa alaluvussa.

3.3. *Lähteä* ja *viedä* kuoleman kiertoilmauksena *Tuntemattomassa sotilaassa*

Kuten alaluvussa 3.2. kirjoitin, on *lähteä*-sanue semanttinen lähisukulainen *mennä*-sanueen kanssa. Kumpikin esimerkiksi on jostakin lokaatiosta (’sijainnista’) poistumista kuvaava siirtymäverbi. Olen havainnut, ja on peräti selvää, että siirtymäverbi on luonteva, produktiivinen ja siksi toisteinen verbityyppi kuoleman kiertoilmauksessa. Näin asia on esimerkiksi [ELÄMÄ ON LÄSNÄOLO]; [VAINAJUUS ON POISSAOLO] -metaforaparadigman ja ko. paradigman variaatioiden välivaiheissa eli silloin, kun [KUOLEMA] on metaforan kohdealue. (Ks. lokaatiosta poistuminen esim. Talmy: 2000, 66; Aske: 1989, Slobin ja Hoiting: 1994).

Esimerkissä (68) puhuu Kariluoto. romaanin konekivääripataljoonan neljännen joukkueen johtaja. Esimerkit ovat seuraavalla sivulla. Vuorela on ensimmäinen *Tuntemattoman sotilaan* komppaniasta, tarkemmin sen neljänestä joukkueesta kuollut sotilas. Tässä vaiheessa sotaa Kariluoto vielä elää voimakkaasti makroideologiansa sävyttämässä psykologisessa tilassa, mikä on mukana produsoimassa kiertoilmausta. Esimerkki (69) on selventävä, kun ottaa huomioon kontekstin. Kun [VAINAJUUS]-tilaan siirtyneet sotilaat ovat hävinneet tarpeeksi kauas, tai haalistuneet deiktisestä keskuksesta eli sotilaan ajattelusta, alkaa psykologinen helpotus. (70) *Pojat lähtivät oikosäärysten pataljoonaan* -lauseessa on [VAINAJUUS]-tilan kiertoilmaus *oikosäärysten pataljoonaan* ja käsittemetaforaparadigma [KUOLEMA ON MATKANALKU]; [VAINAJUUS ON MÄÄRÄNPÄÄ] ~ [PAIKKA ~ PAIKALLISTA]. Niinpä konventionaalinen [ELÄMÄ ON MATKA] -yleistys ei tässä ole monopoliasemassa. Tässä käsittemetaforaparadigmassa [KUOLEMA

ON MATKA] ja vasta [VAINAJUUS ON PAIKKA]. Ideologia tässä on huumori ja intentiona tietysti keventää tuttujen poikien kuoleman aiheuttamaa affektiivista taakkaa [VAINAJUUS ON] lisäksi [ORGANISAATIO] eli *oikosääristen pataljoona*. ”Pataljoona” kun on myös sotilasorganisaatio, jonka alaisuudessa palvelevat *Tuntemattomassa sotilaassa* komppaniat. näiden alapuolella joukkueet, sitten ryhmät, pienemmät osastot kuten puoliryhmät ja lopulta yksittäiset sotilaat. Vaan kun sotilaat asuvat komppaniassaan, on heidän nukkumapaikkansa ”pataljoona”. Ja ainakin Kainuun Prikaatissa pataljoonan yläpuolella on prikaati.

Esimerkissä (70) syvästi uskovainen talousalikersantti Mäkilä keskustelee Hietasen kanssa tämän ollessa krapulassa ja pyytäessä suolasilakoita lääkkeeksi Mäkilältä. Mäkilä on huolissaan Hietasen sielusta, sillä Mäkilän mielestä myös Jumalaan uskovan Hietasen elämä on liian syntistä, varsinkin kun tämä on edellisenä iltana ollut muun joukon kanssa syvässä humalassa, ja juoma on valmistettu Mäkilältä varastetussa ruoka-astiassa, mistä Mäkilä on syvästi raivoissaan. Mäkilän makroideologiaanhan kuuluu myös sairaalloinen saituus (ks. luku. 1.12).

Mäkilän ideologia on tässä kohtauksessa vihainen vaan silti myös huolestunut. Hietanen on proosan lyhyen taustatarinan perusteella Mäkilän läheisin sotilas, koska ideologiaan hienotunteinen Hietanen on esimerkiksi helpottanut yksivakaisen ja uskonnollisen Mäkilän elämää aliupseerikoulussa. Niinpä Mäkilä huomauttaa Hietaselle, että kuolematapahtuman sattuessa Hietasen tulisi jotenkin keventää syntikuormaansa kuoleman hetkeä varten pelastuakseen kadotuksesta. Niinpä Mäkilän pragmaattinen intentio on helpottaa huolta, jota hän tuntee Hietasesta.

Joka tapauksessa *pikaaset lähdöt* on ’äkkiarvaamattomien kuolemien’ tai sellaisten kuolemien, joissa ei ole mahdollisuutta tehdä tilä esimerkiksi papin kanssa, kiertoilmaus, joka toisintaa paradigmaa ([SYNTYMÄ ON SAAPUMINEN]); [ELÄMÄ ON PAIKALLAANOLO]; [KUOLEMA ON LÄHTÖ]; [VAINAJUUS ON POISSAOLO].

(68) ”Niin pojat. Vuorela **lähti** ensimmäisenä.”

(69) *Mutta heti kun ruumiit oli viety pois, alkoi painostava tunnekin hävitä. Jopa he pyrkivät olemaan tavallista hilpeämpiäkin. Kuuluipa huolettomia lausumiakin: Pojat **lähtivät** oikosääristen pataljoonaan... (TS, 141.)*

(70) ”*Khm... N’oon pikaasia **lähtöjä**. Mis kunnos sitä sitten vaan ollahan?*”
(TS: 293)

(71) ”*Loppui pojat... Virolaisen pojan sota loppui... Virolaisen poika **läh-tee**.*”

Semantisesti myös siirtymätyyppinen *viedä*-verbi kuoleman kiertoilmauksena on mukana *Tuntemattoman sotilaan* lopussa, kun Puna-armeija tulittaa jo aseensa laskeneita suomalaisia kaikilla mahdollisilla aseilla esimerkissä (72). Psykkinen ahdistus on aivan äärimmillään, ja esimerkki *Älä enää vie* (TS: 441) on pragmaattiselta funktioltaan enemmänkin epätoivoinen anomus tai armonpyyntö suoraan kuolemalle kuin tiedostettu kierto. Sen propositioita ovat ’ei saa enää tappaa’ tai ’ei enää saa kuolla’, ’kuolema, ole kiltti ja anna minun olla’, ja intentio on jälleen yrittää helpottaa maksimaalista kuolemanpelkoa. Kuoleman **lepyttely** on lähellä karhu-eläimen pehmeysään affektiivisimpiä kiertoilmauksia, kun eufemismit ovat suorassa kontaktissa karhuun olleet tarpeen.

Suomalainen lähetti on jo käynyt tuomassa viestin, että rauha on astunut voimaan. Silti Neuvostoliitto jatkaa ”voittajan vapaudella” sotatoimia vielä vuorokauden ajan, kuten todellisessakin sotahistoriassa tapahtui vuonna 1944. Metaforana kyse on [ELÄMÄ ON PAIKKA]-yleistyksestä, josta sotilas ei halua poistua. Tässä nousee myös esiin metaforamuotti [ELÄMÄ ON TÄÄLLÄ]; [KUOLEMA ON VIENTI~NOUTO~MUILUTUS] [VAINAJUUS ON VIERAS JA VASTENMIELINEN PAIKKA]. Mies kuopassa ei halua *noutajan* tulevan, (KS s.v. ”noutaja”, viitattu 5.4.2026) niinpä hän ei pysty muuhun kuin anomaan että ”*Älä enää vie*”. Toisaalta voidaan ajatella, että [ELÄMÄ ON VARANTO] tai vuoden 2026 anglistisessa diskurssissa [RESURSSI]. Myös *vieminen* voidaan katsoa deiktisestä avaruudesta x-akselin vasempaan tai tilannekontekstista johtuvasti y-akselin alasuuntaan suuntautuvana kognitiivisena toimintana, z-akselissa *vienti* käy nähdäkseni nollapisteestä miinussuuntaan eli syvyyteen.

3.4. *Menettää* kuoleman kiertoilmauksena

Menettäminen, menettää ja menetys ovat johdoksia *mennä*-verbistä (esim. NES, s.v. *menettää*). Taas operoidaan suureksi osaksi samalla semanttisella kentällä kuin *mennä*- ja *lähteä*-tapauksissa, kun *menetys* toimii 'kuolema'-propositiossa. [VAINAJUUS]-tilaan siirtyvä ihminen poistuu *menetyksessä* deiktisestä avaruudesta eli kognitiivis-semanttisesta havainto- ja substanssivarannosta¹⁶. Menettäminen toistaa varsinkin tavallista yleistystä [ELÄMÄ ON OMAISUUTTA~MÄÄRÄ~VARANTO]; [VAINAJUUS ON PUUTE]. Edellisten välissä paradigmassa on muotti [KUOLEMA ON MENETYS~TAPPIO~HÄVIÖ].

(73) ”Pyydän saada ottaa osaa raskaaseen suruunne. Tahdon sanoa, että hän kuului miesteni parhaisiin, ja raskaalta tuntuu minustakin **menettää** hänet ensimmäisenä.” (TS:66).

(74) Emme voi pyhittää **menetyksien** aiheuttamaa surua, meidän on se kestättävä koko tahtomme jännittäen. (TS: 163)

(75) ”Hitlerin mustat rosvot ovat **menettäneet** suunnattomasti miehiä ja erilaa tuista tekniikkaa.” (TS: 305–306)

(76) Hänelle oli jäänyt pieni hetki aikaa tajuta, että elämällä leikkiminen sittenkin saattaa johtaa sen **menettämiseen**. (TS: 439)

Varsinkin ylemmät esimerkit (73) ja (74) ja Asumaniemen kuolemaa kuvaava esimerkki (76) toistavat metaforisesti elämän etuoikeus- ja omaisuusluonnetta. Toiseksi alimmassa esimerkissä (76) kiertoilmaus koskee tosin myös sotavankeja ja haavoittuneita ja sen ideologia on reaali poliittisen kyyninen, Saksalaisten tappion aloittanut Stalingradin taistelu oli jo tapahtunut, ja Saksan tappio alkoi näyttää selvältä, mikä mainitaan romaanissakin. Se toistaakin sotadiskursiivista metaforamuottia [ELÄMÄ ON TAVARAA] (vrt. sotarekisterin ”*pehmeä maali*” = ’ihminen’ tai ”*elävä voima*”). Propangandan rekisteri on muuttunut suostuttelusta an sich uhkailevaan suostutteluun, sillä Stalingradin jälkeen neuvostopropagandassa on voimaa taustalla.

¹⁶ Puhun avaruudesta kehyksen sijaan siksi, että avaruus on kolmiulotteinen, ja siinä on näin mukana (semanttinen) z- eli syvyysakseli.

Kariluodon pragmaattinen intentio esimerkeissä (73) ja (74) on helpottaa sekä omaa että omaisten tuskallista psykologista tilaa. Varsinkin jälkimmäinen esimerkki kuitenkin on erityisesti Kariluodon itsensä psykologisen ahdistuksen helpottamista, se saa näkyvänkin piirteen eli persoonapronominin ”meidän” – lähetin tapa kuolla on jopa pitkittyneissä sotaoloissa poikkeuksellisen järkyttävä, ja lähetistä oli tullut Kariluodolle läheinen henkilö.

Jälleen toistuu se ilmiö, että mitä läheisempi kuolija on, sitä voimakkaampi attraktiokeskus kuolema on kiertoilmaukselle, ja sitä affektiivisemmän sävyn kiertoilmaus saa kuoleman ulkopuolisen kokijan (Kariluoto) näkökulmassa.

3.5. *Tappio* kuoleman kiertoilmauksena

Sotadiskurssissa yleinen *tappio* on leksikaalisesti käytännössä rinnasteinen *menetyksen* kanssa kuoleman propositiossa (ks. esim. NES, s.v. *tappio*). *Tappio* kuitenkin on semanttisesti erilainen; se on ideologialtaan kyynisempi kiertoilmaus kuin *menetys*, se on kvantitatiivisempi kuin kvalitatiivinen *menetys*. Tämän voi todistaa vastakohtaparilla *Menetin koirani ≠ koin koirani mittaisen tappion*. *Tappio* ei siis ole *menetyksen* alloseemi. *Tappio*-sanue on *Tuntemattoman sotilaan* kolmanneksi yleisin kiertoilmaussanue 17 esiintymiskerrallaan korpuksessani, tosin yksi niistä on kertojan ironis-humoristinen kiertoilmaus, joka metaforisoi alkoholista sammuneet sotilaat sotarekisterin ’kuolleisiin’ (tai ’haavoittuneisiin’) – esimerkki (77), vaan sinäkin on mukana kohdealueena ’kuolema’ analogisen vaaka-asennon ja sammuneisuuden takia. *Tappio*-sanue merkitseekin kiertoilmauksena kuolleiden lisäksi haavoittuneita. Joka tapauksessa se on myös kuoleman kiertoilmaus. Esimerkki (78) implikoi esimerkeistäni selvimmin nimenomaan kuolemaa ilman intertekstuaalista tulkintaa. Tämä johtuu siitä, että pään nostaminen poterosta, johtaa päähän osuvaan luotiin, joka tappaa lähes varmasti.

Esimerkki (77) *Teltallakin oli **tappioprossentti** varsin suuri. Vain Rokka ja Vanhala olivat **jalkeilla**. Määttä oli tosin mennyt nukkumaan omasta aloitteestaan, mutta toiset olivat väsyneet kesken leikin.* (TS, 286.)

Esimerkki (78) *Vanhala katseli Periskoopilla Pirunkukkulaa. Periskooppi oli tehty lautaputkesta ja kahdesta peilistä. Tarkka-ampujien aiheuttamien **tappioiden** vuoksi miehiä oli kielletty tähyttämästä ilman sitä.* (TS, 306.)

Esimerkissä (79) kertoja referoi majuri Sarastien näkökulmaa, kun hänen pataljoonansa on pelastunut suomalaisten suorittaman bunkkerilinjan läpäisyn jälkeen. Suomalaiset saivat Koskelan ”tempusta” johtuvan bunkkerilinjan läpäisyn ansiosta venäläisen kylän haltuunsa, jonka kylätiellä *Tuntemattoman sotilaan* pataljoonan komentaja majuri Sarastie pääsee näin kävelemään.

*(79) Majuri tiesi aivan hyvin, että miehet olivat ruokailleet, mutta kuuluihan komentajalle jokin suopea kysäisy tällaisena iltana. Hän oli ollut koko ajan ankaran jännityksen vallassa, sillä taistelusta oli tullut toinen toisensa jälkeen ilmoituksia, jotka eivät luvanneet hyvää. **Tappiot** kasvoivat raskaiksi ja linja pysyi murtamatta. Toistasataa miestä oli päivä **vienyt** pataljoonan riveistä kaiken kaikkiaan ja se olisi ollut raskas **tappioilmoitus**, ellei hän nyt kävelisi kylätiellä* (TS, 97).

Tilannetta oli edeltänyt Lehdon ”tempuksi” nimeämä Koskelan uroteko, jossa hän kiinnittää toisiinsa kaksi kasapanosta, ja heittää ne vihollisen konekiväärin bunkkerin katolle. Kyseisestä bunkkerista ammuttu tuli on ollut tappavaa. Tätäkin on edeltänyt kaksi *tappio*-esiintymällistä repliikkiä, joissa Autio puhuu Kariluodolle. Esimerkki (80) ja (81).

Esimerkki (80) *”Ei... Ei. Älähän nyt... Koko pataljoona on kiinni. Toisella komppanialla raskaat **tappiot**.* (TS:

Esimerkki (81) *”Koeta, ei se ole vaatimus. Mutta raskasta olisi jättää tähänkin, kaikkien näiden **tappioiden** jälkeen.”* (TS:

Bunkkerilinjan läpäisyyn liittyy muutenkin huomattava tihentymä kuoleman kiertoilmauksia. Samalla koteksti todistaa, että *tappio*-sanue proposoi juuri ’kuolemaa’. Tämän väitteen todistamiseksi esitän esimerkit (82–85) vihollisen näkökulman referoinnilla (82) *Ja yhtäläisen jännityksen vallassa torjuivat toiset tuhannet heitä, sitkeästi aseimiinsa*

kaatuen (TS, 77), 'kuolema'-propositioisen ivallisen nimettömän repliikin (83) "Esimerkkiä, esimerkkiä. **Siinä oli Tyynelän esimerkki.**" Edelleen (84) *Jälleen muutama metri, mutta Tyynelän kaatuminen lamautti miesten mieliä* ja (85) *Minuutin kuluttua lävisti yhdeksäntoista luotia erään ryömivän miehen. Niin oli laskettu myöhemmin Jsp:llä.*

Kolme jälkimmäisintä näytettä ovat *Tuntemattoman sotilaan* sivulta 78.

Esimerkeissä proosan (86) ja Kariluodon sisäisessä dialogissa (87), joiden yhteydessä Kariluoto kuolee, tarvitaan intertekstuaalista tietoa romaanin tapahtumista, jotta *tappio* proposoituisi juuri 'kuolemaksi'. Tämä selviää kotekstista. Juuri aiemmin romaanissa (88) *kaatuivat Rekomaa ja Heikinaro perätysten - - Jälleen huudettiin lääkintämiehiä. Muuan ensimmäisen komppanian mies kohosi pystyyn ja heitti käsikranaatin. Kariluoto näki selvästi, miten mieheen sattui, ja kuuli tämän hiljaa älähtävän kuollessaan. Oikealta ilmoitettiin ryhmänjohtajan kaatuneen.* (TS: 390–391.)

Esimerkki (86) **Tappiot** olivat raskaat. (TS: 391)

Esimerkki (87) **Tappiot** olivat suhteettomat. (TS: 391)

3.6. Loppua kuoleman kiertoilmauksissa

Kuten johdannossa kirjoitin, on *loppua*-kantainen kuolemapropositioinen kuoleman kiertoilmaus yleinen *Tuntemattomassa sotilaassa*. Tosin Rahikaisen maininta Hietaselle, kun tämä saattaa yhä pitää panssarivaunua vaarallisena (89) "Johan mie sen **lopetin**" ja proosan Rokan toiminnasta kertova (90) *Kun hän joskus vilkaisi suolle, saattoi hän nähdä, miten siellä joku yritti viimeisillään ryömiä pakoon, kunnes Rokan armonlaukaus **lopetti** sen* ovat primääristi tappamisen ja sekundaarisesti kuoleman kiertoilmauksia, mutta Vanhalan huutelemisen *lopetus*, *ryömimisen lopetus* ja *lopetus*¹⁷ merkitsevät 'ihmisen loppua'

'kuolema'-propositiossa, joten ne ovat mukana aineistossa. Ovathan myös tappamisen kiertoilmaukset kuoleman kiertoilmauksia.

¹⁷ *Lopettaa* on tietysti hyvin yleinen kiertoilmaus varsinkin kun tapetaan lemmikki- tai kotieläin tai eläin yleensä, mikäli tämän kuolema katsotaan elämää paremmaksi. Tulkintani mukaan *Tuntemattoman sotilaan lopettaa*-kiertoilmaus on tätä perää, kun se koskee ihmistä nimenomaan tämän *tappamisen* propositiossa.

Esimerkissä (91) näyttäytyy taas Lehdon kylmä ideologia kuolemaa tai yleensäkin ympäröivää maailmaa kohtaan. Hänen pragmaattisuutensa perustuu äärimmäiseen rationalismiin, mikä ilmenee kielessä kyynisenä lausumana (91) *Äkkiloppu, hyvä loppu* (TS: 85). Tilanteessa on Kaukonen-niminen sotilas saanut luodin posken läpi niskaan, jolloin mies on kuollut välittömästi. Kuolemaan ilmiönä ei romaanin sotaretkellä vieläkään ole ehditty Kaukosen kuollessa täysin paatua, niinpä toisen oman sotilaan kuolemalla on yhä poikkeuksellisen järkyttävä, affektiivinen vaikutus. Rahikainen (esimerkki 92) käsittelee Kaukosen kuolemaa ruumiin vieressä kiertämällä kuoleman niin, että 'Kaukosen ei tarvitse enää käydä sotaa'.

(92) ”Siihen *loppui* Kaukosenpojan sota”, sanoi Rahikainen, ja totiselta hänkin tuntui, vaikkei häntä paljon muiden kuolema kiinnostanut - - he halusivat vain nopeasti pois ruumiin luota, sillä toista vuotta oli sentään mies tunnettu. Vaikka äskeisen taistelun vaikutelmat vielä pitivätkin heitä vallassaan, tuntui sittenkin oudolta katsella noita kellahtavia kasvoja. (TS: 85).

Esimerkissä (93) *Silloin tällöin surahti konepistoolisarja, joka tiesi aina jonkun onnettoman loppua* (TS: 89) on kysymyksessä selvä 'kuolema'-propositio. Sama koskee esimerkkiä (94), jossa vääpeli Korsumäki tietää kuolemansa koittaneen, ja Hietanen vahvistaakin Korsumäen kuoleman esimerkissä (70) (ks. myös luku 1.4) sekä esimerkkiä (95), jossa Riitaoja kuolee.

Esimerkki (94) ”*Loppu tuli. En jaksa enää...*” (TS: 139).

Esimerkki (95) ”*Ei kannata enä sitto. Se o loppu.*” (TS: 140).

Esimerkki (96) *Luoti sattui takaraivoon, joten hän säästyi tajuamasta loppuaan.* (TS: 188).

Rokka varoittelee Vanhalaa esimerkissä (97), kun tämä huutelee ajankulukseen huvitta via vastalauseita vihollisen propagandakovaäänisille, ja saattaa näin itsensä alttiiksi vihollisen tulelle ja täten kuolemalle. Kiertoilmauksen ymmärtäminen kuoleman kiertoilmaukseksi vaatii aktiivista tulkintaa ja romaanin intertekstuaalisuuden tuntemista. Rokan kiertoilmauksen propositio on 'vihollinen voi vielä tappaa sinut', jossa välitön propositio on 'lopettaa huutelu'. Vanhala oli sanonut Rokalle, että vihollinen oli aloittanut propagandan, joten Vanhalalla oli oikeus huudella takaisin (ks. TS: 306).

Esimerkissä (98) psykopaattinen eversti Karjula tappaa sotamies Viirilän ”sotilaskarkurina”. *Leikin loppuminen* proposoi Viirilän jermuilun eli sotilaskuriin taipumattomuuden loppumista, hän kun vastaa olevansa lähdössä ”*Inariin susia naimaan*” everstin tivatessa mihin Viirilä on menossa. Tämä ei suostu menemään aseisiin, vaan jatkaa kävelyään muiden mukana suomalaisten vetäytymisen surkeimmassa vaiheessa. ”*Leikki loppuu*”, kun Karjula ampuu Viirilän.

(Esimerkki 97) ”Hää voip viel *sen lopettaakii*.” (TS: 306).

(Esimerkki 98) ”*Leikki loppui...*” (TS: 415).

Yksittäisenä lisähuomiona sanottakoon, että *loppua*-kiertoilmausrakenne suorassa kuoleman propositiossa näyttää aineistossa kiertävän nimenomaan ennalta ja jo pitkältä ajalta tutun henkilön kuolemaa (pl. Viirilän kuolema). Se onkin käsitettävissä Tuntemattomassa sotilaassa [ELÄMÄ ON YHTEINEN MATKA] -käsittemetaforaparadigman päätepisteenä, jolloin [KUOLEMA ON MATKAN PÄÄ]. Sama läheisyysilmiö koskee havaintojeni mukaan myös *mennä*- ja *lähteä*-sanueita.

3.7. *Uhri* ja *sankari* kuoleman kiertoilmauksissa

Kristinuskon rekisteriin ja diskursseihin perustuu moni *Tuntemattoman sotilaan* kuoleman kiertoilmaus. Näin on laita esimerkiksi nimettömän kenttäpastorin rukouksessa romaanin sivulla 28, kun konekiväärikomppania on juuri lopettanut äkillisesti sulkeisharjoituksensa kapteeni Kaarnan komennettua komppanian kokoon paloaukealla.

Komppanialle on kerrottu jo, että se lähtisi matkaan autokuljetuksin samaisen päivän eli liikekannallepanopäivän iltana. Tunnelma on riehakas, koska autokuljetukset olivat tuolloin hyvin harvinaisia Suomen armeijassa, yleensä sotilaat marssivat omin jaloin. Vielä ei olla aivan varmoja siitä, lähdetäänkö todella sotaan. Miehet pystyvät päättelemään sen viimeistään kenttäpastorin iltahartaudesta, jossa puhutaan *kalleimmistakin uhreista*. Aloitankin tämän alaluvun *uhri*-sanueen käsittelyllä.

Voimansa ja seeminsä *uhri*-sanue saa uskonnosta ja varsinkin kristinuskon rekisteristä (ks. luvun 3 johdanto). Huomattakoon silti, että uhraaminen on kristinuskoa vanhempi käsite ja toimenpide. Vasta Agricola (SKES s.v. *wffri*; ja eri tahoilla murteellisuuksina jo hänen aikanaan) toi sanan suomen kirjakieleen 1500-luvulla. Jätän varsinaisen analyysin ulkopuolelle jätettyjä raakatekstinäytteitä näkyville korpuksesta varsinaisten esimerkkien alle pohdittavaksi.

(99) ”*Anna meille voimaa suurimpiinkin **uhreihin**, sillä sinun nimessäsi käy sinun valittu kansasi kohtalooan kohti. Täytä meidän sielumme samalla järkähtämättömällä lujuudella ja samalla palavalla isänmaanrakkaudella, joka sai astumaan kuolemaan ne veljistämme, jotka nyt **nukkuvat sankareiden kalmistoissa.***” (TS: 28)”

(100) ”*Meidän kansamme kohtalo on kova, ja senmukaisesti **raskaat ovat uhrimme.***” (TS: 66–67)

145 Tulihan sieltä kaikenlaista. Miten saatanan kätyrit nyt lyödään Jumalan ja Saksan armeijan avulla. *Ja miten jo ovat saaneet kantaa raskaan **uhriinsa** kansakunnan menestyksen alttarille.* (proosa, kenttäpastorin puheen referointia) (TS: 145)

162 Kariluoto yritti vielä epätoivoisesti. Oli jo annettu käsky *lopettaa turha **uhraaminen***, mutta hän kuvitteli vielä saavansa rynnäkönnistymään. (TS: 162) (proosa)

389 Keskeyttäminen olisi tehnyt tähänastiset ***uhrit*** aivan turhiksi. (proosa, Kariluodon sisäistä keskustelua)

Kaisa Häkkisen NES (s.v. *uhri*) selittää sanojen kuuluvan kristillisen kirkon puolesta toimimisen keskeiseen sanastoon ja ne juontuvat alkuaan latinasta, jossa *offerre* eli *uhrin* etymologisen kantasanan merkitys on ’tarjota, tuoda esiin’ (Häkkinen: 2004). Niinpä *uhri* on Tuntemattomassa sotilaassa uskonnosta ja sitä myöhemmässä kerrostumassa myös militaristissävyisestä isänmaallisuudesta ja myös nationalismista käyttövoimansa saava kuoleman kiertoilmaus. *Uhri*-sanueen käytön mielenrauhan intentio-funktio onkin erityisesti lohdussa ja lohdutuksessa, jotka ovat eräitä psykologisen mielipahan ja ahdistuksen lievittämisen ja täten myös toimintakyvyn säilyttämiseen pyrkiviä muotoja. Nostan tässä esiin huomioni, että myös kotirintamalla täytyi pystyä säilyttämään toimintakyky, jotta yhteiskuntajärjestys ja sen toiminnot säilyisivät.

Uhri-sanue implikoi *uhrin* oman viiteryhmänsä ihmisjoukon (ja näiden asuinmaita, omaisuutta, kulttuuria ja niin edelleen) **suojelemista** proponoivan vaikutuksen takia myös

yhteisöllisyyttä. Siksi kuolleen surijat eivät välttämättä tunne niin voimakasta henkistä ahdistusta kuin tuntisivat paljaan ja yksittäisen tai ”turhan” kuoleman kohdatessaan.

Kiertoilmauksen leksikaalinen ja semanttinen propositio on ’tarpeellinen’ tai ’epäturha kuolema’. [ELÄMÄ] on tässä [BIOLOGINEN TILA], [AINE], [OMAISSUUS], [VARANTO] tai [SUBSTANSSI].

[ELÄMÄ] ei mene uhrikuolemassa hukkaan, vaan [KUOLEMA ON MAKSU ~ LUNASTUS], arkisemmin [PÄÄSYLIPPU PELASTUKSEEN]. Tapauksissa siis toisintuu käsittemetäforayleistys [ELÄMÄ ON SUBSTANSSI ~ VARANTO ~ OMAISSUUS]. Yleistän asian; *uhri*-sanueen tapauksessa [ELÄMÄ ON VAIHDON VÄLINE]. Ihmisyhteisö antaa jumaluudelleen uhrin, ja tämä joko leppyä siitä tai palkitsee jotenkin.

Semanttisesti ollaan lähellä *uhri*-kiertoilmaussanuetta, kun [VAINAJUUS]-tilaan siirtyneitä nimetään sotadiskurssissa yleisesti *sankareiksi*. Kielitoimiston sanakirja (s.v. *sankari*) selittää, että *sankari* on urotöistä ja rohkeudesta kuuluisa henkilö eli heeros ja KS myös esittää esimerkin *kuolema*-yhteydessä, (KS, s.v. *kuolema*) *Kuolla sankarina oikean asian puolesta*. Esimerkissä (101) Rahikainen implikoi, että oman tykistön sotilaita kuolee siitä päätellen, että hän oli kuullut tuskanhuutoja.

(101) *Rahikainen kömpi petilleen ja puheli ennen nukkumistaan: ”Ranuja anto hetki sitten tykistölle. Sankarii tuo tuntu tekevän. Niin kuului huuto.”*
(TS: 166).

Uhri-kiertoilmaussanueen konnotaatioavaruus synnyttää empatiaa laajassa joukossa sekä kuollutta että tämän läheisiä kohtaan. Sama ahdistuksen lievittyminen ja torjunta koskee kuolemaa pelkääviä sotilaita *uhri*-kiertoilmauskuvassa. Kenttäpastorin puheessa hän torjuu jatkuvasti läsnäolevan konkreettisen hengenvaaran aiheuttamaa ahdistusta siten, että kuolema sodassa olisi jonkinlainen sovitus ja tekona jalo, kelpo työ. Uhrin sielu pääsisi ”hyvään paikkaan”, (vrt. yllä [PÄÄSYLIPPU PELASTUKSEEN]).

Kun mies kuolee *Tuntemattoman sotilaan sodassa*, on vainaja jonkinlainen tarjoiltu lahja ”Jumalalle” ja yhteisölle, ja näin kysymyksessä olisi siis oikeutettu ja ”motivoitu” kuolema. *Uhri* kun kuolee toisten puolesta näitä varjellen ja säästäten. Tässä ilmiössä elää

ikivanha totemismi-ilmio (ks. luku 1.3). Sankarihautauksen kiväärin- tai jopa tykinlaukauksineen voi näin rinnastaa *peijaisiin*. Kuoleman hetkellä olisi kenttäpastorin rukouksen jälkeen tavallaan jumalan antama lupa, oikeus ja vapaus kuolla (ja tappaa) pelottomasti ja rangaistuksetta. Niinpä pragmaattinen funktio on *uhri*-sanueen tapauksessa myös rohkaisussa. Joskus paatoksellinen rohkaisu kiertoilmauksin voi myös epäonnistua ja aiheuttaa päinvastaisen reaktion kuin mitä halutaan, ks. esimerkki 102.

(102) ”*Jopa piti soarnan. Millä ilveellä sitä tuollaisesta lähtöö ies tuonlainen eän? Mutta hirveitä se hoasteli. Myö jouvutaan pojat kalamistoihin. Sellaisia uhkauksia latel niin että karvat sitä vieläi törröttää niskassan pystyssä.*” (TS: 55)

Kenttäpastori rikkoo Gricen ensimmäistä maksimiam eli kvantiteetin maksimi. Ole niin informatiivinen kuin on tarpeellista, mutta älä ole liian informatiivinen (ks. luku 1.5).

3.8. Kirje – intertekstuaalinen tulkinta kuoleman kiertoilmauksissa

Romaanin sisäinen intertekstuaalisuus kuoleman kiertoilmauksessa nousee esiin muiden muassa seuraavassa esimerkissä. (Ks. myös luvut 3., 3.4 ja 3.11. ja pohdintaluku)

(103) *Taas hän kirjoitti kirjeen. Vuorelan jälkeen sellaista ei ollut tapahtunut. (TS: 163)*

Kyseessä on Kariluodon lähetille sattuneen kuoleman kiertoilmaus, josta kirjoitin jo aiemmin. Lähetin kuolema oli siis fyysisesti ja henkisesti erityisen tuskallinen. Romaanissa kuvataan, kuinka lähetti oli vaikeassa kuolemanhädässä. Lähetti kuoli Kariluodon käsiin tämän tapaillessa lähetin pyynnöstä tälle *Isä meidän* -rukousta. Tapaus masentaa Kariluodon hetkellisesti. Kariluoto oli kirjoittanut kirjeen jo aiemmin silloin, kun joukkue joutui ensimmäiseen varsinaiseen taisteluunsa, ja Kariluodon joukkueesta kuoli ensimmäinen asevelvollinen sotilas, Vuorela.

Kariluodon hahmoon Linnan koodaamassa tekstissä makroideologia (ks. ideologia, 1.6). on yhteiskunnallisesti militaristisen isänmaallinen, suorastaan fennomaaninen, mikä kulkee suvussa romaanin mukaan. Toisaalta Kariluoto on ideologialtaan tekstin perusteella myös herkkätunteinen, kiltti, tunteellinen ja vastuuntuntoinen. Koska tulikaste on lopulta sotilaallisesti onnistunut myös Kariluodon ansiosta, kohoo Kariluodon mieliala, ja tämän makroideologia laajenee. Tämä motivoi ensimmäisen kirjeen kirjoittamisen (104).

(104) *Miehet laskivat taakkansa maahan. Kariluoto sanoi melkeinpä liian juhlallisesti äskeisten tunteittensa nostattamana: ”Niin pojat, Vuorela **lähti** ensimmäisenä”. Onko ketään, joka on samalta seudulta kotoisin?” ”Toiselta puolelta pitäjää, en minä siviilissä tuntenut. Mökistähän se sieltä oli”. ”**Minä kirjoitan... Hyvä sentään panna muutama sana.**” Kariluodon tunne oli aito, vaikka sanat tulivatkin jostakin luetusta. He katselivat ahdistuneina. Pusero oli vatsan kohdalta verestä tahmea. (TS: 63)*

Sodan alussa Kariluoto ei vielä ollut paatunut rintamamies, ja hahmo sallii tekstin perusteella kohteliaisuuden ja lohdun ideologioiden vaikuttaa kirjeeseen taustalla, kun hän toimittaa kuolleen sotilaan perheelle kirjeen. Kun sota etenee, ja kuolema alkaa

arkipäiväistyä, lakkaa Kariluoto kirjoittamasta kirjeitään. Lähetin vaikea, hätää ja syvää sääliä herättävä kuolema on kuitenkin Kariluodolle niin intensiivinen psyykkinen kokemus, että hänen paatumuksensa rintamadiskursseja vastaan rakoilee, ja vanhat hienotunteisuuden, empatian, lohdun ja säälin ideologiat nousevat hetkeksi pintaan kirjeessä.

Ydinkielisenä, irrallisena ilmauksenahan *Taas hän kirjoitti kirjeen* (ja *Vuorelan jälkeen sellaista ei ollut tapahtunut*) ei ole tulkittavissa kuoleman kiertona. Ilmaus paljastuu kiertoilmaukseksi vain kontekstin ja romaanin sisäisen intertekstuaalisuuden perusteella. Lukijan täytyy ilmauksen käsittääkseen kuoleman kiertoilmaukseksi tietää, että Kariluoto on jo aiemmin kirjoittanut kirjeen, mistä kertoja on puhunut – kuolemanviestin Vuorelasta tämän omaisille. 'Kuolemanviesti' *kirjeen* parafrasina tai propositiona – tulkintana – ilmeneekin tässä vain **aktiivisen tulkinnan** kautta, kun *taas kirjoitettu kirje* ymmärretään 'kuolemanviestiksi' ja näin kuoleman kieroksi vain suhteessa aiempaan kirjeeseen (ks. Varis [Penttilä 1963, 505–506] 1998: 94). Esimerkissä (105) on ote Kariluodon toisesta kirjeestä.

(105) *Kirjoitan teille siksi, että minä hänet käskin sinne, missä hän kaatui, en syyllisenä, mutta tietoisena vastuustani.* (TS: 163)

Esimerkissä (104) Vuorelan kuolema toisintaa käsittemetaforamuotistoa ([SYNTYMÄ ON SAAPUMINEN]); [ELÄMÄ ON PAIKKA ~ TILA]; [KUILEMA ON LÄHTÖ]; [VAINAJUUS ON POISSAOLO]. Koska Vuorelan kuoleman tapauksessa syntymä on perifeerinen metaforan attraktio, olen merkinnyt sen suljemerkein. Kuoleman kiertoilmauksena (105) ”*Taas hän kirjoitti kirjeen*” ei siis ole transparentti eli läpinäkyvä. Vuorelan *lähtö* on taas jo kirjeen *kirjoittamista* helpommin kieliyhteisölle ymmärrettävä sen analogisuuden eli *kuoleman* samankaltaisuuden vuoksi [KUILEMA ON LÄHTÖ].

3.9. Tavallisen suruton poika kuoleman kiertoilmauksena

Samanlaista intertekstuaalista tulkintaa tarvitaan proosassa esiintyvän Hietasen kuoleman kiertoilmauslauseessa (109) ”*Kersantti Urho Hietanen oli tavallisen suruton poika.*” (TS: 378). Hietanen on jo aiemmin lausunut nämä sanat, kun aseveljet Rokka ja Vanhala olivat

pitäneet hyväntahtoisia leikkipuheita Hietasen rakastumisesta Komsomolin jäsenen Veeraan Petroskoissa. Hietanen todellakin oli rakastunut platonisesti Veeraan, vaan puheet rakastumisesta hän yritti tehdä tyhjiksi tekorehvaudella (esimerkki 107). Esimerkissä (108) Hietasen vajaan kolme vuotta myöhemmin on karmiva. Kranaatin sirpale on vetäissyt hänen kummankin silmämunansa auki, ja hän yrittää vieläkin makroideologiansa mukaisesti olla humoristinen ja helpottaa toisten ahdistusta. Esimerkissä (109) Hietanen kuolee, kun hän yrittää auttaa ulos palavaan ambulanssiin jääneitä haavoittuneita. Sillä kertaa kertoja kertoo tavallisen suruttomasta pojasta.

(107) *Nyt vasta Hietanen huomasi, että tässä tehdään pilaa hänen pyhimmistä tunteistaan, ja hän alkoi räyhätä miehekkäästi, yrittäen osoittaa hänkin puolestaan ettei hänenkään sielussaan ole mitään kaunista tai hyvää:*

*”Älkä luulka et mä täsä ensmätteks sulama ruppe. Mää en piitta semmottist yhtikä... En sit hiukkaka... **Mää olen tavalise surutoinen poika.** Mää en jumalaut piitta mistä! (TS: 240)*

(108) *Äänettöminä he jokainen vuorollaan koskettivat paarinaisaa puristavaa kättä. Valituksensa lomassa Hietanen yritti laskea leikkiä, tajuten hänkin tilanteen pingottuneen jäykkyyden: ”Silmi ei ol! Ei käy poramine! Kun kukaan ei vastannut, vaistosi Hietanen heidän osanottonsa, ja aivan kuin sitä torjuakseen hän alkoi mekottaa entiseen tapaansa: ”En mää välit. Mää en hual jumalaut. Mää olen tavalise surutoinen poika. Mää en välit pal semmottist.”*

(109) *Kun Hietanen sai toisen miehen ovelle, hän laskeutui autosta ja veti miestä ulos. Mies alkoi äkkiä hätäisenä huutaa: ”Kumarru, kumarru... Se näkee... Tuolla... Enempää hän ei ehtinyt, Suihku iski oviaukolle ja mies jäi siihen. Hietanen kaatui hiljaa kyljelleen. Pitkän aikaa tutisi ruumis, kun konekivääri suihku hakkasi sen reikiä täyteen. **Kersantti Urho Hietanen oli tavallisen suruton poika.***

Kersantti Penttisen *nahkurin orsissa* ei vaadita välttämättä intertekstuaalista tietoa tutkittavasta makrostruktuurista eli *Tuntemattoman sotilaan* kokonaistapahtumista. Tutkin sitä seuraavassa alaluvussa.

3.10. *Nahkurin orsilla tapaaminen* kuoleman kiertoilmauksena

Nahkurin orsilla tapaaminen on monitahoinen ja jokseenkin tunnettu¹⁸ ilmaus ja idiomin eli kiteytyneen sanonnan luonteen saanut hirtehin lausuma sekä kuoleman tai

¹⁸ Esimerkiksi silloinen Suomen pääministeri Paavo Lipponen (sd.) käytti lausumaa syksyllä 1996 eduskunnassa vastatessaan Mauri Pekkarisen (kesk.) kysymykseen onko toinen valtiovarainministeri Arja

tarkemmin [VAINAJUUDEN] kiertoilmaus. Idiomia on käytetty Suomen politiikan huipulla – virheellisesti. Sitä kannattaakin näine syine tarkastella perusteellisesti. Esimerkissä (110) kersantti Penttinen keskustelee nimettömäksi jäävän vänrikin kanssa, kun Penttinen valmistautuu osastoineen vastaanottamaan vihollisen hyökkäystä konekiväärinsä takana. Tilanne on suomalaisille äärimmäisen vaarallinen, sillä suuri vihollisosasto on valmistautumassa hyökkäykseen aistein havaittavasti. Vihollisen linjoista kuuluu kovaa melua ja moottorien ääniä.

(110) *Tilanteen vakavuus sai vänrikin ääneen toverillista sävyä, kun hän sanoi kersantille: ”Koita nyt siellä minkä voit. Ei se niiltäkään lennossa käy. Paksussa lumessa.”*

Kersantti lähti, heitti kiväärin olalleen, ja jonkinlaisen katkeran, toivottoman uhman vallassa hän sanoi:

*”Ei niitä hanki pitele. No, hei sitten. **Nahkurin orsilla tavataan.**” (TS: 259)*

SKS:n sananlaskututkijan Outi Lauhakankaan mukaan *nahkurin orsilla tapaaminen* on ’tasavertaisuutta kuoleman edessä’. ”Yleensä sanonta tarkoittaa, että kuolema korjaa erottelematta. Eli me kaikki lopulta olemme tasa-arvoisesti siellä nahkurin orsilla.” (HS:n internet-sivu 26.10.1996, viitattu 20.1.2022).

Ilmaus on karkea eli dysfemistinen (ks. dysfemismi, luku 2.3.3.2.). Se ei kierrä kuolemaa kaunistellen, mutta ei neutraalistikaan. Esimerkissä tulee jo esiin ilmauksen konteksti. Proosa nostaa esille eksplisiittisesti kiertoilmausta motivoivan ja produsoivan pelon, psyykkisen ahdistuneisuuden ja Penttisen psykologisen tilan, ja tilannekohtaisen ideologian eli *katkeran, voimattoman uhman*. Niinpä ilmauksen intentio näyttäytyy tutkimushypoteesini mukaisesti ahdistuksen helpottamisessa, toisin sanoen mielihyvän tavoittelussa¹⁹. Penttisen kiertoilmauksen propositionhan on, että ’(pian) ollaan vainajia’. Kuoleman eksplikointi vain ei käy sen tabumaisuuden vuoksi laatuun, koska se voisi uskomusmaailman mukaan tuottaa kuoleman paikalle. Silti äärimmäisen vaikeaa tunnelmaa on jotenkin kevennettävä. Penttisen pragmatiikka on puhua kuolemasta hirtehis-humoristisesti. Näinhän aiemmin mainittu Nirvikin (1944: 31) on katsonut; yhteisöjen on lopulta ollut pystyttävä kommunikoimaan kaikkein pelottavimmistakin

Alho (sd.) vuotanut Suomen Erm-tavoitteet Suomen ulkopuolelle. SKS:n sananlaskututkijan Outi Lauhakankaan mukaan (HS, 26.10.1996) Lipponen tosin käytti fraasia väärin sen ”nahkojemme sisällä olemme lopulta (kuoltuamme) kaikki samanlaisia” -merkitykseen nähden.

¹⁹ Tarkennan, että myös mielipahan minimointi on tässä tutkimuksessa yhtä kuin mielihyvän tavoittelu. Näin asian kokee myös Markku Varis (1998).

asioista. Kun eksplikoiminen ei ole käynyt päinsä, on ollut implikoitava kiertoilmauksin, ettei paha manaudu paikalle. Kuolema ei tässä katsannossa ”ymmärrä”, että siitä puhutaan, joten se pysyisi kiertoilmauksen avulla poissa. Tämä ilmiö on nähdäkseni rinnasteinen kuihtuneen metaforan kanssa, puhujat eivät proposoi metaforillaan tietoisesti manauksia tai vastaloitsuja.

Markku Variksen mukaan vahvasti affektiivisten sanojen käyttö on yksi tapa purkaa vihastumista kriisitilanteessa. Variksen mukaan on mahdollista, että semanttisesti assosiativisten sanojen käyttö voi olla merkinä puhujan sisäisistä patoutumista. (Varis 1998: 158) Varis jatkaa, että denotaatioita kätkevien kiertoilmausten esiintymisen intentiona saattaa olla tabujen tai muiden kieltojen aiheuttaman turhauman eli **frustraation** kanavoituminen. Tässä on nähdäkseni kyse juuri kyseisestä ilmiöstä. Penttinen purkaa voimatonta uhmaansa – joka on kuin parafraasi frustraatiolle – ilmaisemalla, että tavataan sitten nahkurin orsilla. Tällainen produsoitumislähde onkin myös oman ajatteluni taustalla siinä, ettei kiertoilmaus jokaisessa kiertoilmaustapauksessa selity puhtaasti ikivanhan tabuaiheen kiertämisellä edes vaistomaisesti. Varis kirjoittaa tästä samalla sivulla, että mikäli näin olisi, kiertoilmausten käyttökin selittyisi ensisijaisesti yksilön psyykkisten prosessien tuotteeksi eikä niinkään kulttuurikonvention käytänteeksi (Varis 1998: 158). Oma päätelmäni tästä asiasta kuitenkin on se, että nämä ilmiöt eli kulttuurikonventio ja henkilö- ja tilannekohtainen akuutti intentio, kuten Penttisellä, vaikuttavat päällekkäin, limittäin, ja lomittain – ja joskus toisinaan jopa täysin erillään toisistaan. (Ks. Madsen 1984: 187). Asia ei siis ole polaarinen. Ks. myös *männään sitten puunoksaan* alaluvussa 2.3.3.1 dysfemismien yhteydessä. ”*Männään puunoksaan sitten*” toisintaa kuoleman kiertoilmauksena samaa käsittemetaforayleistystä [YLÖS ON HYVÄ]; [ALAS ON HUONO] ja perusmetaforaparadigmaa kuin lauseke *nahkurin orret*. Tämä intuitiivinen yhteys on analogiassa *roikkumisen* kanssa. Vaikka orsi ja puunoksa maanpintaa ylempänä ovatkin, on kummassakin kuoleman kohdealueena [VELTTONA RIIPPUMINEN] etenkin kun asia ilmaistaan lentopommituksen alla.

3.11. Uskonnollisen rekisterin ilmeneminen kuoleman kiertoilmauksissa

[ELÄMÄ ON MATKA]-muotin matkan päämäärä voi olla myös uskonnollinen täyttymys. Kun Kariluodon lähetti kuolee, sanoo hän sanat (111) ”**Kuolema tulee... ei paarit. Minä menen isän tykö.**” (TS, 161) Isä on kotekstin ja kontekstin perusteella Jumalan kiertoilmaus, sillä Kariluoto lukee lähettelle tilanteessa hädissään *Isä meidän* -rukousta. Ja kristinuskon Jumala käsitetään uskontunnustuksessa sijaitsevan Taivaassa eli jossakin **ylhäällä** asuvaksi olioksi. Niinpä myös pystyakselisuuuntametafora [YLÖS ON HYVÄ] toistuu lähetin kiertoilmauksessa, jonka propositio on ’minä kuolen’. Perusyleistyksenä tässä toistuu [KUOLEMA ON MENO]; [VAINAJUUS ON PAIKKA]. Kun episteeminen tieto isän olipaikasta käsitellään kognitiossa, saa [YLHÄÄLLÄ ON HYVÄ] selityksensä. Sama koskee seuraavaa esimerkkiä muodossa [ALHAALLA ON HUONO].

Rahikaisen uskonnolliskontekstillisessä repliikissä (112) sivulla 49 näyttäyty implikaattuurisesti perusmetaforamuotti [ALAS~ALHAALLA ON PAHA~HUONO]. Samoin käy proosan osassa, jossa tekstissä on yksi *Tuntemattoman sotilaan kaatua*-sanueen edustaja. Ensyklopedinen maailmantieto helvetistä jonkinlaisena maanalaisena maailmana on tässä tietysti [ALAS~ALHAALLA ON HUONO]-muotin ilmentymä ja selitys. Primaaritasolla metaforamuotti on arkkimuotoinen [VAINAJUUS ON PAIKKA].

- (112) *He katselivat totisina, kunnes Rahikainen koputti kaatuneen kypärää kivää rinpiipulla ja sanoi:*
 – *Halloo. Sanohan onko siellä ryssän helevetissä kylmä?*
Vanhala katsoi toisia, mutta niin harvat hymyilivät, että hänkin pidätti nau runsa. Rahikainen kumartui ja alkoi irrottaa luutnantin arvomerkkejä (TS, 64).

Sanohan onko siellä ryssän helevetissä kylmä? on kokonaisen kysymyslauseen²⁰ muodostama kuoleman kiertoilmaus. Vain kuolleethan asuvat helvetissä, joten Rahikaisen dysfemistisen karkeuden propositio on, että ’tämä vihollisotilas on kuollut’ tai ’miltä tuntuu olla kuollut’. Tekstissä on myös selitystä sille, mikä on kiertoilmauksen pragmaattinen ja kielipsykologinen intentio. Rahikainen käyttää karkeaa kiertoilmausta huumorin ideologian ilmentymänä. Ilmaus pyrkii keventämään joukolle syntynyttä

²⁰ Kieliopillisesti virkkeeseen kuuluisi onko-sanan eteen pilkku, mutta olen kopioinut *Tuntemattoman sotilaan* tekstin sellaisenaan kirjan sivuilta.

psykkistä ahdistusta, jota kuolleen näkeminen tuottaa – olkoonkin että tämä on vihollinen. Ryhmän muut jäsenet eivät kuitenkaan yhdy tai reagoi näkyvästi tähän huumoriin, joka perustuu *ryssän helevetti* -lausekkeen käyttöön²¹. Tässä yhteydessä Rahikaisen repliikin Gricen maksimien yhteistyön periaatteen tavoittelu epäonnistuu, koska ilmaisu on liian karkea, eikä Rahikainen saa subjektiivista mielihyvää toisten sotilaiden reaktiosta. Poliittisesti ulospäin korrekti Vanhala tosin hihittelee pian jälkeensä yksinään Rahikaisen lausumalle:

(113) *Vanhala oli leirivartiossa. Hän kävellä töllötteli teltojen ympärillä silmät hymyn tirrissä: Halloo, sanohan onko siellä ryssän helevetissä kylmä. Häntä naurattivat Rahikaisen sanat, ja nyt hän naurovi vapaasti yksinään, kun ei tarvinnut välittää siitä, mitä muut arvelisivat.*

Lopulta Rahikaisen käyttämä kiertoilmaus täyttääkin pragmaattisen psykologista ahdistusta lieventävän tehtävänsä ainakin Vanhalan²² tapauksessa. Vanhalan nauru ja elehdintä kertovat vapautuneesta tunteesta.

3.12. *Koht sie saat nähä mite herra kutsuu omiaan* kuoleman kiertoilmauksena

Uskonnollinen rekisteri nousee esiin myös silloin kun Rokka tuhoaa Tuntemattoman sotilaan joukon selustaan kiertotietä pitkin pyrkivän vihollisosaston; ydinkielisesti ilmaisten

Rokka tappaa heistä muutamaa miestä lukuunottamatta jokaisen, romaanin mukaan 52 miestä. Hän puhuu kohtauksessa puolittain itselleen ja samalla sotamies Lampiselle, joka panostaa samaan aikaan Rokalle Suomi-konepistoolin lippaita näiden piilopaikassa.

²¹ Gricen maksimien mukaan Rahikaisen repliikissä rikkoutuu kohteliaisuuden ja liiallisen informaation välttämisen vaatimus. Huomattavaa on, että itse Tuntemattoman sotilaan proosassa ja monessa repliikissäkin kuolleita vihollissotilaista puhutellaan kohteliaisuuden ideologian mukaan kaatuneiksi siinä missä suomalaisiakin. Sanaa *ryssä* ei käytetä kuin dialogeissa. Tällekin löydetään kiertoilmaus, kun Vanhala puhuu romaanin loppupuolella puskaryssän sijaan pensasneuvostoliittolaisesta. Kyseessä onkin poliittinen korrektius, eräs kiertoilmauksen produsoijista (ks. esim. Varis 1998).

²² Taustaksi sanottakoon, että Vanhala hihittelee Tuntemattomassa sotilaassa sekä Suomen että Neuvostoliiton propagandalle, eikä hän tee pesäeroa näiden kahden välillä naurunalaisuuden kohteena. Vanhalaa käsittelevissä kohdissa näyttäytyy huumorintajun luonnollistuma ikään kuin myötäsentyisenä huumorintajuna, joka ei ota kantaa siihen, mihin huumori tai jopa pilkka kohdistuu. Kun Vanhala muistelee yksinään leirivartiossa Rahikaisen dysfemismiä, hän uskaltaa naureskella sille, koska hän on vapautunut ryhmän paineesta, mitä tulee kohteliaisuuden vaatimukseen. Ks. pohdinta, jossa Tuntemattoman sotilaan kirjoittaja Väinö Linna itse perustelee tällaista huumorin käyttöä.

(114) ”*Ai työ perkeleet. Työ ette tiijä mikä uottaa. Koht sie saat nähhä **mite herra kutsuu omiaan.***” (TS: 266)

(115) ”*Jos hyö mitä syntilöitä ovat tehneet, ni ann sie taivaan äijä heil anteeks. Mut piä kiirettä! **Niit rupiaa tulemaa justii.***” (TS: 266.)

Kummankin kiertoilmauksen (lihavoidut kohdat) propositio on että ’pian alkaa kuoleminen yhtä kuolemaa suuremmassa mittakaavassa’. Makroideologisesti suuntametaforamuottina on käsittemetaforayleistys [YLÖS ON HYVÄ]. Tämä kuitenkin vaatii aktiivista tulkintaa ja episteemistä tietoa maailmasta, sillä *kun herra kutsuu omiaan* ja tähän lausumaan lähikontekstisidonnainen *niit rupiaa tulemaa justii*, noustaan ainakin kristinuskon rekisterissä *ylös taivaisiin*²³ – paikkaan, jossa ”*taivaan äijän*” käsitetään oleskelevan. *Herra* on tässä *taivaan äijän* ja Jumalan parafrasi. Rokka siis on tavallaan lähettämässä vihollisia hyvään paikkaan, mikäli propositio käsitetään kirjaimellisesti luterilaisessa katsannossa. Käsittemetaforamuottiparadigmama [ELÄMÄ ON PAIKKA ~ SIJA]; [KUOLEMA ON LÄHTÖ]; [VAINAJUUS ON PAIKKA ~ SIJA ~ MATKA].

Linna kertoo Rokan esikuvasta Viljam Pyykkästä Rajalan teoksessa (Rajala 2020). Esimerkissä (116) implikoituu Rokan esikuvan Pyykkään kylmä ideologia kuolemaa ja vihollisen elämää kohtaan, mikä vaikuttaa myös Rokan repliikkeihin *Tuntemattoman sotilaan* tekstissä. Nostan Rokan biografisen esikuvan puheen esiin todistamaan, että tekstissä ilmenevä kova makroideologia tuottaa semanttisesti dysfemistisiä kiertoilmauksia, mikä toistuu Rokan repliikeissä. Makroideologiallista kovuuttahan osoittaa romaanissa myös Lehto, joka ei edes valitse kiertoilmausta vastatessaan

²³ Apostolien uskontunnustus:

Minä uskon Jumalaan,
Isään, Kaikkivaltiaaseen,
taivaan ja maan Luojaan,

ja Jeesukseen Kristukseen,
Jumalan ainoaan Poikaan, meidän Herraamme,
joka sikisi Pyhästä Hengestä,
syntyineitsyt Mariasta,
kärsi Pontius Pilatuksen aikana,
ristinnaulittiin, kuoli ja haudattiin,
astui alas tuonelaan,
nousi kolmantena päivänä kuolleista,
astui *ylös taivaisiin*...

(EVL.fi.)

Hietaselle että ”*kuoli*”, kun Hietanen kysyy, mitä sotavanki oli tehnyt. Relevanssi tässä tutkimukselleni on se, kuinka biografinen tieto henkilöstä ja tämän persoonasta on Variksen väitöskirjan mukaan **legitimoitu metodologinen keino** tutkia, miten henkilö käyttää kieltä; tässä tapauksessa nimenomaan kuoleman kiertoilmauksissa. Näyte kertokoon historiallisen Rokan eli Viljam Pylkkään suhtautumisesta ja ideologiasta vihollisen tappamiseen, kun Väinö Linna lainaa Pylkkään muistoja vastaavasta tilanteesta Rajalan toimittamassa teoksessa.

(116) ”Jumalauta kun mie lasetin, mie aattelin että mitä siä vainajat aatteloo, perkele tämmösest tärinästä”, hän sano. Joo. ”Mutta kyl tuleminekii loppu.” (Väinö Linna; Rajala 2020, 148)

3.13. *Elämän riistäminen* ja ironia kuoleman kiertoilmauksessa

Tässä alaluvussa käsitelen proosassa esiintyvää kuoleman kiertoilmausta, kun suomalaiset teloittavat rangaistukseksi kaksi omaa sotilastaan. Esimerkeissä näyttäytyy edustavasti hypoteesini mukaista henkisen tuskan minimointia ja torjuntaa. Esitän tilannetta edeltävän näytteen *Tuntemattomasta sotilaasta* esimerkissä (116).

(116) *Toinen miehistä oli kookas ja suoraryhtinen. Vaalea tukka oli sekaisin otsalla, ja hän pyyhkäisi sen kädellään ylös. Hänellä oli hyvin miehekkäät ja lujat kasvot, ja hämärässäkin näkyi niiden **tehostetun kova ilme**. Hän katsoi luutnanttia, mutta tämä väisti, sillä hän ei kestänyt tuota syvältä polttavaa katsetta, jollaisen vain lähestyvän kuoleman tietoisuus voi ihmisen silmästä kirvoittaa.* (TS: 249)

Nämä kaksi nimettömäksi jäävää sotilasta olivat karanneet vartiopaikaltaan ja jättäneet palaamatta sinne, minkä vuoksi heille on langetettu kenttäoikeuden istunnossa kuolemantuomio. Suomalainen sotilaspoliisiosasto laittaa rangaistuksen käytäntöön ja teloittaa eli tappaa sotilaat ampumalla. Tekstissä (esimerkki 116) nousee esiin teloitetuista toisen, nuoren ja uhmakkaan miehen tuore välinpitämättömyyden ideologia kuolemaa kohtaan ja tämän muuttunut makroideologia. Tekstin *riistämiseen* perustuva kiertoilmaus perustuu siihen, että nuoremman kuolemaantuomitun *elämän riistämisessä* [ELÄMÄ ON HENKILÖKOHTAISTA OMAISUUTTA ~ OMAA ~ OMA ~ (PERUS)OIKEUS]; [KUOLEMA ON RIISTO ~ RYÖSTÖ ~ VARKAUS]; [VAINAJUUS ON PUUTE] -paradigman mukainen. Tuore makroideologia on siksi, että

(117) *Sillä tänä aamuna, vietettyään yksitoista tuntia pimeässä saunassa kuoleman seurassa hän oli täysikasvuinen, suuren elämäkokemuksen omaava mies (TS: 251).*

(118) *Vanhempi mies koetti hajottaa ajatuksiaan saadakseen ne pysymään pois koko tapahtumasta. Nuorempi taas tunsi raivokasta vihaa teloittajiaan kohtaan. Hän käsitti nuo sotapoliisit vihollisikseen, jotka riistivät hänen elämänsä. Ja vaistomaisesti hän itse ylläpiti vihaansa, aivan kuin tajuten että se piti hänen päätään pystyssä ja teki siten kuoleman helpompaaksi. (TS: 250).*

Esimerkin tekstissä vanhempi kuolemaantuomittu yrittää torjua varman kuoleman tuottamaa psyykkistä ahdistuneisuutta ”hajottamalla ajatuksiaan”. Tekstissä tämä näkyy eksplisiittisesti. Sama ilmiö on taustalla tutkimushypoteesissani eli jos kuolemaa ei ajattele, se ei ehkä ilmesty paikalle. Tämä tilanne tosin on verrattuna muihin romaanin kuolemanvaaroihin erilainen; kuolemaa ei voi estää suojautumalla poteroon, painumalla maata vasten tai muuten, ainoastaan ihme voisi pelastaa miehen. Vrt. luku 1.11., jossa Koskela neuvoo, ettei ainoaansa kannata kauppaamaankaan ruveta. Näillä miehillä ei ollut mahdollisuutta olla kauppaamatta ainoaansa (elämäänsä). Se otettiin heiltä pois ilman korvausta.

Nuorempi kuolemaantuomittu torjuu kuoleman kauhua suggeroimalla esteeksi vihan tunteen, eli hänen ideologiansa kuolemaa kohtaan on viha. Hän toimii jopa käytännön pragmaattisesti pitämällä sananmukaisesti päätään ylhäällä eli leukaansa pystyssä. Samalla tekstissä näyttäytyy halveksinnan ja lakonisuu-den ideologia, joka päättää teloituskohtauksen alaluvun otsikossa näkyvään kuoleman kiertoilmaukseen, jonka aktiivista tulkintaa vaativa propositio on ’(kävipä niinkin, että) kaksi ihmistä kuoli ~ tapettiin’.

(119) *Kiväärien yhteislaulus pamahti. Miehet saunanseinustalla vaipuivat lumeen. Sotapoliisit alkoivat hätäisinä ja hellävaraisen kunnioittavasti korjata ruumiita.
Aika sai jälleen tapahtuman täytteen.*

Joskus jää lukijan tulkinnan varaan, onko missä tahansa tekstissä tai muussa puheaktissa esiintyvä ilmaus **ironiaa**. Kuten Katharina Barbe Variksen mukaan huomauttaa, ei keskustelumaksiimien rikkominen ole jokaisessa ironian kontekstissa selvää (Varis 1998: 129; Barbe: 1995, 29). Ilman kontekstia ja vieläpä biografista tietoa (Rajala: 2020 mts.) siitä, että teloitus oli todella Linnan rykmenttiä ja Linnan joukkoa masentava

tapaus, se myös rikkoisi riittävän informatiivisuuden maksimia alittamalla sen. Huomattakoon, että ironia on Leechin mukaan myös (sekundäärinen) maksimi eli ohjenuora ja keskustelun periaate, eli se on yksi keskustelun ydinmooottoreista (ks. Varis 1998, 129; Leech 1983: 82, 142–143).

Kiertoilmaus on joka tapauksessa yksiselitteinen. Markku Varis ottaa kantaa vastaavanlaiseen tapaukseen (1998: 129). Hänen mukaansa ironian tunnistaminen edellyttää tietoa aiemmista keskusteluista ja sopimuksista eli intertekstuaalisista viesteistä (Varis: 1998, 129–130; [ks. myös Gibbs 1994: 436–438]). Lähitekstistä ja koko romaanin kontekstista ja intertekstuaalisuudesta on tulkittavissa, että kyseinen kiertoilmaus tosiaan on ironiaa. Kiertoilmauksen eräs propositio onkin, että ’tulipa siinä sellaistaikin tehtyä kuin tapettua pari omaa sotilasta, siksi että he kieltäytyivät palaamasta vartiopaikalleen’. Tällekin tapaukselle on historiallinen esikuva, joka Linnan mukaan (Rajala: 2020) masensi ja katkeroitti hänen joukkoaan Syvärin lähellä. Niinpä taustalla vaikuttavat kiertoilmauksen produsoivat ideologiat – eli makroideologia – ovat mainituissa mielentiloissa ja mentaliteeteissa. Myös Linnan biografinen tieto tukee tapahtuman autenttisuutta, mikä on tärkeää kiertoilmauksen käsittämiseksi ironiaksi. Muita ironisia, vähintään kyynisiä kuoleman kiertoilmauksia ovat muun muassa Rahikaisen estelevä vastaus, kun häneltä pyydetään tupakkaa, ja oli pyydetty, että maksu suoritettaisiin seuraavista päivärahoista (esimerkki 120). Esimerkin kuoleman kiertoilmauksen propositio on ’ei tässä tiedä, onko päivärahoista savukkeet maksava enää elossa, kun on päivärahojen maksupäivä’.

(120) *Joku pyysi velaksi seuraaviin päivärahoihin asti, mutta Rahikainen kielsi: ”Tässä tiijä kuka seuroovat päivärahat kuittoo. Kuka niistä sitten vastoo.”*
(TS: 48)

Palaan vielä teloitukseen seuraavassa esimerkissä, koska sen jälkeen saadaan edustava esimerkki propagandan suostuttelevasta diskurssista (ks. johdanto; Varis 1998: 206; Hemánus 1975: 15), kun majuri ja pataljoonan päällikkö Sarastie puhuu omalle pataljoonalleen tapahtumasta. Teloitus ei ole sattunut *Tuntemattoman sotilaan* joukon konekivääripataljoonassa. Kuoleman kiertoilmaus on Sarastien implikoima uhkaus siitä, että myös ”meidän pataljoonassamme” voidaan ottaa käyttöön sotaväen rikoslain ankarin rangaistus eli teloitus. Propagandaa tässä on Sarastien ”toivo” ja ”usko” että hänen joukossaan ei hänen muistiinpanonsa lukeminen ole edes tarpeellista. Uhkailu onkin

suostuttelevaa diskurssia. Loppu ”mutta jos tarvitaan...” on huonosti verhottu tappamisen uhkaus.

- (121) ”Niin, tämä tuomio on pantu täytäntöön, jotta niskoittelijat sen vuoksi, että niskoittelijat näkisivät ettei armeijalla ole varaa leikinlaskuun. Minä toivon ja minä uskon, ettei tällaisen lukeminen tässä pataljoonassa ole tarpeellista. **Mutta jos tarvitaan, tulee sotaväen rikoslaki täytäntöön kaikessa ankaruudessaan.**”

3.14. *Heikot sortuu elon tiellä* kuoleman kiertoilmauksena

Käsitemetaforamuottina kysymyksessä on konventionaalinen ja yleinen perusmetafora [ELÄMÄ ON MATKA]. Metaforaparadigmana taas [SYNTYMÄ ON MATKAN ALKU]; [ELÄMÄ ON MATKA]; [KUOLEMA ON MÄÄRÄNPÄÄ]; [VAINAJUUS ON PAIKALLAANOLO]. Käsitemetafora [ELÄMÄ ON MATKA] on luvun 3.5. otsikossa transparentti eli läpinäkyvä, yleisesti ymmärrettävissä ja jo kielen tekstirakenteessa näyttäytyvä ilmiö, jota on selitetty jo luvussa 1.4 (ks. sitä). Niinpä perehdyn semanttisesti samansukuiseen lausekkeeseen *sortua elon tiellä*, joka siis toistaa aiemmin mainittua lakoff-johnsonlaista yleistystä [YLÖS ON HYVÄ]; [ALAS ON HUONO].

(122) ”*Yhen asjan mie kuitekii tiijän*”, puheli Rokka. ”*Liikuntasota tuop taas nälän. Asemasovas annos sut sut riitti ko ei liikkunt, mut nyt alkaa pojat taas muruloihe kerruu.*”
”*Heikot sortuu elon tiellä, mutta jätkä sen kun porskuttaa.*” (TS: 350)

KS (s.v. *sortua*) määrittelee sanan ”*sortua*” käsitteellisiä propositioita näin (viitattu 25.9.2022):

3. *kukistua, joutua häviöön, hävitä, raueta; menehtyä, nääntyä, tuhoutua, kuolla.*

Karthagon sortuminen.

Napoleon sortui vallanhimoonsa.

Joukkue sortui heikkoon puolustuspeliin.

Sortuneet haaveet, unelmat.

Väite sortuu omaan mahdottomuuteensa.

Sortua raskaan työtaakan alle.

Heikot sortuu elon tiellä, jätkä sen kun porskuttaa

Yleiskielisintä merkitystä kuvataan listassa 1 KS:ssä näin: (sivuun viitattu 25.9.2022)

1. *luhistua, romahtaa, hajota, pudota, levitä, painua kokoon; tuupertua, lyyhistyä.*

Elon tiellä sortuminen kuoleman kiertoilmauksen käsittämisenä vaatii jonkin verran aktiivista tulkintaa eli asian päättelyä kiertoilmaukseksi ja tietoa puhehetken ulkoisesta maailmasta sekä deiktisestä avaruudesta. Samoin se vaatii aktiivista tulkintaa siksikin, sillä Linna käyttää stilistisesti muutamaa idiomia toistuvasti; tämä sama idiomia on esiintynyt jo romaanin alkupäässä, kun joukko oli terve, sodankäynnillisesti naiivi ja innostunut. *Jätkä sen kun porskuttaa* taas merkitsee sitä, että nuori ja terve jatkaa [ELON TIETÄ], kun taas heikot sortuvat tällä matkalla.

3.15. Propaganda kiertoilmauksen produsoijana Tuntemattomassa sotilaassa

Esimerkissä (123) on romaanin proosan²⁴ ensimmäinen varsinainen kuoleman kiertoilmaus *kaatua*, joka onkin kontekstissaan kuin kuoleman arkkieufemismi, vulgääriä ilmausta käyttääkseni oikea mallikappale. Kysymyksessä on Viktor Rydbergin runo *Ateenalaisten laulu* (suom. Yrjö Veijola). Linna on upottanut runon sanat proosaan tekstin käsitellessä suomalaisten asenteita jatkosotaan ja sotaan yleensäkin talvisodan jälkeisessä revanssihengessä. Teksti kertoo eräänlaisesta suomalaisen sotamiehen mediaani- ja perustyyppistä ”Mäkisestä”, jonka makroideologiaa proosa ylimalkaisesti kuvailee. Esimerkki siis perustelee sitä, kuinka *kaatua*-sanue kuuluu suostuttelevaan diskurssiin ja propaganda on sen primus motor. Esimerkissä on kahden kerroksen propagandaa, joita kertoja kommentoi.

(123) ”*Kaunis on kuolla kun urhona kaadut taistellen puolesta maas.*” *Kan sakoulussa oli sillä yritetty jalostaa tuota sankarimieltä, joka ilmeni tuvan tyhjentämisessä. Kauniimmin oli tuon yltiöpäisyyden tultava näkyviin. Mutta ei näiden miesten mieli ottanut syttyäkseen sanoista, joita joku ontuva mies oli sepitellyt. ”Siellä Hellaassa, silloin oikein vanhaan aikaan, meinaan, kun ei Suomea vielä ollutkaan.”*

Herroille sellaiset laulut sopivat, sillä suomalainen kansanmies tietää tavallisen hyvin, mitä herrojen päässä on. Paremmiin heidän mieltään nostattivat kertomukset miehistä, jotka hyppäsivät panssarivaunun päälle ja vetelivät rautakangella konekiväärien piiput väärään. Se muistutti enemmän noita kotoisia sankaritarinoita. Sellaisessa heidän suomalaisuutensa ylevöityi. Sillä tavoin he olivat isänmaallisia. - - sellaisenaankin hän sai kelvata astumaan maailmanhistorian nie luun. (TS: 6.)

Esimerkissä on kysymys suostuttelevasta diskurssista. Periaatteessa mainonnassa ja pääkirjoitusten kaltaisissa suostuttelevissa diskursseissa on kyse manipulaatiosta ja **propagandasta**, jossa viestinnän tehtävänä on suostutella yksilöitä tai ryhmiä toimimaan tavalla, jolla he eivät muuten käyttäytyisi (Varis 1998: 206; Hemánus 1975: 15). Esimerkiksi Rydbergin runo on tällaista suostuttelevaa diskurssia. Siinä houkutellaan varsinkin nykyään pateettiselta näyttäytyvään isänmaallisuuteen vedoten kuoleman *kauneuteen* ja *estetiikkaan*, kun kuolema tapahtuu kotimaata puolustavassa

²⁴ Romaanin ensimmäinen kuoleman kiertoilmaus on romaanin nimi *Tuntematon sotilas*.

sodassa (vrt. *kirkastuminen* luvun 3 johdannossa). Esimerkissä tavallaan suostutellaan kuolemaan. Episteemisen tiedon mukaan kuolema ei kuitenkaan ole oikeastaan koskaan kaunis, ei ainakaan täydellisesti. Niinpä kysymys säkeessä on oikeastaan hypereufemistisesta rakenteesta. Mukana on tässäkin esimerkissä *Tuntemattoman sotilaan* yleisin kuoleman kiertoilmaus *kaatua*, runossa se lisäksi esitetään hyvin eksplisiittisesti kuoleman kontekstissa – tavallaan *Ateenalaisten laulu* kävisi yksinään jopa selitykseksi koko eufemismille esimerkiksi semantiikan ja viestinnän oppikirjoihin.

3.16. Muita kiertoilmaustapauksia ja -rakenteita

Tuntemattomassa sotilaassa on useita mielenkiintoisia ja osin intertekstuaalisia ja aktiivista tulkintaa vaativia kiertoilmaustapauksia, joita esittelen vielä. Taustalla näissä esimerkeissä toimii muun muassa huumorin ideologia kuolemanpelon torjunnassa ja sitä kautta toimintakyvyn ja itsensä hallinnan säilyttämisessä. Esimerkissä (124) Vanhala sanoo Honkajoelle, että ”*Kyllä minä haetaan pääsen. Jollen tonne niin omaani.*” (TS: 428). Kysymyksessä on tilanne, jossa Jalovaaran, Vanhalan, Määtän ja Honkajoen muodostama osasto pyrkii saamaan takaisin menetetyn taisteluhaudan. Kiertoilmauksen propositio on, että ”ellen pääse taisteluhautaan, pääsen hautausmaan hautaan.” Henkisen olon helpottaminen leksikaalisina keinoina ovat tässä huumori ja ironia. Vanhalan pragmaattinen intentio on helpottaa sekä omaa että taistelutovereiden pelkotilaa ja ahdistusta hengenvaarallisen tehtävän edessä, jossa he onnistuvatkin. (Ks. luku. 1.11., jossa esitellään Vanhalan henkilöä.)

Huomionarvoinen on myös ideologialtaan kohteliaan hienovarainen, silti sotarekisteriä toistava naapuriosaston kalpean vartiomiehen kiertoilmaus Koskelalle, kun Hauhia on kuollut vihollisen tarkka-ampujan täysosumasta. (125) ”*Pankaahan uusi vartiomies ja pyyhkikää vanha muonavahvuudesta.*” (TS, 315). Vaikka Hauhiaa oli perehdytetty, patistettu ja opetettu pitämään päänsä taisteluhaudan alapuolella, haksahuttaa hän vihollisen harhautukseen, alkaa tähdätä vihollisen puolelle ja saa tarkka-ampujan luodin päähänsä ja kuolee heti. Intentiona on helpottaa hieman järkytystä, mikä nuoren tulokkaan turha kuolema aiheuttaa. Hauhia oli jermujen joukossa muutaman päivän sodassa palvelut asevelvollinen täydennysmies, jonka lapsellisuudelle naureskeltiin hyväntahtoisesti ja hänestä pidettiin.

Hauhian kuolema jaksoi tuottaa voimakkaan järkytyksen eli affektion vielä turruttavan asemasotavaiheen loppupuolella. Tämän takia tapahtuma on painava attraktiokeskus jopa paatuneissa rintamamiehissä. Kun Hauhian varusmiestoverit tulevat käymään tapaamassa Hauhiaa, sanoo Koskela näille että (126) ”*Asia on niin ikävästi että Hauhia meni. Siinä eteisessä on ruumis*”. Kuoleman järkytystä kuvaa se kielen ulkopuolinen seikka, että Koskela tilaa Hauhian kuoleman jälkeen tykistöltä keskityksen vihollisen aseisiin, sillä verukkeella, että vihollisen asemissa olisi havaittu poikkeavan aktiivista toimintaa, vaikka näin ei ole. Koskelan reaktio on järeä sotatoimi tuon vaiheen sodassa, koska vihollista on erikseen kielletty ärsyttämästä.

Vanhoissa veteraaneissa herää korostettu sympatia nuorten sotilaiden kuolemia kohtaan romaanin edetessä. Varsin pienestä ikäerosta huolimatta näiden silmissä he ovat vasta lapsia, ja lasten kuolema onkin universaalisti semanttisesti erityisen raskas ja kiertoilmauksen attraktiokeskus attraktiokeskuksen sisällä (ks. luvun 3 johdanto, jossa Variksen mukaan Luchtenberg pitää nuorten [kylläkin luonnollisia ak. huom.] kuolemia erityisen ahdistavina, johtopäätöksen voi kuitenkin yleistää myös väkivaltaiseen kuolemaan).

Vertailuna edelliseen TS:n sivulla 92 (esimerkki 127) eli paljon aikaisemmin kertoja jo implikoi paatuneisuuden vaikutusta mielialoihin. Välitön kuolemanpelko on silloin hellittänyt taistelun jälkeen, ja tunnelma on riehakas. (127) *Kaatuneita tuskin muisteli kukaan. Oltiin vain iloisia siitä, että itse oltiin elossa.* (TS: 93).

Perusuniversaali [AIKA ON RAHAA], [ELÄMÄ ON AIKAA], niinpä [ELÄMÄ ON RAHAA], [KUOLEMA ON MAKSU][VAINAJUUS ON VARATTOMUUS] -paradigma saa syntagman useaan otteeseen *Tuntemattomassa sotilaassa*. Esimerkki (128) *Jorma Kariluoto oli maksanut veronsa ihmisten yhteiselle tyhmyydelle.* (TS: 392). Esimerkin vero on kapteeni Jorma Kariluodon elämä tämän turhassa kuolemassa. Kariluodon on komentanut tähän tehtävään vastenmielinen hahmo everstiluutnantti Karjula, ja Suomen jo varmasta tappiosta katkeroituneena hän suoritti sen käytännössä tahallaan kuolemaansa saakka; hänen fennomaniasta nousevan makroideologiansa särkyminen tappion edessä oli konvertoitunut varman tappion edessä piittaamattomuudeksi jopa omaa elämää kohtaan.

(129) *Kun luoti sattui, laukesi hänen mielensä omituiseen vapautuneisuuteen. Kolme sekuntia hänellä oli aikaa tajuta kuolevansa, mutta niinä kolmena se kuntina hän pelkäsi kuolemaa vähemmän kuin koko sodan aikana milloin kaan. Hän oli melkeinpä tyytyväinen, kun hän hämärtyneessä tajussaan to tesi: ”Nyt ei enää... Nyt se **loppui**. (TS: 392)*

Niinpä kyynisesti voidaan tehdä johtopäätös, että toisinaan [ELÄMÄ ON PAIKKA] -muotissa [ELÄMÄ ON VANKILA] [KUOLEMA ON VAPAUTUS] ja [VAINAJUUS ON VAPAUS]. Tämä paradigma kuvaa myös itsemurhan tai pitkittyneen tuskallisen kuoleman järjestystä sekä sodassa että yhteiskunnassa yleensä. (Ks. Lehdon kuolema s. TS: 37; [esimerkki 15]), Myös Varis kirjoittaa Sumeassa kielessään itsemurhan kiertämisen jopa jonkinlaisena vaatimuksena journalismissa (Varis 1998: 173). Esitän seuraavassa tekstinäytteessä esimerkin asiasta

Varsinkin itsemurhaan suhtauduttiin vielä 1980-luvulla ja 1990-luvun alussa erittäin varovaisesti. Itse asiassa sainkin toimittajan työtä tehdessäni kuulla, ettei itsemurhista ole lupa kirjoittaa. Kiellon taustalla oli olettaus, että itsemurhauutiset provosoisivat lukijoita jäljittelemään tehtyjä tekoja. (Markku Varis 1998: 173).

Varis jatkaa aiheen käsittelyä siten, että kuitenkin näistäkin asioista on pakko pystyä puhumaan, etenkin kun tekijä on yhteiskunnallisesti merkittävä ihminen. Näin kävi vuonna 1988 kun Nokian silloinen toimitusjohtaja Kari Kairamo tappoi itsensä. Varis käsittelee myös musiikkitoimittaja ja -kriitikko Seppo Heikinheimon kuolinuutisointia Helsingin Sanomissa vuonna 1997. Hän lainaa suoraan Helsingin Sanomia: *Musiikkitoimittaja Seppo Heikinheimo kuoli Helsingissä maanantai-iltana. Kuolinsyy oli itsemurha. Hän oli 58-vuotias ja syntynyt Helsingissä 3.6.1938. (HS, 28.5.1997).* (ks. Varis 1998: 173; Helsingin Sanomat 28.5.1997). Kalevassa Heikinheimon kuolemaa käsiteltiin verhotummin kuin Helsingin Sanomissa

Musiikkitoimittaja, fil.tri. Seppo Heikinheimo kuoli äkillisesti tiistaiyönä Helsingissä. Hän olisi täyttänyt 59 vuotta 3. kesäkuuta. (Kal 28.5.1997). (Varis 1998: 173; Kaleva 28.5.1997).

Variksen mukaan (1998: 173) Kaleva-tekstinäytteessä lingvistisesti oleellista on, että se rikkoo Gricen riittävän informatiivisuuden maksimiamia jäädessään siitä vajaaksi. Kuoleman tavan implikatuurista kiertoa Kalevan esimerkissä on muoto ”kuoli

äkillisesti” (ks. Varis: 1998, 173). Se vihjaa rakenteellaan, ettei hän kuollut äkilliseen sairauskohtaukseen tai esimerkiksi auto-onnettomuuteen vaan johonkin muuhun äkilliseen. Lukija voi päätellä, että kyseessä on oman hengen riistäminen. Itsemurha onkin tabu tabun sisällä. Myös sotamies Ukkola tekee itsemurhan romaanin loppupuolella, kun hän ei enää jaksaa kärsiä tuskiaan.

(130) *Ukkolan kantajatkaan eivät enää keskustelleet. Ei jaksanut. Äänettä, pönistukseen keskittäytyneinä he raatoivat, ja paareilla huohotti ja yski Ukkola yhä lisääntyvien tuskien vallassa. Kolmen aikaan aamuyöstä, kun sa rastus jo alkoi voimistua, ampui Ukkola itsensä Sihvosen kiväärillä, jonka tämä oli jättänyt nojalleen parinaisaa vasten heidän istuessaan tauolla.*

[ELÄMÄ] on taas [RAHAA] kun Rahikainen kommentoi tapahtumaa.

(131) *Rahikainen sanoi heidän lapioidessaan. ”Tuon nyt ois kestänyt, mutta jokkainen tekkö **tilinpeätöksen** mielesä mukkaan.”*

[ELÄMÄ ON RAHAA] toistuu myös vänrikki Jalovaaran repliikissä esimerkissä, kun hänen joukkueensa onnistuneesti vyöryttää vihollisen asemia, kyseessä on tappamisen kiertoilmaus

(132) *”Tarkkaan pojat... **Lopputili** pojat... Sitä mitä ovat pyytäneet.”* (TS: 429)

[ELÄMÄ ON AIKA]; [KUOLEMA ON PYSÄYTYS~PYSÄHDYS~KATKO]; [VAINAJUUS ON AJATTOMUUS] -paradigma saa ilmiäsun esimerkissä (133)

(133) *Kunnianhimoinen alikersantti oli joukkueenjohtajan kaaduttua kuvitellut tekevänsä teon, joka kerralla veisi hänet korkealle. ”Nyt pojat mentiin”. Neljän askelen syöksyn hän ehti tehdä joukkueenjohtajana, kun **pk.suihku katkaisi unelmat ylenemisestä iankaikkisesti**. (TS: 79.)*

Tämän kiertoilmauksen tehokeino näyttää uskonnollisävyiseltä kevyen ironiselta päätökseltä. *Iankaikkisesti* on KS:n mukaan (s.v. *iankaikkisesti* – adverb, vars. usk. ikuisesti, aina, sivuun viitattu 8.4.2026) *ikuisesti* unelmat ylenemisestä katkaissut pikakiväärिसuihku, joka siis kohdistuu nimettömäksi jäävään alikersanttiin. Kiertoilmauksen intentio-funktio on myös kiivaan, tiiviin ja verisen bunkkerilinjan

murtamisvaiheen (TS: 73–84 eli Tuntemattoman sotilaan III luvun II alaluku) stilistisessä tehostamisessa, sillä kerronta on ko. luvussa erikoisen tiivistä ja jännittävää.

4. PÄÄTÄNTÖ- JA POHDINTALUKU

4.1, Tulosten koonti

Hypoteesini oli tutkimuksen alussa se, että kuoleman kielellisen kiertämisen perimmäinen syy on välttää psyykkistä ahdistusta jättämällä puhumatta suorasukaisesti ja ydinkielisesti eli eksplisiittisesti kuolemasta. Toisin sanoen kiertoilmauksen käytön intentio-funktiona on mielihyvän tavoittelu, joka tässä tutkimuksessa rinnastuu mielipahan minimointiin. Väitin, että taustalla on myös alitajuinen tai tajuinen uskomus siitä, että ydinkielinen, suorasukainen eli eksplikoiva ilmaisu saattaisi uskomusmaailmassa manata tai tuottaa kiertoilmauksen tarkoitteen eli kuoleman paikalle, ja kiertoilmausta käyttämällä tämä vältettäisiin. Ks. luku Hypoteesin todistelu oikeaksi (kappale 4.2.)

Tutkimuskysymykseni olivat:

- (1) millaisia kuoleman kiertoilmauksia *Tuntemattomassa sotilaassa* on, ja
- (2) miksi niitä käytetään

Kysymykseen (1) sain tutkimuksessani runsaasti vastauksia ja kysymykseen (2) vielä runsaammin vastauksia, sillä ”miksi kiertoilmauksia käytetään”-muoto salli laajan aineiston käsittelyn. Mielipahan minimointi oli hyperonyymi vastauksille kysymykseen ”miksi niitä käytetään”, ja näitä tapoja on romaanissa paljon ja rönsyilevästi. Mainittakoon kohteliaisuus, lohtu, unohdus, kuolema-ajatuksen torjunta, luonteen kovettaminen, suostuttelu, uhkailu, sitoutuminen, uhma, raivo, hätä ja itsesuggestio. Käsittelen tarkemmin kysymysten vastauksia alaluvussa 4.2. ja sille alistetuissa alaluvuissa.

4.1.1 Hypoteesin todistelu oikeaksi

Katson että olen saanut vahvistusta tutkimushypoteesilleni. Olen saanut koottua tukea lähdekirjallisuudesta todistelulle, jossa kiertoilmausten käyttö tai kuoleman eksplikoimisen välttely helpottaa todellisuuden kestämistä rintamaolosuhteissa, ja että romaanissa esiintyvien kiertoilmauksen päätehtävät ovat neutraloida ja torjua lamauttava kuolemanpelko – täten **kuoleman kierto parantaa sotilaan toimintakykyä**

tai joissakin tapauksissa säilyttää tai herättää sen. Sillä tavalla sotilaan mahdollisuudet säilyä elossa parantuvat.

Näin kuoleman eksplikoinnin välttämisestä Väinö Linna kertoo professori Panu Rajalan toimittamassa *Päivä on tehnyt kierroksensa – Väinö Linna kertoo* -teoksessa.

(134) Kyllä siellä tällöistä huumoria paljon viljeltiin. **Sillä ohitettiin se asia, joka syvemmillä oli ehkä erittäin ahdistava ja raskas**, mutta tässä *pinnassa* siten puhuttiin tuommoisen huumorin kautta. **Jos olisi joku vakavissaan mennyt sanoon että: ”Jumalauta pojat, meistä kuolee nyt niin ja niin monta varmasti”, niin se olisi ollut kauhea psyykkinen tilanne. Se on voimakasta torjuntaa tämä rintamahuumori, tällöisessä mielessä.** (Väinö Linna; Rajala 2020, 153–154).

Tekstinäytteessä Linnan haastattelu todistelee oikeaksi ajatustani, että kuoleman kiertoilmauksen syynä on *Tuntemattomassa sotilaassa* psyykkisen ahdistuksen, pragmaattisesti kuolemanpelon, välttäminen; kääntäen verrannollisesti se on mielihyvän tuottamista muun muassa mielenrauhana. Kiertoilmaus tuottaa toiminnan malliin eli skeemaan oman sävynsä pitkin sotilaan toimintakyky säilyi ja kuolemanvaara väheni. Näytteessä Linna puhuu itse mustan huumorin rekisteristä ja diskursseista niin, että puhe on *voimakkaasta torjunnasta tällöisessä mielessä*. Ja ”*tällöinen mieli*” oli, tosin implikaattuurisesti, silti niin selvästi, että sillä on todistamisvoima, kuolemanpelon kukistamisen intentio-funktio. Tutkimuksessani tulee näytetyksi myös se, että ”jinxäminen” on mahdollinen ja todellinen ilmiö, jos se aiheuttaa ihmisessä psykosomaattisen reaktion kuten toimintakyvyn halvautumisen, kuitenkin vain niiden joukossa, jotka osallistuvat toimintaan. Kotisohvalta se ei onnistu esimerkiksi Leijonien jääkiekko-ottelua katsoessa, vaan kentällä ja vaihtopenkillä kyllä aivan kuten sodassakin.

4.2. Tutkimuskysymyksiin vastaaminen

Olen mielestäni onnistunut vastaamaan onnistuneesti myös tutkimuskysymyksiini, eli **millaisia** kuoleman kiertoilmauksia *Tuntemattomassa sotilaassa* on ja **miksi** niitä käytetään. Ensimmäinen kysymys sai vastauksia aina brutaaleista dysfemismeistä, pikimustan huumorin sävyttämiin kiertoilmauksiin ja yleisiin, pateettisiin ja taiteellisiin eufemismeihin. Kuoleman kiertoilmaukset olivat useimmiten mahdollista käsitellä käsittemetaforina, joista lakoff-johnsonlainen yleistys [YLÖS~YLHÄÄLLÄ ON HYVÄ] ja [ALAS~ALHAALLA ON HUONO] oli yleisin muotti *kaatua*-eufemismin korkean taajuuden vuoksi. Siirtymämuottiverbit *mennä* ja *lähteä* toistuivat myös merkitsevän usein.

Sanaluokista verbi toistui useimmiten kiertoilmauksissa. Stilistisesti taitavia laajoja asiayhteyksiä oli joitakin kuten ”sellaisenaankin hän sai kelvata astumaan maailmanhistorian nieluun” tai ”aika oli saanut jälleen tapahtuman täytteen”. Dialogissa nousivat esiin Rokan yksinpuhelut, kuten kun tämä pysäyttää neuvosto-osaston suokoukkauksen ”Jos hyö mitä syntilöitä ovat tehneet, ni ann sie taivaan äijä heil anteeks. Mut piä kiirettä! **Niit rupiaa tulemaa justii**”, kersantti Penttisen ”nahkurin orsilla tavataan”, Rahikaisen ”männään sitten puunoksaan” ja Koskelan ”**ei sitä taas tarvitse ainootansa kauppaamaankaan ruveta. Kyllä ne sen mielellänsä ottavat, kun vaan saavat. Tähtäin vyön kohdalle, se on paras, ja siitä se selviää. On muistettava, että eivät ne ihmistä kummempia ole nekään. Lyijyä ne tottelee niinkuin kaikki muutkin**”.

Jälkimmäiseen tutkimuskysymykseen voi vastata luotettavasti, että eksplisiittinen ilmaisu on syvällä kulttuurissamme vaikuttavassa uskomuksessa ja jopa tuntemuksessa, että puhuminen suoraan kuolemasta voisi tuottaa kuoleman paikalle. Niinpä kuoleman eksplikointi on ahdistavaa ja tätä ahdistusta vältetään kiertoilmausten avulla. Kiertoilmausta käytetään kuolemasta sen edellä, sen aikana ja sen jälkeen, jotta kuolema neutraloituisi. Sodassa ei ole mahdollista jäädä vaalimaan suruaan kuten rauhan aikana, joten tällaiset leksikaaliset keinot ovatkin tarpeen.

Edelleen mietin, että missä ja miksi lopulta kulkevat kiertoilmauksen rajat; milloin jokin ilmaus saavuttaa sellaisen semanttisen keikahduspisteen, että se erkaneekin ydinkielestä, ja siitä tulee kiertoilmaus? Tai milloin semanttinen saturaatiopiste (tästä käytin termiä *semanttinen taakka* tiivistämisen ja havainnollistamisen vuoksi) kasvaa niin suureksi, että sen vetovoima kykenee tai oikeastaan sille syntyy sosiolektinen paine kaapata itselleen kiertolaisia? Onko päinvastainen ilmiö eli semanttinen keveys taas toisinaan syy esimerkiksi muoti-ilmausten käyttöön? Aina ei ehkä edes tiedetä mistä varsinaisesti puhutaan esimerkiksi narratiivi-sanaa käytettäessä.

Nämä tulokset olen saanut aikaiseksi yhdistelemällä aiempaa kognitiivisen semantiikan tutkimusta, etenkin kiertoilmaus- ja metaforatutkimusta, puheaktiteoriaa, sanamagiatutkimusta etenkin karhusta, Linnan biografista tietoa, diskurssitutkimusta, intuitiotani, introspektiotani ja aineistoni minulle läpikotaista tuttuutta. Mukana on ollut myös muiden alojen tutkimuksia, joissa on käsitelty sodan sanastoa.

4.3. Kertausta – Kariluodon tulikaste, Kaarna ja *Ateenalaisten laulu*

Yksi selkeimpiä esimerkkejä kuoleman ajattelun välttämisestä ja kielellisten käsitteiden ja propagandankin purkamisesta toimintakyvyksi on Kariluodon tulikaste, johon palaan vielä kerran, koska esimerkki on informatiivisesti niin tiheä. Siinä toistuvat käsittemetaforaparadigmat, suuntametaforat ja moni muu keskeinen kiertoilmauksen ja yleensä kognitiivisen semantiikan sekä diskurssien tutkimuksessa tarvittava käsite kuten ideologia ja rekisterit.

Neljännän joukkueen johtaja Kariluoto ei uskaltanut jatkaa tulikasteessaan *Ateenalaisten laulun* miettimistä kohtaan ”*urhona kaadut*” saakka (ks. luvut 3 ja 3.1.1). Hyökkäys pysähtyi. Hän ei tilanteessa päässyt toimintakyvyttömyydeltään eteenpäin, vaan jäi makaamaan suolle tulen alle, jolloin nelosjoukkueen muidenkin miesten eteneminen pysähtyi. Silloin Kaarna tulee kannustamaan kaksikymppistä Kariluotoa esimerkissä (134).

(134) *He* (Kaarna ja lähetti Mielonen ak. huom.) *saapuivat suolle ja Kaarna aloitti heti: ”Mikäs täällä? Mitä minä näen? Nyt, nyt te olette vallan erehtyneet. Ei sotaa näin käydä... Eheii. Eheii. Ei tämmösestä sodasta tule niin mitään. Mennäänpäs mokoman suon yli, että heilahtaa. Siellä jo toiset ovat naapurin asemassa. Miehet nostelivat päätään. Kariluoto sen sijaan painoi sen yhä syvemmälle. Katkera häpeäntunne oli täysin halvannut hänet. Kaarna asteli hänen viereensä ja sanoi ystävällisellä äänellä: ”Koitetaanhan uudelleen vänrikki. Kyllä se lähtee.” Sitten kapteeni veti syvään henkeä. Hän astui eteenpäin tikkusuorana. Vain poskipäissä eli hiljainen värinä, kun hän astui kylkimyyryä niinkuin myrskyä vastaan kuljettaessa. Ääni särkyi kun hän huusi: ”Hakkaa päälle pohjan poika!”*

Suorasuuntaustykin täysosuma osuu tässä kohdassa Kaarnan lonkkaan, ja tämä kuolee nopeasti. *Mielonen ymmärsi, että loppu oli tullut*. Seuraava kotekstissa esiintyvä esimerkki todistelee vielä sitä, että Kariluodon makroideologian vaikutus yhdessä pragmaattisen kielenkäytön, kielenulkoisen tapahtuman (Kaarnan kuolema) ja kognition yhteistyönä voi tuottaa toimintakyvyn palautumisen jopa täysin epätoivoiselta näyttävässä tilanteessa.

(135) *Kun Kariluoto tajusi kapteenin vaipuvan kasaan, tyrmistyi hän kokonaan. Kurkkuun nousi pala ja silmiin kohosivat kyynleet. Lopullisen tappion tunne kuristi häntä. ”Eteenpäin, eteenpäin”, komensi hän itseään, mutta ruumis ei totellut. Hätäntyneessä mielessä alkoi jyskyttää: ”joukon maine... joukon maine... vimmassa taiston... vimmassa taiston... vanhuksen kuolevan näät”.*

Hänen kätensä kourivat suopursunvartta. Hän kuuli lääkintämiehiä huudettavan ja yritti nousta. Jostakin sielun pimennosta nousi kuvia. Isä ja äiti, jotka ylpeilivät hänestä tuttavilleen. Toverit, joiden kanssa oli iloittu sodan syttymisestä. Suomi saisi hyvityksen... Ja sitten nousi mieleen Sirkka.

*Se ajatus oli nujertaa hänet. Kaarnan **kaatumisesta** ei ollut kulunut kuin kymmenkunta sekuntia, kun Kariluoto nousi. Hän kuuli mielettömästi karjuvansa: ”Hakkaa päälle pohjan poika! Eteenpäin pojat. Tulta munille. Kimp-puun pojat! - - Toisella puolella juoksi sotamies Ukkola huutaen mielettömästi suu vaahdossa ja kainalostaan ampuen: ”Aaa... aa... aa... per...ke...le... aa... aa... aa...”.*

Esimerkin (135) aluksi suolla siis makaa toimintakyvytön, häpeän tunteesta kärsivä sotilas (**kasvot** ks. alla), ja taas Linna lainaa Kariluodon repliikissä *Ateenalaisten laulua*. Fennomaanisuuden makroideologia on sekä *Ateenalaisten laulun* että Kariluodon läpätunkema. Ja kun sotilaaksi iäkäs Kaarna kuolee, toistuu Kariluodon kognitiossa *Ateenalaisten laulun* kohta ”**Joukon maine (mustuvi aina), (kun) vimmassa taiston / (nuorien eessä sä vaan) vanhuksen kuolevan näät**”. Ateenalaisten laulu jatkuu näin: ”Nuorukaiselle kuolla kuuluu, kun hällä vielä kutrissa tuoksuavat nuorteat kukkaset on.” Niinpä Kariluoto on täysin murrettu, kun vanhuksen eli Kaarnan kuolema on *mustannut joukon maineen* – joukon, jonka edessä Kariluoto nuorukaisena jatkaa elämistään. Vaan sitten hänen mieleensä nousevat konseptit kuten läheiset, suur-Suomi, hänen tehtävänsä upseerina ja ratkaisevana triggerinä rakkaus Sirkkaan, jonka kanssa Kariluoto romaanin myöhemmässä vaiheessa meneekin naimisiin. Hän ei kykene pettämään morsiantaan; romaanissa mainitaan, että näiden kahden rakkaus on kehittynyt klassisen romanttisesti, ja Kariluoto tuntee tekstin perusteella olevansa Sirkalle eniten tilivelvollinen, se selviää tekstiyhteydestä. Hänen mieleensä on jäänyt intensiivisesti Kaarnan *hakkaa päälle*²⁵ -sotahuuto, ja hän saa käännettyä lamaavan häpeän tunteen uhkarohkeudeksi. ”*Hakkaa päälle*” onkin kuoleman kiertoilmaus, sen alkuperäinen intentio on ollut suomalaisten

²⁵ KS:n mukaan (s.v. *hakkapeliitta*, sivuun viitattu 10.4.2026) *hakkapeliitta*-sanaa olisi käytetty suomalaisista ratsusotilaista varsinkin 30-vuotisessa sodassa (1618–1648). Gabriel Reinin (1909) mukaan juuri *hakkaa päälle* -sotahuudon mukaan erikoisen rohkeat suomalaisratsusotilaat saivat nimen *Hakkapeliitat* jo Puolan sodassa (1600–1629). Myös Suojeluskuntien aikakauslehden nimi oli *Hakkapeliitta* vuosina 1925–1944. Sotahuuto on siis syvästi suomalaisessa militariassa ja sotahistoriassa.

sotahuudossa, kun he ovat hyökänneet vihollisen kimppuun. Se on käsky, jonka propositio on ”käy kimppuun väkivaltaisesti ~ tapa”. Myös ”tulta munille” on dysfemistinen kiertoilmaus käskylle ”tulta vihollista kohti ~ ampukaa vihollista” – tappamisen kiertoilmaus siis sekini.

Otin mukaan esimerkkiin myös Ukkolan ja tämän supisuomalaisen sotahuudon, jotta näkyisi, että myös muut miehet seuraavat Kariluotoa ja jakavat tämän mielentilan, mikä pelastaa Kariluodon kasvot ja puhdistaa hänen oman mielensä ainakin akuutista, syvästä häpeästä. Ukkolan sotahuuto on intentioltaan kuolemanpelon tukahduttamista (ks. luku 1.14., tarkemmin esimerkki [28]). Näin Kariluoto onnistuu suggeroimaan itsensä ja joukkonsa toimintakuntoiseksi kognitiivisin, konseptuaalisin keinoin, joita vahvistaa Kaarnan esimerkki; Kaarnahan on *Ateenalaisten laulun vanhus*, jonka kuolema *mustasi joukon maineen nuorukaisten edessä*. Siksi Kaarnan kuolema kuuluu tähän skriptiin olennaisesti.

Käsittemetaforamuotteja tässä on ainakin [VANHUksen KUOLEMA ON (NUORELLE SOTILAALLE) HÄPEÄ ~ KASVOJEN MENETYS], [HAKKAA PÄÄLLE ON YHTEISEN ASIAN SYMBOLI~YLISTYS~JATKUMO~SUOMALAISSUUS]. Kariluodon ja Sirkan rakkaus voidaan osittain sattumalta, silti osuvasti pukea aiemmin lainatun Lakoffin ja Johnsonin **uuden metaforan** esimerkkimuottiin [LOVE IS A COLLABORATIVE WORK OF ART] (ks. luku 2.1). Tämän tutkimuksen yhteydessä voidaan sanoa myös ironisesti että [WAR IS A COLLABORATIVE WORK OF ART] eli [SOTA ON YHTEISESTI RAKENNETTU TAIDETEOS].

Kirjoitin metaforamuoteissa kasvojen säilyttämisestä. Tämä on eräs paljon käytetyistä aiheista kognitiivisessa kielitieteessä. Varis kirjoittaa Sumeassa kielessään, että **kasvot** on alkuaan tuonut kielitieteen terminologiaan Erving Goffman, jonka mukaan kasvot voidaan käsittää ihmisen haluksi säilyttää itsestään myönteinen julkinen imago sosiaalisissa kontakteissa erilaisten kielellisten strategioiden avulla (Varis 1998: 183; Goffman: esim. 1971, 10–20). Penelope Brown ja Stephen C. Levinson pitävät kasvojen säilyttämisen edellytyksenä sitä, että sosiaalisen yhteisön jokainen jäsen tietää yhteisön jokaisen jäsenen halut ja toiveet – näinhän on ja näinhän käy Kariluodon joukkueelle Kariluodon johdolla. Brown ja Levinson jakavat kasvot käsitepariin **positiiviset ja negatiiviset kasvot**. Käsitteistä positiiviset kasvot tarkoittavat, että puhuja toivoo edes muutamien yhteisön jäsenen haluavan hänen kanssaan samoja asioita. Negatiiviset kasvot puolestaan sisältävät vaatimuksen, ettei kukaan estä tekijän toimintaa. (Varis

1998: 183; Brown–Levinson 1992; [1987]; 74–78). Itse kuolemanpelko ei Kariluodosta haihdu koko romaanin aikana kuin vasta hänen kaatuessaan, kuitenkin hän kukistaa sen sikäli, että kuolemanpelosta huolimatta hän kykenee jatkossa toimimaan. Ks. luku. 3.14.

Palaan vielä kohtaukseen, jossa Lehto oli ampunut sinänsä syyttömän sotavangin (ks. luku. 1.6). Tämä aiheutti ”köntymäisen rauhallisessa” Koskelassa ennennäkemättömän vastareaktion, Linna selittää tämän proosassa. Samalla nousee esiin kiertoilmauksen puutteen tuottama reaktio. Tässä rikottiin kohteliaisuussääntöjä ihmismielen todennäköisesti suurinta attraktiokeskusta eli kuolemaa vastaan. ”Mitä se teki?”, ”Kuoli”. - - *Tapaus ja sen repostelu oli herättänyt Koskelan mielessä tunteja, jotka hän oli kuvitellut haudanneensa talvisodan pakkasiin. Hän oli pyrkinyt unohtamaan kuoleman, omansa ja toisten pysyäkseen levollisena. Sitä rauhaa hän vaali, ja sen kohdan törkkimisestä hän oli vihainen.* (TS: 113; ks. luku 1.6.).

Edellä nähdään, että Koskela yrittää työntää asiaa pois mielestään *levollisena pysyäkseen* ja hermostuu kun taustalle painettua asiaa pöyhittää. Myös tässä kohtauksessa implikoidaan sitä, että kuoleman pitäminen poissa mielestä pitää sen totemismiuskomuksen mukaan myös poissa silmistä. Olen mielestäni onnistunut todistamaan oikeaksi tutkimushypoteesini siitä, että kuolemasta käytetään kiertoilmauksia psyykkisen ahdistuksen välttämiseksi. Vastaava esimerkki analyttisestä toiminnasta on Rokan pragmatiikka sekä puheissa että teoissa – kun sotamies Susi sanoo palavasta neuvostotankista, että tuo on hirveä tapa kuolla. Rokka vastaa: ”Älä kuule Tassu ala *tääl* säälittelemää. Tää ei kuule ole mikkää pyhäkoulu. Tääl pittää tappaa nii jot hitto. Ainha mie oon sanont jot ei tääl oo tarkotus kuolla vaa tappaa toisii. Muuten et elä itse.” Muistetaan, että sekä Rokan että Koskelan biografiset esikuvat olivat käyneet talvisodan, he olivat harjaantuneet tällaiseen käytännönläheisyyteen, mikäli näin banaalia ilmausta voi yleensä käyttää. Kenties esikuvat jäivät eloon tuon taidon torjua mielestään kuolemaa ansiosta.

4.4. Itsekritiikkiä ja jatkotutkimusaiheita

Tunnistan työssäni sen ongelman, että käytän kenties liaksi affektiivista tutkimusotetta. Välillä työ pyrkii rönsyilemään. Luultavasti tähän on syynä yhtä rönsyilevä ajatteluni, vaan tämä johtuu melko puhtaasti siitä seikasta, että olen syvästi kiinnostunut aiheestani

enkä haluaisi jättää kiveäkään kääntämättä, toisaalta haluaisin selittää vähän jokaista ilmiötä. Siksi työ on näin pitkä. Toisaalta myös jäi selittämättä tiettyjä keskeisiä termejä ja teorioita, on vain hyväksyttävä, että johonkin on lopetettava. Muotoilujen vaillinaisuus siellä täällä taas johtuu työni katkeamisesta maaliskuussa 2022; graduni piti olla alkuperäisen aikatauluni mukaan valmis vappuna 2022, ja työni olikin silloin tolallaan yhdessä muiden yhtä aikaa aloittaneiden graduseminaarilaisten kanssa.

Silti uskon, että työni on tuottanut myös innovatiivisia ja käyttökelpoisia ajatuksia kuoleman kiertoilmaisuista puhuttaessa. Ainakin uusia käsittemetaforamuotteja ja paradigmoja sekä esimerkiksi *vainajuu*s-käsitteen, joka on mielestäni käyttökelpoinen ja tarpeellinen, sillä se on eri asia kuin kuolema. Minulla oli myös jo kokonainen alaluku **semanttisesta naamiointitakin** valmiina (semantical camouflage), jossa jokin objekti kuten ihminen tai kotieläin kuten koira naamioitaisiin tai verhottaisiin leksikaalisesti, jotta paha ei objektia tavoittaisi. Kyseessä ei siis olisi manaus tai vastaloitsu vaan suojattavan tarkoitteen kutsuminen tietyin nimityksin kuten koirasta ”pikinokka” tai ihmisestä ”sankari”. Tässä olisi erinomainen jatkotutkimusaihe tai ainakin aihetta tulisi tutkia lisää verrattuna nykyiseen tutkimukseen. Semanttinen avaruuskoordinaatisto oli ehkä rohkeahkoa analyysiä, silti halusin jättää sen näkyviin, koska tunsin onnistuneeni jotakuinkin pukemaan mekaaniseen malliin ajattelumme [VAINAJUUS]-tilaan lähtijöistä ja menijöistä. Deiktinen keskus oli minulla myöhemmässä analyysissä vahvasti keskiössä. Deiktinen keskus nousi sattumalta esiin keskustelussa Jari Sivosen kanssa ja kiinnostuin siitä kovasti. Uudisyhdysynä makroideologia-käsitteen funktio taas on tiivistämisessä. Se esiintyy työssäni huomattavasti lopullista versiota harvemmin viimeisen läpikäynnin jälkeen. Ja onhan työni tuottanut jo tuloksiakin, kun Kotus otti varteensa palautteeni siitä, että KS:n määritelmä kiertoilmauksesta ei ole rinnasteinen käsite eufemismin kanssa, vaan jälkimmäinen jakaantuu myös dysfemismiksi ja eufemismiksi. Sanakirjaan saatiin palautteeni pohjalta uudeksi hakusanaksi ”dysfemismi”.

Jatkotutkimusaiheita tämä työ on siis tuottanut paljon. Esimerkiksi pelkästään sotapropagandan tuottamat kiertoilmaukset suostuttelevana diskurssina olisi produktiivinen. Eri kiertoilmaussanueet, etenkin *kaatua* ja *mennä* yksinään olisivat riittäneet gradun aineistoksi. Lisäksi tässä olisi myös diakroninen mahdollisuus vertailla Linnan tuotantoa 2020-luvun diskursseihin tai muihin kirjailijoihin käyttämällä

metodologisesti samaista puheaktiteoriaa kuin tässä tutkimuksessa. Voisi tutkia, millaista kuoleman tai laajennettuna sodan kiertoilmausmaailma on esimerkiksi meneillään olevassa Venäjän käynnistämässä Ukrainan hyökkäyssodassa tai Israel–Palestiina-konfliktissa?

Affektiivisuudesta huolimatta olen pyrkinyt jatkuvasti tieteelliseen objektiivisuuteen. Ilmiö ei ole vaikuttanut tutkimustuloksiin paitsi kenties niin, että olen omalla affektiivisuuden tajullani kyennyt erottelemaan runsaasti kiertoilmauksia ydinkielestä. Niinpä affektiivisuuden taju voidaan käsittää myös vahvuutena tutkimusotteessa. Puhuhan Variskin (1998: 247) **affektiivisestä kieliopista**.

Palataan vielä kuihtuneisiin tai pikemminkin turhiin kiertoilmauksiin. Kun ajattelee esimerkiksi sanaa ”*kertotaulu*”, joka voi aiheuttaa lapsissa myyttisiä presuppositioita, on kyseessä kiertoilmaus sille, että minkä lukumäärän tietyn numeron (0–9) kertaus synnyttää. Tämä asia nousi esiin eräällä kielitä käsittelevällä somefoorumilla. Aritmeettiset symbolit ovat nekin kiertoilmauksia kuten kertolaskujen ”x” (esim Varis: 1998, ”symbolit”). Ehkä opetus kannattaisikin aloittaa puhumalla, että esimerkiksi 6x6 tarkoittaa samaa kuin 6 ja 6 ja 6 ja 6 ja 6 ja 6 laskettuna yhteen – siinä kun on kuusi **kertaa** numero kuusi, ja vastaus on kahdesta numerosta koostuva luku 36. Näin myyttisyys ja salamyhkäisyys kenties lakkaisi verhoamasta sinänsä päivänselvää käsitettä. Sanan taulu-perusosa taas on epätransparentti, jota aikuisenkaan intuitiolla voi olla vaikea käsittää, kenties sen kielihistoria on luokkahuoneessa roikkuneissa kaaviomaisissa numerosarjoissa. Olisi myös arvioitava, kuinka lapsi tai kielenoppija pystyy tai on pystynyt käsittämään kognitiivista kieliooppia; millainen hänen metaforisen kielenkäyttönsä taso on?

Jälkiviisaana voi sanoa, että jo pelkästään *kaatua*-sanue olisi riittänyt gradun aiheeksi. Tämä kuitenkin selvisi vasta korpuksen keräämisen jälkeen ja analyysin ollessa jo pitkällä. Toisaalta myös muiden kiertoilmaustyyppien ja -sanueiden esille tuominen vaikuttaa työn diversiteettiin, ja näin se kattaa suuremman alan kiertoilmausten tutkimisessa.

Lähdeteosten suhteellinen iäkkäys johtuu eniten siitä, että itse *kiertoilmausta* ei ole tutkittu siinä missä metaforaa primaarisena tutkimusaiheena. Niinpä Variksen 1998

julkaisema väitöskirja oli tuorein väitöskirja itse *kiertoilmauksesta*. Metaforatutkimuksen selittämiseen käytin myös paljon aikaa ja sivuja. Välillä kävi jopa mielessä, että kumpaa tutkinkaan – kiertoilmausta vai metaforaa. Tällöin palasin siihen ajatukseen, että tutkin nimenomaan kiertoilmauksia. Vaikka kaikki kiertoilmaukset eivät olekaan metaforia, kulkevat nämä kuitenkin läheisesti toistensa kanssa, ja metaforatutkimus on välttämätön työkalu ja apu kiertoilmauksen analysoinnissa.

Minulla oli työssäni muutama esilukija. Heidän mukaansa data ja analyysi on pätevää ja mielenkiintoista. Olen saanut hyvää palautetta myös uusista termeistä kuten vainajuus, semanttinen taakka, deiktinen avaruus ja satelliitti-ilmaus. Tällaiset mielleyhtymät olen pukenut melko uskaliaasti sanoiksi tässä tutkimuksessa, koska uudet käsitteet ovat mielestäni hyvin käteviä. Tavoitteeni on ollut juuri tässä asiassa se, että kielentutkimus saisi uutta tietoa ja uusia ajatuksia. Tiivistettynä olen käyttänyt paljon introspektiotani. Marko Kantola kirjoittaa, että ”introspektion rooli korostuu hypoteeseja tai kyselytutkimuksen kohdalla tehtäviä laadittaessa, mutta **sillä on korvaamattoman tärkeä rooli myös tulosten tulkinnassa**” (Kantola 2019: 32).

Tämän työn tekeminen oli antoisaa. Tunsin löytäneeni oman erikoisalani lingvistiikan tutkimuksessa. Luin *Tuntemattoman sotilaan* 21. ja vielä 22. kerran keväällä 2026. Ja edelleen toivon, ettei Hietanen seuraavalla kerralla kuolisi.

LÄHTEET

Tutkimusaineisto:

Linna, Väinö 1954: *Tuntematon sotilas*, 1954. Porvoo: WSOY. 13. painos (1955)

Kirjallisuus:

- ALLAN, KEITH – BURRIDGE, KATE: 1991: *Euphemism and dysphemism. Language used shield and weapon*. Oxford University Press. New York.
- ASKE, JON 1989: *Path Predicates in English and Spanish: A Closer Look*. Proceedings of the Fifteenth Annual Meeting of the Berkeley Linguistics Society (1989), pp. 1-14.
- BARBE, KATHARINA 1995: *Irony in context. Pragmatics and beyond*. New Series 34. Amsterdam. John Benjamins Publishing Company:
- Brown Penelope – Levinson Stephen C: 1992. [1987]: *Politeness. Some universals in language usage*. Studies in interactional sociolinguistics 4. Cambridge. Cambridge University Press.
- CALAMNIUS, J.W. 1870: *Runousoppi*. Käännös Aristoteleen *Runousopista*. Gutenberg-projekti. <https://www.gutenberg.org/cache/epub/54728/pg54728.html>
- Cambridge Dictionary 2026 s.v. *unknown soldier*, Cambridge University Press & Assessment 2026. Cambridge
- DENNY, PETER J. 1977 & AL.: *Journal of Verbal Learning and Verbal Behavior*, 1. numero, 16. vuosikerta 16-20. Elsevier Inc.
- Dictionary of the English language*, Fifth Edition (2011) s.v. *jinx*. American Heritage. <https://www.thefreedictionary.com/jinx>. Sivuuun viitattu 22.11.2022.
- DEIGNAN, ALICE 2010: *The cognitive view of metaphor. Conceptual metaphor theory*. – Lynne Cameron & Robert Maslen (toim.), *Metaphor analysis. Research practice in applied linguistics, social sciences and the humanities* s. 44–56. London & Oakville: Equinox Publishing Ltd.
- DIJK, TEUN A. VAN 1995b: *Ideological discourse analysis. – Interdisciplinary Approaches to discourse analysis*. 135–161
- Evankelis-Luterilaisen Kirkon Internet-Sivut*. <https://evl.fi/tutki-uskoa/kirjat/uskontunustukset>, sivuuun viitattu 22.10.2022.
- EVANS, VYVYAN – GREEN, MELANIE 2006: *Cognitive linguistics. An introduction*. Edinburgh: Edinburgh University Press

- FONTAINE, JEANNINE 2007: Arvio kirjasta *Metaphor, metonymy, and experimentalist philosophy. Challenging cognitive semantics*. Tekijä: Verona Haser. – SKY Journal of Linguistics 20. S. 471–481.
- FREUD, SIGMUND 1989: *Toteemi ja tabu. Eräitä yhtäläisyyksiä villien ja neuroottisten sielunelämässä*. Suom. Mirja Rutanen. Helsinki: Love Kirjat.
- FROMKIN, VICTORIA – RODMAN ROBERT 1988: *An introduction to language*. Fourth edition. Holt, Rinehart and Winston Inc., New York
- GIBBS, RAYMOND W. JR. 1994: *Figurative thought and figurative language*. – *Handbook of psycholinguistics*. 411–446.
- GOATLY, ANDREW 2007: *Washing the brain. Metaphor and hidden ideology*. Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins.
- GOFFMAN, ERVING 1971: Interaktionsrituale. Über Verhalten in Direkter Kommunikation. Auf Deutch von Renate Bergstrassen und Sabine Bosse. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag.
- COOK, GRANGER JOHN 2018: Cross/Crusifixion. Brill Encyclopedia of Early Christianity Online. Verkkojulkaisu. Leiden ja Boston: Brill Publishers.
- GRICE, H.P. 1975: *Logic and conversation. Syntax and Semantics*. 41–58.
- HASER, VERENA: 2005 *Metaphor, metonymy, and experimentalist philosophy. Topics in English linguistics 49*. Berlin & New York: Mouton de Gruyter
- HAVU, TOINI 1954: *Purnaajan sota*. Kirja-arvostelu. Helsingin Sanomat 16.12.1954. Näköislehti internetissä. Puhtaaksi kirjoitettuna osoitteessa <https://www.hs.fi/kulttuuri/art-2000005424236.html> (Näin HS tilytti Väinö Linnan Tuntematonta sotilasta – arvostelut sytyttivät kiihkeät kirjasodat).
- HELÉN, OLLI 2005: *Tunnetko Tuntemattoman?* Tampere: Aamulehti.
- HEMÁNUS, PERTTI 1975: *Propaganda sanomalehdissä*. Otava: Helsinki.
- HUUMO, TUOMAS – SIVONEN, JARI 2010: *Leonard Talmy – Kognitiivisen kielitieteen klassikko*. – Pentti Haddington & Jari Sivonen (toim.), *Kielentutkimuksen modernit 95 klassikot. Kognitiivinen ja funktionaalinen kielitiede* s. 19–40. Helsinki: Gaudeamus.
- HÄMÄLÄINEN, MARTTI 1996: *Eros, väkivalta ja uskonto*. Atena Kustannus, Jyväskylä.
- HÄKKINEN, KAISA 2004: *Nykysuomen etymologinen sanakirja (NES)*. WSOY. WS Bookwell Oy: Juva. Kolmas painos (2007).
- HÄKKINEN, KAISA, 1994, *Kielitieteen perusteet*. SKS. Tammer-paino: Tampere. Seitsemäs painos (2007)

- JORDAN, JOHN E. 1965: *Using Rhetoric*. Harper & Row Publishers, New York.
- KALLIOKOSKI, KARBIENER, K. & STADE, G. 2009: *Encyclopedia of British writers, 1800 to the present*. 2. Infobase Publishing. Lontoo.
- KANTOLA, MARKO 2019: *Komppi kulkee: metaforisesti käytettyjen liikeverbien semantiikkaa rytmimusiikin kontekstissa*. Pro gradu -tutkielma. Suomen kieli. Oulun yliopisto.
- KARVONEN, PIRJO 1996: *Missä on taloustekstin ihminen? – Teksti ja ideologia*. 151–167.
- KETTUNEN, KEIJO 1983: *Kirjallisuus ja puhetoiminta - tutkimus puheaktiteorian soveltamisesta kaunokirjallisiin teksteihin: analyysiesimerkinä Hemingwayn novellituotanto*. Helsingin yliopisto, Yleisen kirjallisuustieteen, teatteritieteen ja estetiikan laitos. Nide 11. Helsinki: Helsingin yliopiston Yleisen kirjallisuustieteen, teatteritieteen ja estetiikan laitoksen monistesarja.
- KOSKI, MAUNO 1992: *Erilaisia metaforia*. Metafora. 13–32.
- KS = *Kielitoimiston sanakirja*. 2022 ja 2026. Helsinki: Kotimaisten kielten keskus. Verkkojulkaisu. Kotimaisten kielten keskus ja Kielikone Oy 2022 ja 2026
- KÖVECSES, ZOLTAN – BENCZES, REKA 2010: *Metaphor*. Oxford: Oxford University Press.
- LAKOFF, GEORGE – JOHNSON, MARK 1980: *Metaphors We Live By*. London: The university of Chicago press.
- LAKOFF, GEORGE 1987: *Woman, fire, and dangerous things. What categories reveal*
- LAKOFF, GEORGE – JOHNSON, MARK 2003: *Metaphors we live by*. Toinen, uudistettu painos. London: The University of Chicago Press.
- LAULAINEN, EMILIA 2016: *Sotaisat sävelet - Laulut propagandana Suomessa, Saksassa ja Neuvostoliitossa toisen maailmansodan aikana*. Pro gradu -tutkielma. Jyväskylän yliopiston historian ja etnologian laitos. *about the mind*. Chicago: The University of Chicago Press.
- LEECH, GEOFFREY N. 1981: *Semantics. The Study of Meaning*. Second edition. Penguin Books, Harmondsworth (Middlesex).
- LEINO, PENTTI 1993: *Polysemia – kielen moniselitteisyys. Suomen kielen kognitiivista kielioppia 1*. Kieli 7. Helsinki: Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- LINNA, VÄINÖ 2000: *Sotaromaani – Tuntemattoman sotilaan käsikirjoitus, 2000*. Helsinki: WSOY.

- LOPAKKA, SAMI 2002: *Rannalla ihanan maan - Kuolemaan suhtautuminen ja kuoleman metaforat kuolinilmoitusten muistosäkeistöissä*. Pro gradu -tutkielma. Oulun yliopiston suomen kielen laitos.
- LUCHTENBERG, SIGRID 1985: *Euphemismen im heutigen Deutsch. Mit einem Beitrag zu Deutsch als Fremdsprache*. Frankfurt am Mein: Peter Lang.
- LUKES, DOMINIK 2008: Arvio kirjasta *Metaphor, metonymy and experientialist philosophy. Challenging cognitive semantics*. Tekijä: Veronica Haser. – *Cognitive Linguistics* 19. S. 313–324.
- MADSEN, K.B. 1994: *Yleinen psykologia*. Espoo: Weilin+Göös
- MANNINEN, JUHA 1987: *Dialektiikan ydin*. Oulu: Pohjoinen.
- MANNINEN, TUOMAS: 2012. *Teilaus teki bestsellerin*. Lehtiartikkeli. Ilta-Sanomien erikoisnumero 29.11.2012. Sanoma: Helsinki
- MATTILA, PEKKA ET AL. 1970: *Sananiekka. Kielen ja tyylin opas*. 6. painos. Helsinki: Kirjayhtymä.
- MÄGISTE, JULIUS 1982: *Estnisches etymologisches Wörterbuch* (1-12. Moniste. Helsinki 1982-83.
- NIKANNE, Urpo 1992: *Metaforien mukana*.
- NIRVI R. E. 1944: *Sanankieltoja ja niihin liittyviä kielenilmiöitä itämerensuomalaisissa kielissä*. Riista- ja kotieläintalous. SKST 223. Helsinki.
- NIVA, MERVI 2019: *Lyhyt taival on riemusta murheeseen: ilon ja surun kielentäminen populaarimusiikissa*. Pro gradu -tutkielma. Oulun yliopisto. Suomen kieli.
- NORRI, ILKKA 1988: *Eufemism och icke-eufemism inom begreppsältet 'död' i svenskan*. Joensuun yliopiston kielitieteellisiä tutkimuksia 10.
- NS = *Nykysuomen sanakirja* 1966.
- ONIKKI-RANTAJÄÄSKÖ, TIINA – SIIROINEN, MARI 2008: Johdanto. – Tiina Onikki-Rantajääskö & Mari Siirainen (toim.), *Kieltä kohti* s. 8–23. Keuruu: Otava
- Oxford English dictionary* internetissä s.v. *proposition* 17.12.2021 <https://www-oed-com.pc124152 oulu.fi:9443/view/Entry/152801?rskey=JKLUuy&result=1&isAdvanced=false#eid>
- PENTIKÄINEN, JUHA 2005: *Karhun kannoilla*. Helsinki: Etnika.
- PENTTILÄ, AARNI 1960: *Suomen kielioppi*. Toinen, tarkistettu painos. WSOY: Porvoo.
- POYATOS, FERNANDO, 1983: *New Perspectives in Nonverbal Communication. Studies in Cultural Anthropology, Social Psychology, Linguistics, Literature and Semiotics*, Pergamon Press, Oxford.

- PRATT, MARY LOUISE, 1977: *Toward a speech act theory of literary discourse*. Lontoo: Indiana University Press.
- RAPAPORT, WILLIAM J. & AL 1995: *Deictic centers and the cognitive structure of narrative comprehension*. Artikkele. Center for Cognitive Science State, University of New York at Buffalo.
- RAPOLA, MARTTI 1944: *Merkityso pillinen väitöskirja itämeren suomalaisten kielten alueelta*. – Vir. 182–187.
- RAUTIO, TONI 2003: *Sotamies Rahikainen – Miehen roolit sodassa*. Pro gradu - tutkielma. Kirjallisuustiede. Jyväskylän yliopisto.
- RAHTU, TOINI: 1991: *Pahan professorin kaksiteräinen kieli. Mikä panee tulkitsemaan tekstin ironiseksi?* – Leikkauspiste. 107–123.
- RAJALA, PANU (toim.) 2020: *Päivä on tehnyt kierroksensa – Väinö Linna muistelee*. Siltala. Helsinki.
- ROSCH, ELEANOR H. 1973: On the Internal Structure of Perceptual and Semantic Categories. –Cognitive Development and the Acquisition of Language 111–114.
- ROSCH, ELEANOR H. 1977: Classification of real-world objects: Origins and representations in cognition. *Thinking*. 212–222.
- SAARIKOSKI, PENTTI 1977: *Runousoppi*. Käännös Aristoteleen runousopista. Otava. Helsinki.
- SAARIO, TAPIO 1996: *Kuka kukin oikeasti on, hakemisto fiktiivisten henkilöiden esikuvista kotimaisessa kaunokirjallisuudessa*, Helsinki: BTJ Kirjastopalvelu Oy.
- SKES = *Suomen kielen etymologinen sanakirja, s.v. kaataa*. Suomalaisen kirjallisuuden seura: Helsinki.
- SIVONEN, JARI 2005a: *Mutkia matkassa. Nykysuomen epäsuoraa reittiä ilmaisevien verbien kognitiivista semantiikkaa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1017. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- SLOBIN, DAN I., HOITING, NINI: 1994 *Reference to movement in spoken and signed languages: Typological considerations*. Annual Meeting of the Berkeley Linguistics Society. S. 487–505.
- SOLIN, ANNA 1995: *Ideology, power, interpretation – an assesment of the social theory of critical linguistics*. – Interdisciplinary Approaches to Discourse Analysis 162–180.
- STORBOM, NILS-BÖRJE 1963: *Väinö Linna – Kirjailijan tie*, Porvoo: WSOY.

- Suomen elokuvasäätiö 2022*: verkkojulkaisu 9.9.2022. <https://www.ses.fi/tietoa-elokuva-alasta/tilastointi-ja-tutkimus/katsotuiimmat-kotimaiset-elokuvat/>
- TALMY, LEONARD 2000: *Toward a Cognitive Semantics*, Cambridge, Massachusetts, Lontoo, Englanti: The MIT Press.
- TIITTULA LIISA 1992: Puhuva kieli. Suullisen viestinnän erikoispiirteitä. Helsinki, Finn Lecture.
- TIITTULA, LIISA & NUOLIJÄRVI, PIRKKO 2013: *Puheen illuusio suomalaisessa kaunokirjallisuudessa, Suomalaisen kirjallisuuden seuran toimituksia 1401*. Vantaa: Hansaprint.
- THOMPSON, JOHN B. 1984: *Studies in the Theory of Ideology*. Oxford: Polity Press.
- VARIS, MARKKU 1998: *Sumea kieli – Kiertoilmauksen muoto ja intentio nykysuomessa*. Väitöskirja. Oulun yliopiston suomen kielen laitos, saamen ja logopedian laitos. Suomalaisen kirjallisuuden seuran toimituksia 717. Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura.
- VARPIO, YRJÖ 2000: *Sensuroitiinko Linnan Sotaromaani? Sotaromaanin prologi*. WSOY: Helsinki.
- VIIKARI, AULI 1990: *Lyriikan runousoppia. – Runousopin perusteet*. 37–102. Helsinki: Gaudeamus.
- VUORI, JARI 1997: ”Vaihda taloa, jos ei tahti maita.” *Syällisyysilmaisut sairaalaorganisaatiossa. – Kielen vallassa*. 202–219.
- VÄLIMÄKI, SUSANNA 2008: *Miten sota soi*. Väitöskirja.
- WIKIMEDIA COMMONS 2026: *Eixos.jpg*, verkkojulkaisu. Sivun viitattu 9.4.2026 <https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Eixos.jpg>
- WRIGHT, GEORG HENRIK von 1993: *Minervan pöllö. Esseitä vuosilta 1987–1991*. Toinen painos. Helsinki: Otava.

LIITE

Alkaa meinaan puuristin tienuu. Kuoleman kiertoilmaukset *Tuntemattomassa sotilaassa.*

Ville Välkky

Keräämäni korpus *Tuntemattomasta sotilaasta*, jossa on koottuna *Tuntemattoman sotilaan* kuoleman kiertoilmaukset ilmestymisjärjestyksessä, sivunumero on merkittynä ensin ja lopussa konteksti

6 ”Kaunis on kuolla kun joukkosi eessä urhona *kaadut*, taistellen puolesta maas” (Ateenalaisten laulusta)

7 mutta *sellaisenaankin hän sai kelvata astumaan maailmanhistorian niehuun* (proosa)

22 ”Jos kärsimme tappion, *niin multaa suun päälle* ja sillä selvä, mutta nyt on ponnistettava viimeinenkin hitunen Venäjän tuhoamiseksi, ja mieluummin iankaikkisesti.” (dialogi; Kaarna)

28 ”Anna meille voimaa *suurimpiinkin uhreihin*, sillä sinun nimessäsi käy sinun valittu kansasi kohtalooan kohti.” (dialogi; kenttäpastori)

28 Täytä meidän sielumme samalla järkähtämättömällä lujudella ja samalla palavalla isänmaanrakkaudella, joka sai astumaan kuolemaan ne veljistämme, jotka nyt *nukkuvat sankarien kalmistoissa.* (Kenttäpastori)

29 Myö *jouvutaan* pojat *kalamistoihin* (Rahikainen)

44 Jostakin porukasta oli ollut *partio liikkeellä* ja kaksi miestä oli *jäänyt* toiselle puolen. (proosa)

46 ”Turhan hermoileminen ei edusta mitään, *mutta ei sitä taas tarvitse ainootansa kauppaamaankaan ruveta*” (dialogi; Koskela) ts. tapattaa itseään

46–47 Niin olivat nämä muulikuormastot valmiita matkaan, satojen kilometrien taipaleelle. *Toisille se kuitenkin jäi lyhyemmäksi.* Mutta sille asialle ei uhrattu yhtäkään ajatusta. (proosa)

48 ”*Tässä tiijä kuka seuroovat päivärahat kuittoo*” (dialogi; Rahikainen)

53 ”Siellä jo miestä *kylmenee*” (dialogi; nimetön)

55 Vänrikki Kariluoto makasi mättään takana. Hengästyneenä hän toisti mieleensä iskostunutta säettä: Joukkosi eessä... joukkosi eessä... Hän ei uskaltanut jatkaa: urhona *kaadut*, vaan hoki samaa uudelleen ja uudelleen. (proosa, Kariluodon sisäistä keskustelua ja referointia)

58 Mielonen ymmärsi, *että loppu oli tullut.* (proosa, Kaarnan kuolema)

60 ”Kapteeni ja Mielonen *menivät.*” (dialogi; nimetön)

60 ”Ei *mennyt* Mielonen” (dialogi; nimetön)

60 ”Eikä yht *ryssä nuri*” (dialogi; Hietanen)

61 ”Entä *tappiot?*” (dialogi; Autio)

- 61 ”*Meni liian hyvä mies.*” Aivan liian hyvä mies kuolemalle” (dialogi; Kariluoto Kaarnan kuolemasta)
- 61 ”Ei suinkaan kenenkään elämä ole toisia arvokkaampi sinänsä. Mutta liian halvasta se kyllä *meni.*” (Autio Kaarnan kuolemasta)
- 63 ”Kuinka kävi?” Etumaisena kantava mies sai huohotuksensa seasta sanotuksi: ”*Loppu tuli Jaakosta.*” (dialogi; nimetön Vuorelan kuolemasta)
- 63 ”Niin pojat. Vuorela *lähti* ensimmäisenä.” (dialogi; Kariluoto)
- 64 ”Hei, on täällä ainakin yksi *kyrmyllään.*” (dialogi; nimetön)
- 64 ”Halloo. Sanohan *onko siellä ryssän helevetissä kylmä?* (dialogi; Rahikainen kuolleesta vihollisotilaasta)
- 65 ”Sanokeehan kenen paukusta *kupsahti*, niin sille annan.” (dialogi; Rahikainen)
- 66 He jättivät *kaatuneen* pensaikkoon. (proosa)
- 66 Konekiväärikomppaniakin kokoontui jälleen yhteen ja *tappioita* kyseltiin puolin ja toisin. (proosa)
- 66 Ensimmäinen joukkue oli *menettänyt* miehen, mutta muut olivat säilyneet ilman *tappioita.* (proosa X 2)
- 66 Kaarnan *kaatuminen* koski moniin, ja kaikki pitivät sitä valitettavana. (proosa)
- 66 Ensin he olivat muiden joukkueenjohtajien kanssa purkaneet kokemuksensa toisilleen: ... minä karjaisin... päälle pojat saatana... *tuntu siltä että päivät on minun almanakastani loppu...* (proosa, Kariluodon tai jonkun muun joukkueenjohtajan referointia)
- 66 ”Pyydän saada ottaa osaa raskaaseen suruunne. Tahdon sanoa, että hän kuului miesteni parhaisiin, ja raskaalta tuntuu minustakin *menettää* hänet ensimmäisenä.” (proosa, Kariluoto kirjeessään Vuorelan omaisille)
- 66–67 ”Meidän kansamme kohtalo on kova, ja senmukaisesti *raskaat ovat uhrimme.*” (proosa, Kariluoto kirjeessään Vuorelan omaisille)
- 68 Vanhala oli leirivartiossa. Hän kävellä töllötteli teltojen ympärillä silmät hymyn turrissa: Halloo, *sanohan onko siellä ryssän helevetissä kylmä.* (proosa, Vanhalan referoitua ajattelua tai yksinpuhelua).
- 68 Tietä myöten ajoi hevonen. Se tuli etulinjasta päin, kuormanaan neljä telttakankaalla peitettyä ruumista. Ensimmäisen komppanian *kaatuneet.* (proosa)
- 71 ”Älä perkele kimitä tolla livekalan äänelläsi. Saan minä tähän rätin itsekin. Mutta Ylitalolta tuolla ojassa on *puoli päätä pois.*” (dialogi; haavoittunut nimetön sotilas)
- 73 ”Mölytkää enemmän. Huutaa sitä pitää ja viittoa. Tuolla kolmiomittaustornissa kiikaroi. Sieltä kun tulta ohjaa niin *suolet lentelee.*” (dialogi; Sihvonen)
- 75 ”Neljäkymmentä seitsemän... pyrittävä tulella ja liikkeellä... murrosta hyväksikäyttäen... heti *luoti päähän* jos pelkään... rähinä päälle...” (dialogi; Kariluoto itseksensä)
- 77 Ja yhtäläisen jännityksen vallassa torjuivat toiset tuhannet heitä, sitkeästi asemiinsa *kaatuen.* (proosa, vihollisotilaiden näkökulma)

78 ”Esimerkkiä, esimerkkiä. Siinä oli Tyynelän esimerkki.” (dialogi; Tyynelän nimetön henkiystävä)

78 Jälleen muutama metri, mutta Tyynelän *kaatuminen* lamautti miesten mieliä. (proosa)

78 *Minuutin kuluttua lävisti yhdeksäntoista luotia erään ryömivän miehen.* Niin oli laskettu myöhemmin Jsp:llä. (proosa)

78 ”Ei.. Ei. Älähän nyt... Koko pataljoona on kiinni. Toisella komppanialla raskaat *tappiot*. (dialogi; Autio Kariluodolle)

79 ”Koeta, ei se ole vaatimus. Mutta raskasta olisi jättää tähänkin, kaikkien näiden *tappioiden* jälkeen.” (dialogi; Autio Kariluodolle)

79 ”Painopiste” oli *syönyt* paljon. Sielläkin oli joukkueenjohtajille asetettu koko paine selkään ja kaksi näistä oli jo kuollut. (proosa, Linna käyttää itse lainausmerkkejä painopisteestä)

79 Lisäksi toisesta oli *mennyt* heti varajohtajakin perään. (proosa)

79 Neljän askelen syöksyn hän ehti tehdä joukkueenjohtajana, kun *pk.suihku katkaisi unelmat ylenemisestä iankaikkisesti*. (proosa, pk.suihku on pikakiväärisuihku)

81 Muutamat miehet yrittivät mukaan, mutta se loppui kuitenkin lyhyeen, sillä eräs pikakivääriampuja *kaatui*, ja apulainen haavoittui samasta suihkusta. (proosa, konteksti perustelee, ettei pikakivääriampuja kompastunut vaan kuoli).

81 ”Minä tiedän konstin. Jos pääsisi yksi mies lähelle kasapanoksen kanssa. Se onnistuu varmasti paremmin, kun toiset auttavat tulella. Niin pieni liike saattaa jäädä huomaamatta. jos sinä koko joukkueen saisitkin rynnäkköön, niin joka tapauksessa *se maksaisi muutaman miehen*.” (dialogi; Koskela Kariluodolle)

82 Kariluoto alkoi epäröidä. Hänen mieleensä tulvahti yhtäkkiä pelko siitä, että Koskela *kaatuu* yrittäessään tai että panos ei vaikutakaan, jolloin Koskela joka tapauksessa ammuttaisiin. (proosa, Kariluodon näkökulma)

82 Silloin olisi jo toinen mies *mennyt* hänen takiaan. (proosa, Kariluodon näkökulma)

82 Kaarnan *kaatuminen* palasi hänen mieleensä jälleen siinä valossa kuin se olisi ollut hänen syynsä. (proosa, Kariluodon näkökulma)

82–83 ”Varokaa Koskelaa; tulta!” komensi kariluoto. Hän oli lujasti päättänyt hyökätä vaikka yksin heti, jos Koskela *kaatuisi*, samoin kuin siinä tapauksessa että tämä saisi heitetyksi panoksen. (dialogi, proosa; Kariluoto)

84 ”Ryssä juoksee... *Keikahti* pojat... (dialogi; nimetön)

85 ”*Äkkiloppu*, hyvä *loppu*.” (dialogi; Lehto)

85 ”Siihen *loppui* Kaukosenpojan sota” (dialogi; Rahikainen)

86 Sen vieressä makasi mustatukkainen, vinosilmäinen *kaatunut*. (proosa, vihollisen kuolleesta sotilaasta)

86 Lehto aikoi ensin hypätä haudan yli, mutta laskeutuikin sitten sen pohjalle ja potkaisi pakkia, niin että puuro lensi *kaatuneen* kasvoille. (proosa, kaatunut on vihollissotilas)

89 ”Ei tarvita... *Loppu* on.” (dialogi; nimetön)

- 89 Saavutettuaan lähimmän talon he näkivät sen pihassa ammutun valjakon, hylätyn kenttäkeittiön sekä kranaatinheittimen, jonka vieressä makasi muutamia *kaatuneita*. (proosa, kyseessä vihollisen kaatuneet)
- 89 Silloin tällöin surahti konepistoolisarja, joka tiesi aina jonkun onnettoman *loppua*. (proosa)
- 93 *Kaatuneita* tuskin muisteli kukaan. (proosa)
- 94 ”Ei kannata soittaa suutaan. Kyllä tässä on yhtäläisesti kusessa oltu. Koko päivän tykistö ja heittimet röykyttäneet. Ensimmäisestä komppaniasta *meni* keittiömies.” (dialogi; nimetön)
- 95 ”Sitten pannaan pojat semmoinen sääntö, että jos joku kaatuu ennen kuin on syönyt sokerinsa, niin se ryhmä saa tasata, josta *kaatunu* on. (dialogi; Lahtinen)
- 96 He olivat katselleet *kaatuneita* venäläisiä, ja lotat olivat ruumista päätään puistellen sanoneet: ”Hyi, kuinka rumia.” (dialogi; proosa, lotta)
- 96 ”Voi kauhea sentään”, he olivat huudahtaneet, kun näkivät *kaatuneen* miehen, jolta sirpale oli repinyt aivot ulos päästä. (dialogi; lotta, proosa)
- 97 *Tappiot* kasvoivat raskaiksi ja linja pysyi murtamatta. (proosa)
- 97 Toistasataa miestä oli päivä *vienyt* pataljoonan riveistä kaiken kaikkiaan (proosa)
- 97 ja se olisi ollut raskas *tappioilmoitus*, ellei hän nyt kävelisi kylätiellä. (proosa, Sarastien sisäisiä ajatuksia)
- 98 ”Kaatuneita oli tiepuolessa Jsp:llä. Kaukonenkin siellä oli toisten mukana.” (dialogi; Riitaoja)
- 98 ”*Pappi levyjä taittel*. Kuolemanlevyjä.” [dialogi; Riitaoja)
- 101–102 *Lääkintämiehiä oli huudettu, ja vasta aamulla he saivat tietää, että se oli Lehtinen naapurijoukkueesta*. (proosa)
- 108 ”Pikku juttu se on säilykepurkki silloin kun *pääkuoriakin aukee* yhtämittaa.” (dialogi; Lehto)
- 109 ”Vaan *perkelehän se minut siellä meinasi ottaa*” (dialogi; Määttä)
- 119 Vanhin poika oli jo sotaväessä. Oli jääkäri ja polki pyöräänsä juuri näillä main Laatokkaa kohti. Niin isä-Jallu oli tietävinään. Tosiasiassa *poika oli lakannut olemasta jääkäri*, ja hänen polkupyöränsäkin oli tuhannen kiemurassa. (proosa, huom. olemassaolo, ontologia)
- 122 ”Menkää ja kaikki ropsikaa. Väkinen meijät on otettu armeijaan.” (dialogi; inkeriläinen puna-armeijan sotilas TS:n joukolle)
- 133 Minä en jumalauta pelkää tuommoista kekkulia... *Vaikka penkkaa vasten pistäisivät*. (dialogi; Lehto Lammiosta)
- 137 No *männään puunoksaan* sitten. Ei miusta kiinni oo.” (dialogi; Rahikainen)
- 138 ”Tulkaa joku... tulkaa auttamaan... kuinka minun kävi... Ai jai... Jeesus auta. *Näin tuli loppu*... tulkaa auttamaan... kuinka minun kävi? (dialogi; Salonen)
- 139 ”*Loppu tuli*... en jaksa enää.” (dialogi; Korsumäki)
- 140 ”Ei kannata enä sitto. Se *o loppu*.” (dialogi; Hietanen Saloselle Korsumäestä)

140 Vanhan miehen pehmeäksi hervahtanut luonto oli *lopun* tajutessaan sulanut avuttomaan nyyhkytykseen. (proosa, Korsumäen kuolema)

140 ”*Jehkimä pisti jokalla nokkiin.*” (dialogi; nimetön Kaivosen kuolemasta, kun tällä oli jäänyt kuollessaan käteen neljä ässää ja akkahai)

141 Mutta heti kun ruumiit oli viety pois, alkoi painostava tunnekin hävitä. Jopa he pyrkivät olemaan tavallista hilpeämpiäkin. Kuuluipa huolettomia lausumiakin: Pojat lähtivät oikosääristen pataljoonaan... (proosa, referointia puheista)

141 Kerranhan *se* vaan kirpasee... (proosa, nimettömien puheiden referointia)

141 *Ei siinä mene* kuin naimalla saatu henki. (proosa, nimettömien puheen referointia)

145 Tulihan sieltä kaikenlaista. Miten saatanan kätyrit nyt lyödään Jumalan ja Saksan armeijan avulla. *Ja miten jo ovat saaneet kantaa raskaan uhrinsa kansakunnan menestyksen alttarille.* (proosa, kenttäpastorin puheen referointia)

149 ”Sen merkkihän se saattaa olla. Siult vissii on ukkoloi *mänt*, ku hyö antoit meijät siul? (dialogi; Rokka Koskelalle)

149 ”Pommitus *vei* juur pari.” (dialogi; Koskela Rokalle)

150 ”*Henkee ei saant* vaik hää tykkilöil yrittel. (dialogi; Rokka Koskelalle)

150 ”Saa nähä jos tuo nyt *nappajaa senkii.*” (dialogi; Rokka Koskelalle)

151 Heitä vastaan tuotiin edelläkulkeneen pataljoonan miehiä, jotka olivat *kaatuneet* tai haavoittuneet kulkiessaan vihollistykistön sulun läpi. (proosa)

154 Pitkää patkää hän ei ehtinyt ampua, kun keula karahti rantaan ja miehet loikkasivat maalle. Siinä *kaatui* ensimmäinen. (proosa)

154 Vihollisen asemat olivat metsänreunassa. Savuverho oli jo haihtunut niin ettei se enää suojannut heitä, ja muuan Kariluodon miehistä *saikin kuolettavan luodin.* (proosa)

155 Rokka otti nopeasti mutta varmasti jyvän. *Kaksi päätä katosi. Kolmas painui konekiväärin päälle* ja se vaikenä. (proosa)

155 Vihollinen oli jättänyt patkan ampumahautaa heidän edestään, tai oikeastaan sen puolustajat olivat *kaatuneet.* (proosa)

155 Seuraavan mutkan taakse *kaatui* kolme vihollista. (proosa)

157 ”Myö ei olla tääl kuolemas, myö ollaa tappamas. Ain pittää katsoo. Tään hyökkäyssovan ratekia on tällane. Sie mänet. Sinnuu ammutaa. Sie juokset katsomatta ja hää pahalaine *nappajaa siut.*” (dialogi; Rokka Kariluodolle)

158 ”Älä suotta ryntäile. Kyl myö päässä Kannaksel vähemälläkii. Mut ota kuule tuon *kaatuneen* telttakangas. Siit myö saahaa hyvä peite. Syyssatteet alkaat kohtsiltää.” (dialogi; Rokka Suen Tassulle kuolleesta vihollisesta).

159 Heidän maailmansa oli vain vaiva, vaara, nälkä, väsymys ja joukko tutuiksi tulleita tovereita, joista yksi ja toinen silloin tällöin *jäi joukosta.* (proosa)

162 Erästä kukkulaa vihollinen puolusti tavallista peräänantamattomammin. Neljä kertaa heidät lyötiin sen rinteestä takaisin, ja siinä *uupui* suurin miesmäärä, mitä pataljoonasta yhdellä kertaa *meni.* (proosa)

- 162 Koskelan joukkueen kolmannen kiväärin *miehistö jäi yhteen kasaan* kiväärin taakse yhtä patruunankantajaa lukuunottamatta. (proosa)
- 162 Kariluoto yritti vielä epätoivoisesti. Oli jo annettu käsky *lopettaa turha uhraaminen*, mutta hän kuvitteli vielä saavansa rynnäkönnön onnistumaan. (proosa)
- 162 Pienenkin haudanpätkän saaminen olisi merkinnyt onnistumista, ja hän aikoi suorittaa sen vain muutamalla parhaalla miehellä *tappioiden välttämiseksi*. (proosa)
- 162 ”Kuolema tulee... ei parit. *Minä menen isän tykö.*” (dialogi; Kariluodon lähetti kuolee)
- 163 Taas hän kirjoitti kirjeen. (proosa, Kariluoto kirjoittaa lähetin vanhemmille kirjeen, konteksti paljastaa tämän kiertoilmaukseksi)
- 163 Emme voi pyhittää *menetyksien* aiheuttamaa surua, meidän on se kestävä koko tahtomme jännittäen. (proosa, Kariluoto kirjeessään lähetin vanhemmille)
- 163 Kirjoitan teille siksi, että minä hänet käskin sinne, missä hän *kaatui*, en syyllisenä, mutta tietoisena vastuustani. (proosa, Kariluoto kirjeessään lähetin vanhemmille)
- 163 Sen takia kirjoitan, koska en tahdo tuota vastuuta pakoilla, vaan otan sen kannettavakseni, sillä niin raskas kuin se onkin, niin korkeammalle kohoaa se, minkä takia hänen ja meidän muiden on *mentävä*... (proosa, Kariluoto kirjeessään lähetin vanhemmille)
- 163 ’Silloin kun toisesta joukkueesta meni kuusi miestä’, (proosa, dialogin referointi auralainausmerkein)
- 164 Miehet kuolivat kukin tavallaan. *Jossakin katkesi syöksy kesken.* (proosa)
- 164 *Jossakin hervahti ase kädestä ja pää nykähti sen päälle.* (proosa)
- 165 Kilometri kilometritä *ostettiin noiden miesten hinnalla* itäkarjalaista maantietä, joka kuraisena ja mutkaisena johti Petroskoihin. (proosa)
- 166 Rahikainen kömpi petilleen ja puheli ennen nukkumistaan: ”Ranuja anto hetki sitten tykistölle. *Sankarii tuo tuntu tekevän.* Niin kuului huuto.” (dialogi; Rahikainen)
- 166 Hietanen katsoi ulos. Maantiellä lojui kolme hyökkäysvaununromua ja tienvieressä joitakin *kaatuneita* venäläisiä. (proosa)
- 167 ”Tuolla sairasauron kulettajia huastatin. Sanovat että kuormia on sen kun ajjaa ehtii. Joka puolella sitä nyt miestä *männöö.*” (dialogi; Rahikainen)
- 168 ”Elä veikkonen. Eihän se minun ampumisesta mikskään tule. Isompien tekijöihenhän sitä pittää *kupsahtoo.* (dialogi; Mielonen Hietaselle valmistautumiskäskyn jälkeen)
- 169 Väsymys ei vain ollut sinänsä epämiellyttävä tunne, se oli myös vaarallinen sen vuoksi, että se tuotti toimintaan rähjäävää sävyä ja aiheutti ylimääräisiä *tappioita*. (proosa)
- 174 Ei voinut jäädä joukosta, sillä se tiesi harhailua yksin vihollisen selustassa ja samalla varmaa *tuhoa*. (proosa)
- 176 ”Koita onnees, jätkä, niin näät *kumman läpi päivä paistaa*”. (dialogi; Lehto koukkauksen aikana ohikulkeneelle nimettömälle sotilaille)
- 181 ”Jumalauta, minä en suo kuoville niitä naamaliikkeitä, kun se sais nähdä mun palanneen kesken takaisin. Minä menen vähän edellä. *Jos sattuu jotakin*, niin pankaa asemaan ja pitäkää puolianne. (dialogi; Lehto)

- 183 Ja nyt hän oli *kukistunut* vain äänen suuntaan ammuttuun pikäkiväärisuuhkuun. (proosa, Lehto kuolee)
- 184 Silloin hän myös ymmärsi, että *loppu* oli käsillä. (proosa, Lehto on kuolemassa)
- 186 Ettekö te saatanat *saa henkee pois!* (dialogi; Lehto)
- 186 Sitten oli äänetöntä, ja *niin oli eräs suomalainen sankaritarina päättynyt*. (proosa, Lehto kuoli)
- 187 Hänellä ei ollut mitään tajua siitä, kuinka pitkä matka niityltä oli tielle, ja siksi hän joka hetki odotti *tuon kauhean taas tapahtuvan*. (proosa, Riitaoja harhailee ennen kuolemistaan)
- 188 Luoti sattui takaraivoon, joten hän säästyi tajuakkatmasta *loppuaan*. (proosa, Riitaoja kuolee)
- 189 ”Lehto on *koatunu...*” (dialogi; Rahikainen Koskelalle)
- 190 ”Lehto on kaatunut.” (dialogi; Koskela Rokalle)
- 190 ”Käyphä se hyväst. Mite hää *män?* (dialogi, Rokka Koskelalle)
- 191 ”Siel palloit ukkoloihe perskarvat, (dialogi, Rokka [karmivaa huumoria])
- 193 Siihen *olisi jäänyt hakijakin*. (dialogi, Koskela Lehdon kuolinpaikasta)
- 194 Kovimpien taisteluiden aikana se yleensä kasvoi, sillä miehet ottivat niitä *kaatuneilta* vihollisilta, mutta pienekin tauon tai hieman pitemmän marssin aikana ne lentelivät tienviereen. (proosa, kyseessä lapiot)
- 196 Jostakin ilmestyi yhtäkkiä kyyryssä juokseva mies ja vilkkui näkyvissä vähän aikaa, kunnes suojautui uudestaan, tai sitten *kaatui* kesken syöksynsä. (proosa, konteksti paljastaa, että mies ei kompastu vaan kuolee)
- 198 Tienojassa maannut pioneerivänrikki nousi kyyryyn ja alkoi miina kädessä juosta kohti vaunua. Hän pääsi jonkun askeleen eteenpäin, kunnes hän pyörähti ympäri ja *kaatui* muutaman metrin päähän Hietasesta. (proosa, konteksti paljastaa, että pioneerivänrikki kuolee)
- 198 Hietanen ei oikeastaan ajatellut. Hänen ivoissaan oli vain jonkinlainen pysähtynyt tietoisuus siitä, että ellei hän yritä, *vaunu sotkee hänet murskaksi*, ja jos hän lähtee pakoon, kuolee hän kuitenkin juostessaan. (proosa, Hietanen valmistautuu tuhoamaan vihollisen panssarivaunun)
- 201 ”Johan mie tuon lopetin.” (dialogi; Rahikainen kehuskelee tappaneensa Hietasen räjäyttämän vaunun miehistöä)
- 204 Lahtinen ja Määttä eivät joutaneet ihmettelemään panssarivaunua. He evakuoivat vihollisen *kaatuneilta* patruunoita, sillä hyökkäystä torjuttaessa he olivat ampuneet omansa melkein loppuun. (proosa)
- 204 Lahtinen käänsi parhaillaan *kaatunutta* venäläistä selälleen päästäkseen paremmin tämän taskuihin, kun hän kuuli tien toiselta puolelta majurin huudon. (proosa)
- 208 ”Eerola *loppuu pian*”. (dialogi; Jsp:n lääkäri pastorille)
- 210 Tällä nuorukaisella oli ollut muuan tavoite, jota kohti hän oli pyrkinyt, mutta joka nyt *oli iankaikkisesti tuomittu saavuttamattomaksi*. (proosa, Eerolan kuoleman lähestyminen)
- 210 ”Jeesus... *Jeesus... ottaa... Vie* tääl...tä.” (dialogi; kuoleva Eerola pastorin kuullen X 2)

210 ”Veli... Rauhoitu. Hän auttaa. Jeesus *ei jätä* ketään meistä. Hän *vie meidät kaikki täältä turvaan*. (dialogi; pastori puhuu kuolevalle Eerolalle X 2)

210 ”Älä pelkää, veli. *Sinä olet hänen*. (dialogi; pastori kuolevalle Eerolalle)

210 ”Jeesus on ottanut pois sinun syntisi. *Hän antaa sinulle iankaikkisen levon ja rauhan*.” (dialogi; pastori kuolevalle Eerolalle)

211 *Lääkintämiehet kantoivat Eerolan ulos ja asettivat hänen ruumiinsa teltan taakse metsikköön, pitkän rivin jatkoksi*. (proosa, Eerolan kuolema ilmaistaan näin)

211 Jsp:n ympärillä seisoivat vartiomiehet pimeydessä, vartioiden tuota synkkää kuusikko, jonka keskellä kärsi tuskiaan tämän koukkauksen *hinta*. (proosa – lievästi rajatapaus, koska kyseessä ovat haavoittuneet, motista ei kuitenkaan päässyt pois)

212 Ja pelon kouristaessa mieltä he olivat katselleet, kun lääkintämiehet kantoivat *kaatuneiden* riviin *ne, jotka eivät olleet kestäneet*. (proosa x 2)

213 Talon takaa ilmestyi sotamies, joka nappasi kukon jaloista kiinni ja niks naks, *niskat olivat poikki*. (proosa, Rahikainen tappaa kukon, tilanne kuvattu Sarastien näkökulmasta)

219 Seitsemän kilometrin päässä kaupungista *kaatui* kolmannen komppanian päällikkö, luutnantti Autio, yhdentoista luodin lävistämänä. eli niin monen kuin suihkusta ehti sattu, ennen kuin hän seisoviltaan kaatui maahan. (proosa, luutnantti Autio kaatuu, samalla osoitetaan ero siitä, mikä on verbin täydennyksen [maahan tms.] merkitys kaatua-käsitteessä).

220 ”Tuo perkele se vielä niistä liekin monelta pojalta.” (dialogi, nimetön, kyse on Petroskoin lähellä olevasta vihollisen vahvasta puolustusasemasta ja itse Petroskoista)

221 ”Tykistöemme puhuu järeätä kieltään khihi”, hihitteli Vanhala. Hän istui kannon päässä ja järsi vihollisen *kaatuneelta* löytämänsä leivänpalaa. (proosa)

223 ”Tervehrys sinul! Sää ole mejän palavitten toivetten päämaali. Kun ny olisiva kaik poja kattlemas. Kaik neeki ku sun tähre on *koipes oikassu*.” (dialogi; Hietanen, kun tämä katselee Petroskoita rinteeltä)

227 ”Porukan vanhimmat miehet... mutta meinaan kärjessä on kuljettu... Vieljärvellä saatana...*Ei menny* meinaan, kessu, mutta minä sanon perkele annan se konepistooli... *kahdeksantoista raatoo jäi...*” (dialogi; kaksi nimetöntä sotamiestä humalassa Petroskoissa)

235 Aleksei oli kahdeksan ja Tanja kuuden vuoden ikäinen. Heidän isänsä oli jo heti sodan alussa *kaatunut*, joten lapset olivat sotaorpoja. (proosa, Hietanen, Vanhala ja Rokka vierailevat Veran luona)

242 Sinkkonen käski huutajan pitämään suunsa kiinni, mutta silloin huusi joku toinen: ”Meidän joukkueesta on *kaatunut* seitsemän.” (dialogi; nimetön sotilas Sinkkoselle Petroskoin kasarmi eli sisäpalveluolissa)

245 Lahtinen uskoi saavuttavansa menestystä, ja alkoi puhella vanhaan tapaansa siitä, miten tässä saattaa lopuksikin käydä. ”Meinaan, *siellä panee Timosenko ässänsä matalaksi* Donin Rostovissa. Ja se se ottaa sorsien luontoon kun Tammerkoski jäätyy.” (dialogi; Lahtinen Saksan tilanteesta Stalingradissa, sorsilla Lahtinen tarkoittaa Natsi-Saksan sotilaita syvällä Neuvostoliiton alueella talven tullessa)

250 Nuorempi taas tunsu raivokasta vihaa teloittajiaan kohtaan. Hän käsitti nuo sotapoliisit vihollisikseen, *jotka riistivät hänen elämänsä*. (proosa, kuolemantuomion täytäntöönpano, teloitettavan näkökulma)

251 Kiväärien yhteislaukaus pamahti. *Miehet saunanseinustalla vaipuivat lumeen.* (proosa, kuolemantuomitut tapetaan)

251 *Aika sai jälleen yhden tapahtuman täytteekseen.* (proosa, tapahtuma on kuolemaantuomittujen ampuminen kuoliaaksi)

252 Rajajääkärien hyvä henki kesti kolme epäonnistumista, ja kun neljäs vei heidät kukkulalle, *kaatuivat* siperialaiset kuoppiinsa yhdenkään antautumatta. (proosa, Kaljukukkulan valtaus)

255 Hän tunsu lähinnä helpotusta, kun ase nöyrästi takoi nopean sarjan. Etumainen *mies retkahti kasaan kuin linkkuveitsi.* (proosa, Lahtinen ampuu kohti vihollisen rintamaa kriittisessä tilanteessa)

255–256 Toinen huojui hetken, aivan kuin kaatumisensa suuntaa etsien, ja *kaatui* sitten kyljelleen. (proosa, Lahtinen ampuu vihollisen rintamaa)

258 Mutta ei. Tuo toinen mahdollisuus ei tulisi toteutumaan. Asemat pidetään, ja jos ei muuta mahdollisuutta ole, niin tulkoon sitten *loppu.* (proosa, nimettömän vänrikin sisäistä keskustelua)

259 ”Ei niitä hanki pitele. No, hei sitten. *Nahkurin orsilla tavataan.*” (dialogi; kersantti Penttinen kriittisessä tilanteessa. Kun ruumiis on tyhjä nahka, on se eloton eli kuollut)

260 ”Nyt otti ohrakyrsä. Että sen sitten tiedätte.” Kukaan ei vastannut. Määttä vain oikoi hiljaa vyötä, ja Lahtinen luuli tuon äänettömyyden merkitsevän sitä, etteivät toiset vieläkään tajunneet ja tunnustaneet tilanteen toivottomuutta. Senpä vuoksi hän jatkoikin herätystyötään: ”Nyt tapellaan sitten kodon ja uskonnon puolesta. *Alkaa meinaan puuristin tienuu.*” (dialogi; Lahtinen kriittisessä tilanteessa vihollisen hyökkäykseen valmistautuessa. *Puuristin tienuu* on vertauskuva esimerkiksi vapaudenrististä, puuristin tienuu tarkoittaa samaa kuin ansaita hautamuistomerkki ts. kuolemaa)

261 Muutamat miehistä asettuivat asemiin, mutta samassa räsähti vihollisen suihku ja muuan miehistä *kaatui* heikosti parahtaen. (proosa, konteksti osoittaa, että sotilas kuoli)

262 Määttä ja vänrikki näkivät, miten isokokoinen nuorukainen yhdellä heilautuksella tempasi yhdistetyn konekiväärin olalleen ja alkoi kyyryssä juosta heitä kohti. Kun Lahtinen juostessaan *kaatui*, luulivat he ensin tämän kompastuneen, mutta kun hän ei noussut, huusi Määttä: ”Lahtinen!” (proosa, Lahtinen kuolee, huomattavaa on että kertoja selittää tässä kaatumisen ja pelkän kompastumisen eron)

262 Vastausta ei tullut. Lumipukuinen *kaatunut* makasi liikahtamatta. Konekiväärin etutuki törötti pystyssä hänen niskansa takana. (proosa, Lahtisen kuolema, kaatunut on Lahtinen)

264 Uusi toivo sai vänrikin päättäväiseksi ja hän pani tuulemaan. Hietasta hän pyysi ottamaan johtonsa ketjun oikealle siivelle tulevat miehet, sillä hänen joukkueestaan olivat varajohtaja sekä molempien vasemmalla siivellä olleiden ryhmien johtajat *kaatuneet.* (proosa)

266 ”Upseer ies. Millo häne pääse varjo sattuu tuon piene närree kohal, *ni sillo hänel tullooki noutaja.*” (dialogi; Rokka Lampiselle, Rokka tappaa koukkausta yrittävän vihollisosaston suoaukealle)

266 ”Ai työ perkeleet” Työ ette tiijä mikä uottaa. *Koht sie saat nähhä mite herra kutsuu omiaan*”. (dialogi; Rokka Lampiselle tai itsekseen)

266 ”Jos hyö mitä syntilöitä ovat tehneet ni anna sie taivaan äijä heil anteeks. Mut piä kiirettä! *Niit rupiaa tulemaa justii.*” (dialogi; Rokka itsekseen)

- 266 Edellä kulkevan upseerin varjo lähenei närettä. *Hän ei koskaan saanut tietää mitä tapahtui.* (proosa, ontologia [ELÄMÄ ON TIETOISUUS])
- 266 Mutta sitten iski häneen suihku, ja *jälleen oli hangella yksi liikkumaton möhkäle lisää.* (proosa)
- 266–267 Toiset koettivat kaivautua lumeen ja vastata tuleen, mutta jonkun laukauksen jälkeen ryöpsähti lumi ampujan ympärillä ja *ase vaikeni.* (proosa)
- 267 Kun hän joskus vilkaisi suolle, saattoi hän nähdä, miten siellä joku yritti viimeisillään ryömiä pakoon, kunnes *Rokan armonlaukaus lopetti sen.* (proosa)
- 269 *Kaatuneilla* ei ollut huovikkaita. (proosa, vihollisen kuolleet)
- 269 Suolta löytyi viisikymmentäkaksi *kaatunutta.* (proosa, vihollisen kaatuneita)
- 276 ”Kovilla on oltu pojat. Miestä on *menny* kun kortta.” (dialogi; nimetön)
- 286 Teltallakin oli *tappioprocentti* varsin suuri. Vain Rokka ja Vanhala olivat jalkeilla. Määttä oli tosin mennyt nukkumaan omasta aloitteestaan, mutta toiset olivat väsyneet kesken leikin. (proosa, ironia, kukaan ei ollut kuollut, mutta Linna käyttää tässä sotarekisteriä merkitsemään humalassa sammuneita)
- 293 ”Pari poikaa *on menny* ja kolme vieteihin heikos kunnos kenttäsaaralahan.” (dialogi; Mäkilä Hietaselle)
- 293 ”Khm... N’oon pikaasia *lähtöjä.* Mis kunnos sitä sitten vaan ollahan?” (dialogi; Mäkilä Hietaselle)
- 293 Hän oli jotenkin tuntenut niin, että koska valtio on hänet tänne tuonut, niin kaipa se pitää huolen siitäkin, että *kaatuessa* sotamiestä katsotaan vähän läpi sormien eikä pidetä hänen synneistään niin tarkkaa lukua. (proosa, Hietasen ajatuksia kertojan mukaan)
- 296 Hiljaisinkin aikoina *niistä kulkeutui surusanomia* vähän päästä. (proosa, *ne* ovat Miljoona- ja Pikkumiljoona-nimiset kukkulat)
- 304 ”Tule minun kerallain! Ylen Sankia Priha hää senko naapurii härnäjäjä. Tarkka-ampuja vielä *nappaa* siut kylmiltä.” (dialogi; Rokka Hauhialle)
- 304 ”Harva se päivä *joku heittää veivinsä.*” (dialogi; Rahikainen Hauhialle, huomaa että veivin heittäminen on liikuttamisen lopettamista)
- 305 ”Älä sie luve vartios vaik tuo Ukkola lukkoo. Ja nyt. Paina häntäis päähä ast tämä; älä millokaa nosta päätäis hauvast! Melkein kaikki *kaatuneet* tääl on sellasii, jotka on pitäneet päätää yhde sekunni liia kauva yllääl. (dialogi; Rokka Hauhialle)
- 305-306 ”*Hitlerin mustat rosvot ovat menettäneet suunnattomasti miehiä ja erilaatuista tekniikkaa.*” (dialogi; vihollisen propagandaa kovaäänisestä)
- 306 Vanhala katseli Periskoopilla (sic) Pirunkukkulaa. Periskooppi oli tehty lautaputkesta ja kahdesta peilistä. Tarkka-ampujien aiheuttamien *tappioiden* vuoksi miehiä oli kielletty tähyttämästä ilman sitä. (proosa)
- 306 ”Hää voip vielä sen *lopettaakii.*” (dialogi; Rokka Vanhalalle, kun tämä huutelee ja ärsyttää tahallaan vihollislinjojen sotilaita, se-sanalla viitataan huuteluun puolin ja toisin)
- 306 ”Silviisii katsele aina! *Kaatuneita* on neljätoist.” (dialogi; Rokka Hauhialle)
- 306 ”Koska ne on *kaatuneet?*” (dialogi; Hauhia Rokalle)

- 306 ”Jos tulleet niin veä täst langast. Se männöö korsul. Ja millo nii sattuu ni älä hättäänny. Ammu rauhas ja tarkkaa. Het alkuu *ko saat joitakii nurin* ni jo alkaa hiljetä toisiin vauhti.” (dialogi; Rokka Hauhialle)
- 308 ”Toissapäivänä *kuuluu Miljoonalla muuan saaneen piiskan kranaatin päähänsä*” (dialogi; Määttä Honkajoelle)
- 310 ”*Nikkelihalvaus* on saatanan vaarallinen tauti.” (dialogi; Hauhia varusmieskavereilleen)
- 310 ”Meidän tukikohtaan eivät päässeet. Ne oli painaneet kaikilla piipuilla niin, *että juoksu loppu*.” (dialogi; Hauhia varusmieskavereilleen)
- 310 ”Mutta me joudutaan pikapuoliin Miljoonalle. Siellä *nukkuu ukkoo* vähän päästä. (dialogi; Hauhia varusmieskavereilleen)
- 312 ”*Jehkimä tekee sinusta pian sankarin*. Kasva täällä ny hiljaisuudessa suomen pelottavaks korpisoturiks.” (dialogi; Vanhala Hauhialle)
- 314 ”Elo tääl juoksuhautoissa on
meille käskynä vain kohtalon
ja kenties matkamme määrä
sotan melskeeseen katota on.” (dialogi; Rahikainen laulaa Elämää juoksuhaudoissa)
- 315 ”Pankaahan uusi vartiomies ja *pyyhkikää vanha muonavahvuudesta*”. (dialogi; nimetön vartiomies Koskelalle, Hauhia on juuri kuollut)
- 317 Asia on niin ikävästi että *Hauhia meni*. Siinä eteisessä on ruumis. (dialogi; Koskela Hauhian varusmieskavereille)
- 319 Syksyllä suoritettu ’Miljoonavuorokin’ meni ilman *tappioita*. (proosa, vuoden 1943 alku, Stalingrad on meneillään, ja jatkosota saa uuden suunnan)
- 324 ”Olen täysin selvillä, että te muun muassa toissatalvena pelastitte pataljoonan joutumasta vaikeaan asemaan, *kukaties tulemasta tuhotuksi*.” (dialogi; Lammio Rokalle)
- 330 Pistooli oli saatava, mutta jos hän hellittää kätensä, on vastustajankin käsi vapaa, ja se tietää hänen *menoaan*. (proosa, Rokka tappelee taisteluhautaan hyökännyttä vihollispartiota vastaan)
- 332 Mutta hänellä oli huonompi onni kuin Rokalla, ja kuollessaan hätäisesti huudahtaen hän kaatui. [TÄRKEÄ ESIMERKKI SEMANTIIKASTA]
- 332 ”Tääl nääthäsie olkii painimaaottelu. Suomi-Neuvostoliitto. *Mie sain selkävoiton*.” (dialogi; Rokka Koskelalle, selällään = kuollut)
- 333 He veivät vangin korsuun ja heittivät *kaatuneet* yli taisteluhaudan reunan. (proosa, kaatuneet ovat vihollispartion jäseniä)
- 347 Rauha vain syveni, *vaikka tarkka-ampujat vielä joskus saivatkin osuman*. (proosa)
- 350 ”*Heikot sortuu elon tiellä*, mutta jätkä sen kun porskuttaa.” (dialogi; nimetön)
- 352 Joukkue pääsi alkumatkan *tappioita*. (proosa)
- 355 ”Luultavasti hänet siirretään kolmanteen pataljoonaan, sillä siellä on ollut raskaat *upseeritappiot*.” (dialogi; Lammio Sinkkoselle)

359 Mäkilä näki, miten vihreä, ruohosta värjäytynyt kuola pärskyi hänen kädelleen, tajusi hiljaisen suhahtavan humahduksen, ennen kuin hänen edessään leimahti punainen lieska ylös maantiestä, johon aukesi kraatteri. *Hän katkesi keskeltä poikki.* (proosa, Mäkilä kuolee)

365 ”Pyrokraatit kuolevat

vankilat ja tuonelat

kuolonporttins avaa

yli onnetoman maan.” (dialogi; Vanhala lauleskelee)

373 Joka miehen mukana poistui siitä jotakin. Vanha joukkue merkitsi hänelle sitä milialaa, joka liittyi alkusodan menestykseen ja sen henkeen. Jokainen *siitä poistuva mies* oli pala tuosta mielialasta, ja sen tilalle jäi vain toivottomuus ja taistelun järjetön tarkoituksettomuus. (proosa, Koskelan sisäistä ajattelua)

374 Adjutanttia ei ollut, sillä tämä toimi jääkärijoukkueen johtajana entisen *kaaduttua*. (proosa, Sarastien näkökulma)

377 Kuljettaja lysähti ohjauspyörää vasten ja kierähti siitä vaihdetangon viereen *kaatuneen* lääkintämiehen päälle. (proosa, lääkintämies on todellakin kuollut)

377 *Tarkasti päähän tähdäty laukaus katkaisi kuitenkin pakomatkan.* (proosa, vihollinen hyökkää ambulanssilinja-auton kimppuun)

378 *Kersantti Urho Hietanen oli tavallisen suruton poika.* (proosa, Hietanen kuoli, Hietanen on aiemmin käyttänyt idiomia puheessaan)

380 Heidän tietojensa mukaan sieltä on tullut miehiä, jotka sanovat Sarastien *kaatuneen* ja vihollisen katkaisseensa tien. (proosa)

382 ”Kahden tunnin päästä sinä näet tilanteen. Toinen komppania perääntymässä meidän selkäämme ja *ensimmäinen ja toinen rääsynä komentopaikan kuusikossa.*” (dialogi, Koskela Kariluodolle)

385 Koskela itse löysi konekiväärin ja *ampujan pää katosi*, kun hän räväytti konepistoolisarjan sitä kohti. (proosa)

385 Koskela otti tarkasti jyvälle *ja mies jäi näkyviin*. Ruumis vedettiin kuitenkin pois ja taas nousi kypärä näkyviin. (proosa, ks. seuraava)

385 *Kun se katosi*, ei neljättä enää noussut, mutta Koskela tiesi hyvin, että mäellä ymmärrettiin myös mitä pako olisi merkinnyt. (proosa)

386 Hän arvioi suunnan mistä suihku tuli, ja heti sen tauottua hän nosti päänsä ja ampui. *Viereinen monttu oli vaaraton.* (proosa, Rokka vyöryttää)

386 Hän katsoi taakseen ja ehti nähdä miten joukkueenjohtaja, vänrikki Taskinen nousi ylös huutaen jotakin ja *kaatui* samassa silmänräpäyksessä. (proosa, konteksti varmistaa, että Taskinen kuolee)

387 Heitä kohti lensi käsikranaatti. Heti kun se räjähti nosti Rokka aseensa, sillä hän tiesi heittäjänkin katsovan tulosta, *ja taas oli yksi vaarallisimmista pelistä pois.* (proosa)

388 Neljännestunnin kuluttua Koskelan komppania oli rinteen harjalla, mutta kuusikymmentäkahdeksanmiehinen *vahvuus oli supistunut seitsemällätoista.* (proosa)

389 *Tappiot* olivat raskaat. (proosa)

- 389 Ykkösen päällikkö, luutnantti Pokki oli *kaatunut* heti. (proosa)
- 389 ”*Loppui* pojat... Virolaisen pojan sota *loppui*... Virolaisen poika *lähtee*.” (dialogi; Virolainen X 3)
- 389 Keskeyttäminen olisi tehnyt tähänastiset *uhrit* aivan turhiksi. (proosa, Kariluodon sisäistä keskustelua)
- 390 Jotakin Kariluodon mielialasta tarttui joukkueeseen. Se oli nähnyt miten tuo *rinne söi miehiä*. (proosa, Kariluodon joukkue hyökkää kohti vihollisen asemia nousevaa rinnettä kohti)
- 390 Sitten *kaatuivat* Rekomaa ja Heikinaro perätysten.
- 391 Oikealta ilmoitettiin ryhmänjohtajan *kaatuneen*. (proosa, Kariluodon näkökulma)
- 391 Tappiot olivat suhteettomat. (proosa, Kariluodon näkökulma)
- 392 Kun liike alkoi, herätti se vihollisen tulen täyteen vimmaan, ja Kariluoto sai jälleen nähdä, miten parin miehen *kaatuminen* pysähdytti toisten syöksyn. (proosa, Kariluodon näkökulma)
- 392 ”Nyt ei enää... Nyt se *loppui*. (dialogi; Kariluoto itselleen kuollessaan)
- 392 *Jorma Kariluoto oli maksanut veronsa ihmisten yhteiselle tyhmyydelle*. (proosa ks. seuraava)
- 392–393 Niin olivat tehneet myöskin Virolainen, Rekomaa, Heikinaro, Vähä-Martti, Hellström, Lepänoja, Airila, Saastamoinen, Häkklä, Elo, Uimonen, Vartio, Suonpää, Mikkola, Yli-Hannu, Kuusenoja, Kalliomäki, Vainionpää, Ylönen ja Teerimäki. (proosa, niin olivat tehneet: maksaneet veronsa ihmisten yhteiselle tyhmyydelle kuten Kariluoto eli kuolleet sodassa)
- 393 Heidät siunattiin kaikki kentälle *jääneinä*. (proosa)
- 394 Saatuaan tiedon Kariluodon *kaatumisesta* otti Koskela heti puhelinyhteyden toiseen komppaniaan. (proosa)
- 394 ”Kuinkas *kaatuneiden* kanssa. Me toimme kapteeninkin ruumiin pois.” (dialogi; joku Kariluodon joukkueen sotilas Koskelalle)
- 394 Koskela ei edes vilkaissut Kariluodon ruumista, sen paremmin kuin muitakaan *kaatuneita*. (proosa)
- 396 Kerran se oli vähän aikaa ollut, silloin kun se Lahtisen *kaatuessa* oli jäänyt, mutta sitä ei Määttä katsonut syykseen. (proosa, Määttän näkökulma, kyseessä on konekivääri)
- 397 Ei edes kuuluisa ’Paskamotti’ hyökkäysvaiheen aikana ollut *vienyt* niin paljon kuin tämä toivoton yritys. (proosa, Koskelan näkökulma)
- 397 Ja ensi kerran heiltä jäi niin suuri määrä *kaatuneita* viholliselle. (proosa, Koskelan näkökulma)
- 402 Se adjutanttikin, joka oli sodan alkupäivinä ottanut hänestä valokuvan vallatun kranaatinheittimen vieressä, oli *kaatunut* aikoja sitten. (proosa, Raili Kotilaisen näkökulma)
- 406 *Kaatunut* Sarastie oli saanut kuulla kunniansa, sikäli kun hän kuolemansa jälkeen mitään kuuli. (proosa, kuvailua everstiluutnantti Uuno Eemeli Karjulasta)
- 413 Ketju katkesi ja vaunu käännähti kyljittäin pysähtyen paikoilleen. *Koskela ei sitä enää nähnyt*. (proosa, Koskela kuoleman välitön hetki)

- 413 Puhelin soi. Asemat menetetty. Koskela *kaatunut*. Kolmannessa komppaniassa osittain pakokauhu vallalla. (proosa, Karjulan näkökulma)
- 415 ”Leikki *loppui*...” (dialogi; Karjula ammuttuaan Viirilän ”karkurina”)
- 415 ”Jokaista kapinoitsijaa odottaa *sama kohtalo*.” (dialogi; Karjula)
- 419 Jo samana iltana, kun he olivat torjuneet vastaiskua Sarastien komentopaikalla, oli poika *kaatanut* kolme hyökkääjää. (proosa, Asumaniemen kuvausta, tosin tässä on enemmänkin tappamisen kiertoilmaus)
- 419 Taistelun jälkeen toiset saivat kyllä kuulla vähän liikaakin näistä kolmesta *kaadetusta vihollisesta*, mutta Asumaniemi sai oikeuden rehvastella, sillä hän oli todellakin ollut tulossa kuin kotonaan. (proosa)
- 428 ”Kyllä minä haetaan pääsen. Jollen tonne niin omaani. Pitäkää toi peekoo hiljaa.” (dialogi, Vanhala Honkajoelle, Määtälle ja Jalovaaralle – peekoo on yhtä kuin pikakivääri)
- 429 ”Niin ja tiedätkös sinä että *siellä makaa yksitoista meikäläistä ruumiina*.” (dialogi; Vanhala Honkajoelle)
- 432 Yksitoista miestä *oli* jo ennestäänkin vähiin huvennut toisen komppanian kolmas joukkue *jättänyt* tähän tukikohtaan. (proosa, Jalovaaran näkökulma)
- 437 Siihen kaatui venäläinen kapteeni kolmen miehensä kanssa. (proosa, Määttä, Vanhala, Jalovaara ja Honkajoki tuhoavat vihollisen asemia)
- 437 Kakkoskorsulta päin kuului vielä yhtämittaista käsikranaattien muksahtelua, mutta heidän edestään nousi jo ensimmäinen mies penkalle koettaen päästä alas rantatörmää, mutta parin loikkauksen jälkeen hän *kaatui*. (proosa, em. osasto vyöryttää)
- 438 ”Tarkkaan pojat... *Lopputili* pojat... Sitä mitä ovat pyytäneet.” (dialogi; Jalovaara)
- 439 Ammunta loppui. Kaikki olivat tyrmistyneitä. Äskeinen helppo teurastus ja vastaiskun menestyminen *ilman tappioita* oli nostanut mielialan melkein pä riemukkaaksi. (proosa, viitataan Asumaniemen yllättävään kuolemaan)
- 439 Hänelle oli jäänyt pieni hetki aikaa tajuta, että elämällä leikkiminen sittenkin saattaa johtaa sen *menettämiseen*. Proosa, Asumaniemen kuolema [ELÄMÄ ON OMAISUUTTA]
- 439 Muuten hän oli kauneimpia ruumiita mitä he olivat nähneet. Kasvoilla oli tuo hieman lapsellinen ihmettelevä ilme yhä vieläkin. Muuten ne olivat aivan rauhalliset, niillä ei ollut tuota tavallista kiristynyttä irvistystä, joka usein teki *kaatuneiden* piirteet niin vastenmielisen näköisiksi. (proosa, viitataan Asumaniemen ruumiiseen)
- 440 Kun Jalovaara saapui konekiväärin luokse, oli Määtän apulaisena toiminut alokas tohkeissaan. Niin ja niin paljon ammuttiin. Niitä *meni* kuin sammakoita. (proosa, alokkaan puheen referointia)
- 440 ”Asumaniemi vain *sai niin ikävän kiitoksen*.” (dialogi; Jalovaara - ikävä kiitos on yhtä kuin kuolema, tätä verrataan Vanhalalle luvattuun korotukseen alikersantiksi)
- 441 ”Älä enää *vie*”. (dialogi; nimetön Neuvostoliiton jatkaessa vielä tykistötulta, vaikka rauha on jo astunut voimaan eikä Suomi enää sodi).